ВИДАВНИЦТВО РАНОК

Інтернет-підтримка

О. І. Борзенко, О. В. Лобусова

10 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

УДК [821.161.2:37.016](075.3)
Б82

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 31.05.2018 № 551)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Ілюстрації художника *Олександра Юхтмана*

Борзенко О. І.

Б82 Українська література (рівень стандарту) : підруч. для 10 класу закл. заг. серед. освіти / О. І. Борзенко, О. В. Лобусова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2018. — 240 с. : іл.

ISBN 978-617-09-4334-7.

УДК [821.161.2:37.016](075.3)

Інтернет-підтримка
Електронні матеріали до підручника розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-4334-7

© О. І. Борзенко, О. В. Лобусова, 2018
© О. С. Юхтман, іл., обкладинка, 2018
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2018

Бути читачами

Сьогодні ми навіть не замислюємось, як це воно «бути читачами». Мовляв, зрозуміло й без пояснень.

Та чи настільки все просто, як може здатися на перший погляд? Зрештою, що ж таке читання: спосіб пізнання світу чи звичайні ліки від нудьги, і чи мусимо ми, уже засвоївши основні навички, і далі вдосконалювати своє вміння «бути читачами»?

Є безліч захопливих книжок на будь-який смак: детективи, фантастика, пригодницькі твори. Але особлива роль, мабуть, належить класичній літературі. Класику цінують і поважають, хоча її сприйняття й вимагає від нас немалих зусиль. Що ж таке класика і чому люди її читають?

Класичними є книги, що пройшли перевірку часом і стали національним чи навіть світовим культурним надбанням. Вони, як правило, звертаються до «вічних» тем, тобто таких, що навіть із плином часу не втрачають своєї актуальності. А знайомство з класикою дає нам можливість долучитися до унікального досвіду людства, адже така література запрошує до складного й конструктивного діалогу на серйозні теми.

У цьому літературному діалозі, у наполегливих спробах зрозуміти автора і його героїв ми розкриваємо й самих себе: перевіряємо, випробовуємо й уточнюємо власні життєві орієнтири й цінності.

Але будь-який діалог потребує зусиль, а тим паче — діалог із книгою, що була написана багато років тому. У пошуках «спільної мови» вкрай необхідно виявляти терпимість на шляху до порозуміння, а ще краще — просто робити кроки назустріч, тобто навчатися «бути читачами».

У цьому навчанні вам стане у пригоді підручник, який містить низку корисних порад щодо сприймання й засвоєння багатьох складних художніх явищ. Він пропонує інформацію для роздумів, питання й завдання дискусійного характеру, що заохочують до самостійного пошуку та вироблення власної думки.

Для ефективного вивчення класичної літератури завжди важливий контекст — сукупність явищ, пов'язаних із текстом твору (історичні й соціальні умови, біографічні деталі, мистецькі впливи). Це своєрідне культурне «оточення» художнього тексту, урахування якого дозволить глибше осягнути авторський задум. Запропонований у підручнику аналіз творів доповнюється широким контекстом української літератури другої половини XIX ст.

Відповідно до змісту навчальної програми підручник поділяється на такі розділи: «Реалістична українська проза», «Театр корифеїв», «Титан духу і думки» (творчість І. Франка), «Модерна українська проза», «Образне слово поетичного

модернізму». У цих розділах представлені не всі, а лише найбільш помітні явища української класики позаминулого століття.

Не забувайте, що навіть найкращий підручник не стане ефективним без активної учнівської співпраці. Не будьте байдужими, не шкодуйте зусиль, наполегливо шукаючи «спільну мову» з класичною літературою.

Її сприйняття не має бути чимось формальним. Не перетворюйтесь на пасивних споживачів чужих думок і оцінок, звіряйте власні враження, міркування з прочитаним — навчайтеся «бути читачами».

У кожного з нас є й хороші, і шкідливі звички. Шкідливих намагаємось позбуватися, а хорошими пишаємося, бо вони складають найкращу частину нашої особистості. Зробіть читання своєю звичкою: ніколи не пошкодуєте — матимете лише добрий результат!

Захопливого читання та успіхів на шляху до знань!

Допоможуть вам на цьому шляху запитання та завдання, які ми згрупували за рубриками.

Біля деяких завдань ви помітите додаткові позначки:

- завдання виконати письмово
- завдання для парної або групової роботи
- завдання на вибір учнів
- завдання підвищеної складності
- завдання, для виконання якого варто скористатися матеріалами електронного додатку до підручника або мережі Інтернет

Щоб вам було легше орієнтуватися в підручнику, ми розробили систему позначень його окремих розділів:

- Реалістична українська проза
- Театр корифеїв
- Титан духу і думки
- Модерна українська проза
- Образне слово поетичного модернізму

Література й національне життя

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

У XIX столітті українські землі були поділені між Російською і Австрійською імперіями. Виступи українців на захист національних прав наражалися на жорсткий спротив російської чи австрійської імперської влади.

За таких історичних обставин саме майстри слова послідовно обстоювали народні інтереси, а література стала чимось більшим, ніж звичайне мистецтво: перетворилася на важливий чинник національного єднання. Вона нагадувала про життєву необхідність зберігати рідну мову й розвивати культуру. А це в тодішніх умовах було вкрай непростим завданням.

У Російській імперії влада здавна переслідувала інакодумців. Серед підозрюваних і переслідуваних були й українські письменники. У 1847 році жандарми схопили й відправили на заслання Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Миколу Костомарова. За творчими людьми пильно спостерігала цензура — система державного нагляду за культурою. Усе, що викликало бодай якусь підозру, підлягало негайній забороні.

Чумацький Ромоданівський шлях
(*Сергій Васильківський, початок 1900-х*)

Цензурні обмеження посилились у 1863 році з появою Валуєвського циркуляра. Таємне розпорядження російського міністра внутрішніх справ Петра Валуєва забороняло українські релігійні й освітні видання. Кульмінацією переслідувань став Емський указ 1876 року, виданий імператором Олександром II. Він значно розширив зміст Валуєвського циркуляра: заборонялося видавати будь-які українські книжки, переклади українською, улаштовувати концерти з українськими піснями та ще багато чого.

Російська цензура не терпіла навіть самого слова «Україна», натомість вимагала вживати в літературі й періодиці назву «Малоросія». Менше цензури було в Австро-Угорщині (держава, що утворилася внаслідок укладання угоди між двома частинами Австрійської імперії — Австрією та Угорщиною), тому в Галичині українські книговидання й журналістика розвивались активніше.

Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій у XIX столітті

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку, соціальну та громадянську компетентності

1. Обговоріть у малих групах і презентуйте висновки класу.
   - Що у другій половині XIX ст. заважало повноцінному розвитку української культури й літератури?
   - Коли й чому заарештували Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова? Що сприяло проголошенню амністії членам Кирило-Мефодіївського братства?
   - Які обмеження стосовно української мови запровадила влада за Валуєвським циркуляром? Поміркуйте, чому Валуєвський циркуляр був таємним.
   - Пригадайте з уроків історії, яких успіхів досяг український національний рух на початку 70-х рр. XIX ст. До чого, на вашу думку, мали призвести встановлені Емським указом заборони?
   - Якими були наслідки Валуєвського циркуляра та Емського акта для української культури й літератури?
2. Розгляньте ілюстрацію на цій сторінці. Визначте, у яких регіонах сучасної України умови для розвитку національної літератури були найменш сприятливими.

Ділимося думками і враженнями

3. Чи можна вважати цивілізованим ставлення до української літератури в Російській імперії? Прокоментуйте слова академіка С. Єфремова: *«Нічого, опріч протесту та опозиції, система репресій не витворила»*.

І. Нечуй-Левицький (*у центрі*) із членами «Старої громади» (*1873*)

Читання Христини Алчевської (*1917*)

ГРОМАДСЬКА САМООРГАНІЗАЦІЯ

У боротьбі за національні й культурні права українці часто спиралися на досвід самоорганізації. Ініціативні й активні громадяни не покладалися на владу чи «доброго володаря», натомість дуже високо цінували власні можливості, силу свідомої й добре організованої громади.

Наприклад, у XVI—XVII століттях важливу роль у розвитку української культури відіграли церковні братства, що створювалися при церковних парафіях членами ремісничих організацій. Вони дбали про храми, улаштовували благодійні обіди, допомагали хворим і нужденним.

У другій половині XIX століття традиція суспільної самоорганізації теж виявила свою ефективність. Культурне лідерство перебрали на себе «громади» — об'єднання української інтелігенції, що опікувались розвитком науки, освіти, літератури й журналістики. Вони діяли в Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі, інших українських містах, а також у Петербурзі — столиці Російської імперії.

У громадівському русі брали участь відомі вчені, митці, суспільні діячі М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, В. Антонович, П. Житецький, О. Кониський, Б. Грінченко, П. Косач, Т. Рильський, Ф. Вовк, І. Рудченко та багато інших.

Активними громадівцями були засновник національного оперного мистецтва Микола Лисенко, письменник і драматург Михайло Старицький, автор тексту українського національного гімну «Ще не вмерла Україна» Павло Чубинський.

Яскравою сторінкою громадівського руху була культурно-просвітницька діяльність жінок. Вони створювали недільні школи, викладали в сільських навчальних закладах, проводили культурно-освітню роботу. Наприклад, діяльність Христини Данилівні Алчевської на ниві народної освіти високо оцінила Міжнародна ліга освіти. Х. Алчевська заснувала й понад 50 років утримувала Харківську

недільну школу для жінок, згуртувала й очолила авторський колектив з укладання 3-томного критико-бібліографічного покажчика «Що читати народу?».

Діяльність громад виявилась у видавничій сфері, зокрема у виданні й поширенні популярних книжок для народної освіти й виховання.

Коментар фахівця

Жінки виконували найбільш важку, чорнову роботу на шляху самопізнання та самоутвердження українського народу, але, на жаль, ця робота жінок належно не оцінена нашим громадянством, вона не стала національним надбанням.

***Л. Смоляр**, історик*

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку, соціальну та громадянську компетентності, обізнаність у сфері культури

1. Складіть план поданого в підручнику тексту «Громадська самоорганізація». За планом підготуйте усну розповідь про громадівський рух в Україні.

Запрошуємо до дискусії

2. Чи важлива громадська самоорганізація у наш час?
3. Думка історика Л. Смоляр є суб'єктивною чи об'єктивною?

КУЛЬТУРА І МЕЦЕНАТИ[1]

Попри обмеження й заборони, у другій половині XIX століття все ж з'являлися українські газети й журнали, книжки. У Петербурзі на початку 60-х років за участю Т. Шевченка, М. Костомарова, В. Білозерського виходив журнал «Основа». Пізніше був заснований журнал «Київська старовина», у якому публікували матеріали з історії України, наукові статті, художні твори.

Євген Чикаленко

У Галичині українську періодику другої половини XIX століття представляли газета «Діло», журнали «Правда», «Друг», «Світ», «Народ», «Житє і слово». З ініціативи М. Грушевського у Львові почав виходити «Літературно-науковий вісник». А наприкінці 70-х років український емігрант М. Драгоманов у Швейцарії видавав часопис «Громада».

Ці та інші видання не змогли б побачити світ без самовідданої праці їхніх співробітників та відомих меценатів, котрі жертвували чималі кошти.

Серед тих, хто безкорисливо підтримував українську культуру, були підприємець Василь Симиренко, громадська діячка Єлизавета Милорадович, агроном і землевласник Євген Чикаленко. Вони фінансували газети й журнали, видання наукових

[1] *Меценат* — особа, яка безкорисливо матеріально підтримує розвиток культури, освіти та будь-які інші аспекти гуманітарної сфери. Слово походить від прізвища римського багатія Мецената, котрий допомагав митцям.

праць і творів українських письменників. Скажімо, Є. Милорадович надала кошти на заснування Літературно-наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, а В. Симиренко профінансував декілька видань Шевченкового «Кобзаря».

Справжнім девізом українських меценатів стали слова Є. Чикаленка: *«Мало любити Україну до глибини душі, треба любити її до глибини кишені»*.

Єлизавета Милорадович

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Дайте короткі відповіді на запитання.

- Які українські журнали виходили в другій половині XIX ст.?
- Хто фінансував ці видання?
- Назвіть найвідоміших українських меценатів XIX ст. Про кого з них ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?

2. Дайте розгорнуту відповідь на запитання.

- Як ви розумієте слова Є. Чикаленка про патріотичний обов'язок? Чи актуальне це твердження для нашого часу? Обґрунтуйте свої міркування прикладами.

Запрошуємо до дискусії

3. Обговоріть у малих групах і презентуйте висновки класу.

- Від чого має залежати розвиток культури й літератури: від державної підтримки чи від допомоги меценатів?

ЛІТЕРАТУРА В УМОВАХ ЦЕНЗУРНИХ ОБМЕЖЕНЬ

Заборони української культури вплинули на літературне життя. Проблема етнічного самозбереження українців була настільки гострою, що мистецькі завдання художнього слова поєднались із захисними. І це багато в чому визначало тематику творів.

Своєрідною захисною реакцією стало зосередження уваги літераторів на селянському середовищі. Важливу роль відігравали громадянські теми. Життя простих людей, їхня мораль, соціальні суперечності, освіта й виховання — ці питання набули актуальності.

Активно розвивалась поезія, представлена авторами різних поколінь. До старшої генерації належали Я. Щоголів, Л. Глібов, Ю. Федькович, С. Руданський. Молодшу представляли І. Манжура, П. Грабовський, Б. Грінченко, В. Самійленко.

Харківського поета **Якова Щоголева** (*1824—1898*) захоплювали козацька історія, народні традиції і звичаї. Він поглиблював традиції романтизму, писав переважно балади та елегії, що побачили світ у поетичних збірках «Ворскло» і «Слобожанщина».

Інший поет із Харківщини **Іван Манжура** (*1851—1893*) залишив невелику поетичну спадщину. Його поезії, гуморески («Догадливий козак», «Пан брехун»), віршові казки ввійшли до збірки «Степові думи та співи». У творах поета простежуються мотиви любові до рідної землі, її природи, людини-трудівника («На степу і у хаті», «На добрій ниві»).

Володимир Самійленко (*1864—1925*) походив із Полтавщини. Він видав збірки «З поезій Володимира Самійленка», «Україні». У його творчості важливу роль відіграли мотиви сенсу життя, долі людини («Зимовий діалог»). В. Самійленко здобув визнання як талановитий сатирик і гуморист («Ельдорадо», «Патріоти»).

Драматургічне мистецтво розвивали талановиті театральні діячі М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, М. Старицький. До драматургії зверталися І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко, хоча цим письменникам належать чи не найбільші досягнення в галузі української реалістичної прози.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
   - Назвіть поетичні збірки Я. Щоголева. З яким літературним напрямом пов'язана творчість цього автора?
   - Що зображував у своїх творах І. Манжура?
   - Визначте провідні мотиви творів В. Самійленка.
   - Хто представляв українську драматургію в другій половині XIX ст.?
2. Творчість якого з представлених поетів вас зацікавила? Скористайтеся додатковими матеріалами і підготуйте повідомлення або напишіть есе про цього поета. Об'єднайтеся в малі групи за тематикою підготованих вами повідомлень або есе та обговоріть результати, які ви отримали під час роботи на ними. Представте класу зроблені групою спільні висновки. Презентуйте найкращі повідомлення або есе.
3. Визначте основні тези поданого в підручнику тексту «Література в умовах цензурних обмежень». У зручній для вас формі (тексту, плану, схеми, таблиці) занотуйте ці тези та аргументи на їх доведення.

Готуємо проект

4. У мережі Інтернет знайдіть інформацію про видатних українських меценатів. Підготуйте про них мультимедійну презентацію.

Готуємося до ЗНО

Опрацювавши матеріал статті «Література і національне життя», у зручній для вас формі (тексту, плану, схеми, таблиці) занотуйте в зошиті для підготовки до ЗНО матеріал до теми «Історичні умови, суспільний, культурний контекст розвитку української літератури другої половини XIX століття».

Реалістична українська проза

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для усвідомлення основних рис української ментальності, її значення для самопізнання та успішної реалізації в сучасному суспільстві, важливість правильності життєвого вибору для становлення й ствердження людини.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетенції:

- **літературну** — уміння характеризувати суспільно-культурні умови розвитку літератури 1870—1890 рр., розповідати про життя і творчість І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного; визначати жанри творів «Кайдашева сім'я», «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; коментувати проблематику творів; характеризувати образи-персонажі, засоби їх зображення;
- **ключові** — уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями твору; висловлювати власну думку про українську ментальність, національний характер, народну мораль і етику; застосовувати набуті знання для порівняння творів української та зарубіжної літератур; зіставляти специфіку розкриття теми в різних видах мистецтва; визначати роль і місце української літератури у світовому контексті.

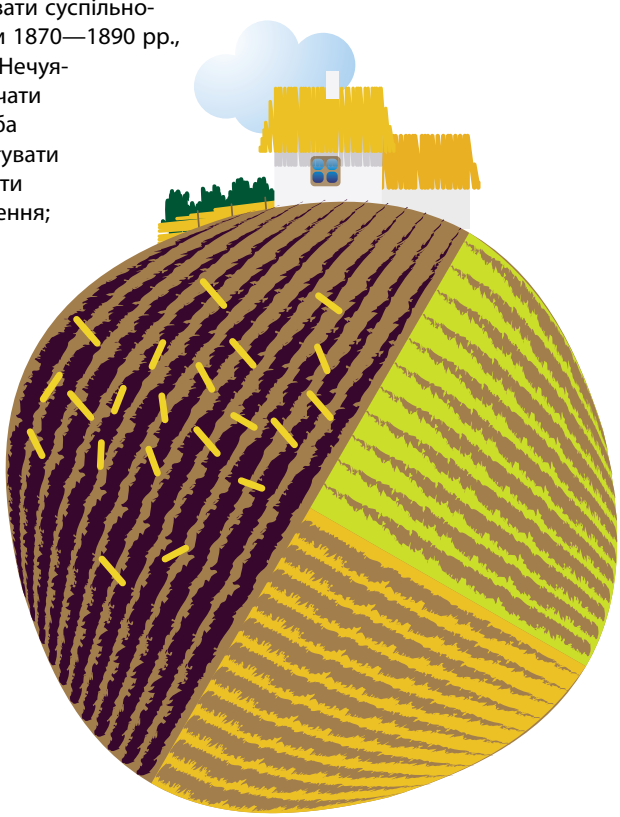

У творах реалізму увага приділяється соціальним темам, а коло основних проблем і конфліктів визначається взаємозв'язками між людиною і суспільством. Перевага надається типовим характерам, у яких повно і правдоподібно відображені риси суспільного життя.

Реалізм — це літературний і мистецький напрям другої половини XIX століття з яскраво вираженою настановою на правдиве й точне відображення дійсності у її типових проявах

Серед всесвітньо відомих реалістів вирізняються Ч. Діккенс, В. Теккерей, О. де Бальзак, Ґ. Флобер. В українській літературі визнаними майстрами реалістичного слова є І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Карпенко-Карий.

До основних ознак реалістичного твору належать:

- зображення типових явищ дійсності;
- увага до громадських процесів та соціальних суперечностей;
- змалювання звичайних людей у їхньому повсякденні;
- залежність внутрішнього світу героїв від суспільних обставин;
- психологічна та соціальна достовірність людських характерів;
- точність у відтворенні побутових деталей.

В останній чверті XIX століття в реалістичній літературі сформувалась нова течія — *натуралізм* (від лат. *naturalis* — природний). Прибічники натуралізму були переконані, що людина не несе повної відповідальності за власне життя, оскільки воно зумовлене спадковістю, інстинктами, соціальним і побутовим оточенням. У своїх художніх пошуках вони прагнули до максимально відстороненого, майже «протокольного» відображення життєвих процесів.

Найбільш послідовно натуралізм виявився у творчості відомого французького письменника Е. Золя. Окремі риси натуралізму наявні у творах українських авторів Панаса Мирного та І. Франка.

Чарлз Діккенс

Вільям Теккерей

Оноре де Бальзак

Ґюстав Флобер

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку, літературну компетентності

Еміль Золя

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
   - Коли в літературі утвердився реалізм?
   - До яких тем зверталися реалісти?
   - Як реалісти осмислювали вплив соціальних обставин на формування особистості людини?
   - Яких найвідоміших західноєвропейських реалістів ви знаєте?
   - Які автори представляють український реалізм?
   - У чому своєрідність натуралізму?
   - Творам яких українських письменників притаманні риси натуралізму?
2. У зручній для вас формі занотуйте в зошиті ознаки реалізму.

ПОЛЮБИТИ «НАЙМЕНШОГО БРАТА»

У другій половині XIX століття наша література сприяла вирішенню важливого завдання, проголошеного геніальним Т. Шевченком. Його послання «І мертвим, і живим…» із закликом подолати суспільне роз'єднання й полюбити «найменшого брата» стало ідейним орієнтиром для українських письменників-реалістів.

Не дивно, що на той час теми з народного життя посіли провідні позиції. Література глибоко і всебічно вивчала сільський побут, розкривала взаємини селян з іншими верствами суспільства, осмислювала відносини інтелігенції й народу.

Вечір в Україні
(*Костянтин Крижицький, 1901*)

Особливе зацікавлення українських письменників викликали зміни в селянському середовищі, зумовлені скасуванням кріпацтва. Літератори досліджували суспільні процеси, від яких залежали психологія, мораль, побут і майновий стан українського селянства в нових умовах. Вони висвітлювали ті проблеми, що найдужче хвилювали простих людей.

До найбільш гострих належала масштабна проблема *«селянин і земля»*. Її осмислювали часто й по-різному: у зв'язках із хліборобською працею та достатком, як запоруку бажаного соціального статусу та життєвих перспектив і навіть як основне джерело розбрату між членами однієї родини.

Із цією проблемою тісно поєднувалася інша, що стосувалася *наслідків кріпацтва*. Письменники-реалісти помітили, що навіть після селянської реформи

На заробітки
(*Микола Кузнецов, 1882*)

суспільству ще довго довелось боротися з руйнівними впливами панщини на людську психіку й мораль.

У зв'язку із цим автори нерідко зверталися до художнього осягнення традиційної проблеми *батьків і дітей*, зокрема вказували на суттєву розбіжність між поколіннями, сформованими за часів кріпацтва та в пореформені роки. Важливе питання *людини і влади* дозволяло краще висвітлити деякі суперечливі моменти сільського життя, тож і воно належало до кола основних літературних пошуків.

Майже всі українські письменники-реалісти тією чи іншою мірою торкалися *національного* питання: розкривали особливості національного характеру, увиразнювали специфіку українського гумору, відтворювали народні уявлення і стереотипи, значну увагу звертали на побутові й етнографічні деталі.

Коментар фахівця

Народ, праця на його користь, досліди над його життям і слугування його інтересам — усе голосніше бринять в українському письменстві; елемент протесту проти всякого поневолення стає могутнім окликом літератури й надає їй, поруч із художньою вартістю, ще й величезної громадської ваги й інтересу. Репресії стали тут замість того маяка, що не підпускав українських діячів до рифів та мілизни офіціальщини й направляв письменство на вільні й широкі простори протесту проти поневолення.

***С. Єфремов**, історик літератури*

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку, літературну компетентності

1. Яка тема була провідною у творчості українських письменників другої половини XX ст.?
2. Які проблеми найбільше цікавили українських письменників-реалістів?
3. Що, на думку історика літератури С. Єфремова, надає українській реалістичній літературі «величезної громадської ваги й інтересу»?
4. На с. 13, 14 і в електронному додатку до підручника подані репродукції картин відомих художників-реалістів. Визначте, які ознаки реалізму як мистецького напряму наявні у представлених творах образотворчого мистецтва.

Готуємося до ЗНО

Опрацювавши статті на с. 12—14, у зручній для вас формі (тексту, плану, схеми, таблиці) занотуйте в зошиті для підготовки до ЗНО матеріал до тем «Реалізм, його основні ознаки», «Особливості українського реалізму другої половини XIX століття: теми, проблеми».

Іван Нечуй-Левицький

(1838—1918)

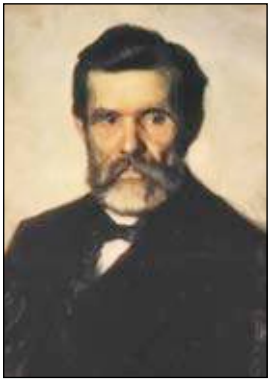

Іван Нечуй-Левицький
(*Іван Труш, 1909*)

Іван Семенович Левицький (літературні псевдоніми — І. Нечуй-Левицький, І. Нечуй) народився 25 листопада 1838 року в місті Стеблів на Київщині в сім'ї священика. Його батько мав добру освіту, захоплювався історією козацтва, любив творчість Т. Шевченка. Згадуючи матір, письменник писав: «…була висока на зріст, весела, проворна, говорюча та співуча. <…> любила читати житія святих і читала їх голосно, як читають прості люде, а ми малими слухали».

У семирічному віці майбутній письменник переїхав до дядька в Богуслав, а через два роки вступив до Богуславського духовного училища. Продовжив навчання в Київській духовній семінарії, багато читав, особливо захоплювався творчістю Т. Шевченка та М. Гоголя. Удосконалював свою освіту в Київській духовній академії. Закінчивши академію, працював викладачем у Полтавській семінарії, а згодом у гімназіях Каліша й Седлеця (Польща) та Кишенева (Молдова). Через свої національні переконання потрапив під таємний нагляд російської поліції.

У 1885 році І. Нечуй-Левицький вийшов у відставку, оселився в Києві, де й провів решту життя, присвятивши себе літературній праці. Помер письменник 15 квітня 1918 року, похований у Києві на Байковому кладовищі.

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Літературний дебют І. Нечуя-Левицького припав на 60-ті роки. Тоді побачили світ оповідання «Рибалка Панас Круть», повісті «Дві московки», «Причепа». Прозаїк розкрив вплив кріпацтва на долі селян, зобразив складні соціальні процеси, що відбувалися в українському селі після скасування кріпосного права.

Він заявив про себе як талановитий майстер реалістичної прози. Основними принципами української літератури письменник вважав «реальність, народність та національність». Поряд з обдаруванням уважного спостерігача він продемонстрував особливу здатність до художнього вивчення й узагальнення соціальних змін, що відбувалися в українському селі. Не випадково Іван Франко дав письменнику таку характеристику: *«Іван Левицький — се великий артист зору, колосальне, всеобіймаюче око України»*.

Прозові твори І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Старосвітські батюшки та матушки», «Над Чорним морем», «Афонський пройдисвіт» здобули читацьке визнання, стали класикою нашої літератури. Найбільшу

Українська ніч
(*Архип Куїнджі, 1876*)

майстерність письменник виявив у зображенні народних характерів. Однак тематика його творів не обмежується лише життям села. У романі «Хмари» автор зобразив чіткі особистісні профілі різних типів української інтелігенції. До розкриття історичних тем він звернувся в романах «Князь Єремія Вишневецький» та «Гетьман Іван Виговський». Окрім художньої прози, І. Нечуй-Левицький писав драматичні твори («Маруся Богуславка», «На Кожум'яках»), етнографічні нариси, літературно-критичні та публіцистичні статті.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку, літературну компетентності

1. Які пам'ятні дати життя письменника припадають на 2018 рік?
2. Запишіть подані відомості про життя і творчість письменника в зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).

Запрошуємо до дискусії, виявляємо обізнаність у сфері культури

3. Відомо, що улюбленим музичним твором письменника була «Appasionata» Л. ван Бетховена. Знайдіть у мережі Інтернет запис цього твору. Послухайте його. Яке враження справила на вас ця музика? Поміркуйте, що привабило письменника в цьому творі.

Повість «Кайдашева сім'я»

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ

«Кайдашева сім'я» має всі ознаки повісті — епічного твору, що за сюжетною складністю, кількістю персонажів і масштабом зображення дійсності посідає проміжне місце між романом та оповіданням.

У розвитку цього жанру в українській літературі попередниками І. Нечуя-Левицького були Григорій Квітка-Основ'яненко і Марко Вовчок. Автора «Кайдашевої сім'ї» можна вважати одним із творців української реалістичної повісті. У творі письменник зобразив звичайних людей у типових соціальних обставинах, дотримуючись психологічної достовірності характерів та етнографічної точності побуту.

Повість достатньо широко представляє життя українського села переважно в соціальних і побутових проявах. Виклад основних подій подається в часовій послідовності. Час у повісті вказано так, як визначали його в народі: назвами церковних празників і постів, польових робіт, народних свят, наприклад: перед Паликопою, на Семена, після Другої Пречистої, у жнива. Усе це й дає підстави визначити твір І. Нечуя-Левицького як реалістичну соціально-побутову повість-хроніку.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку, літературну компетентності

1. Хто в українській літературі був попередником І. Нечуя-Левицького в жанрі повісті? Пригадайте назви їхніх творів.
2. До якого різновиду повісті належить «Кайдашева сім'я»? Що дає підстави так вважати?

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ Й ВИДАННЯ

Роботу над «Кайдашевою сім'єю» І. Нечуй-Левицький закінчив у 1878 році. Наступного року твір вийшов у львівському журналі «Правда», одразу ж у Львові здійснили окреме видання повісті. Однак у Російській імперії цензура дуже довго не дозволяла публікацію. Тоді письменник підготував нову редакцію. Одержавши нарешті російський цензурний дозвіл, він опублікував її в Києві в 1887 році.

Найбільш суттєва відмінність між першою й другою редакціями повісті полягала в розв'язці. У першій редакції була така кінцівка: *«Діло з грушою не скінчилось і досі. А груша все розростається і вшир, і вгору та родить дуже рясно, наче зумисне дражниться з Кайдашами та їх жінками, а здорові, як горнята, груші й досі дратують малих Лаврінових та Карпових дітей»*.

У другій редакції автор запропонував іншу розв'язку: *«Діло з грушою скінчилось несподівано. Груша всохла і дві сім'ї помирились. В обох садибах настала мирнота й тиша»*.

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте або поновіть у пам'яті повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»[1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Порада. Повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» складається з дев'яти розділів. Прочитавши кожен розділ, робіть у зошиті нотатки: про які події йшлося, коли й де вони відбувалися, хто був учасником подій. Оберіть таку форму запису, яка допоможе вам якнайшвидше й найточніше відтворити в пам'яті твір: план, таблицю, схему.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, подані в рубриці «Читацький практикум» (с. 24—31).

СЮЖЕТ І КОМПОЗИЦІЯ

Події повісті відбуваються в другій половині XIX століття й охоплюють доволі тривалий проміжок часу.

Експозиційну роль виконує перша частина повісті: автор знайомить читача з основними персонажами, подає портретні описи Омелька Кайдаша, його дружини Марусі та їхніх синів. Зав'язкою твору можна вважати одруження Карпа.

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Тоді в родину Кайдашів приходить нова людина — невістка Мотря. Розвитком дії є численні сварки між свекрухою й невісткою, що затягують у свій вир і решту членів родини, змушують голову сім'ї одділити старшого сина й поставити йому та Мотрі нову хату. Одруження Лавріна ускладнює й так непросту ситуацію. Мелашка, його дружина, навіть наважується на відчайдушний крок: помандрувавши з односельцями на прощу до київських монастирів, вона вирішує не повертатися додому через страх перед лихою свекрухою. У творі є декілька кульмінаційних моментів — це сварки та бійки в родині Кайдашів, що призводять до негативних наслідків. Такою є, наприклад, сутичка, у якій Маруся Кайдашиха втрачає око.

У розв'язці в родині нарешті настає примирення: всохла груша, через яку останнім часом точилися суперечки.

Твір побудовано як типову «сімейну історію». Існування персонажів обмежене щоденним побутом і представлене низкою дріб'язкових зіткнень між членами великої родини. Звільнившись від кріпацтва, українські селяни не стали повноправними учасниками соціальних процесів, бо не одержали політичних прав. Фактично селяни опинились у своєрідній резервації, на узбіччі суспільного життя, тому автор і зобразив їх майже винятково в межах родинного побуту.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну компетентність

1. Обговоріть у малих групах і презентуйте висновки класу.
   - Коли відбуваються події твору? Які деталі твору допомагають установити час подій?
   - Назвіть основних персонажів «Кайдашевої сім'ї». За допомогою схеми відтворіть систему головних образів повісті.
   - Що становить експозиційну частину повісті? Яку функцію вона виконує? Що із цієї частини читачі дізнаються про головних героїв? Яке враження вони справляють?
   - Який епізод можна вважати зав'язкою? Обґрунтуйте свої міркування.
   - Чому в повісті не можна виділити якийсь один кульмінаційний епізод? Як це пов'язано з особливостями жанру твору — «повість-хроніка»?
   - Що складає розв'язку твору? Яке враження справила на вас розв'язка?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

2. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте український фільм режисера Володимира Городька «Кайдашева сім'я», створений за повістю І. Нечуя-Левицького. Визначте, які посутні зміни внесли автори фільму в сюжет. На вашу думку, чи є виправданими ці зміни?

3. В електронному додатку до підручника розгляньте фрагмент коміксу Г. Пурей за мотивами повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Яку «історію» з життя Кайдашів розповіла в малюнках художниця? Поміркуйте, що дало більше поживи вашій уяві — малюнки чи художнє слово? Які епізоди повісті ви б хотіли проілюструвати? Обґрунтуйте свій вибір.

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ОСНОВА

Нечуй-Левицький зобразив українське село після скасування кріпацтва. Він розповів, як соціальні процеси вплинули на стосунки між людьми. Нові суспільні реалії не лише внесли корективи до традиційного устрою, але й відчутно позначились на всьому комплексі народної звичаєвості, моралі, навіть на психологічному складі селянства.

У повісті переважає соціальна проблематика: уже немає кріпацтва, однак немає й справжньої волі. Основна причина — несправедливі умови звільнення, згідно з якими селяни не одержали достатньо землі. Проведена реформа зберегла безправне становище хлібороба, обмежила його природне бажання бути господарем. Селянин перестав бути кріпаком, однак натомість з'явилися нові форми контролю над його життям, передусім економічні. Поставлене на межу виживання, селянство потерпало від внутрішніх суперечностей. Колишня патріархальна злагода поступилася взаємній недовірі й дріб'язковим конфліктам.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну компетентність

1. До яких проблем звернувся автор у повісті?
2. Які соціальні процеси вплинули на життя селян?
3. Чому автор зобразив одну селянську родину?
4. Чи була ця родина типовою? Обґрунтуйте свої міркування прикладами з тексту.

Досліджуємо самостійно

5. У чому полягає реалізм повісті? Підготуйте повідомлення або презентацію на тему «Реалістична основа «Кайдашевої сім'ї».

ВІЧНА ПРОБЛЕМА БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

Соціальний характер «Кайдашевої сім'ї» багато в чому визначено осмисленням вічної проблеми батьків і дітей. Не випадково конфлікт поколінь ускладнився розбіжностями двох епох: до й після селянської реформи. Більша частина життя старого Кайдаша і його дружини припала на часи кріпаччини. Юридично ставши вільними, вони остаточно не втратили психологічної залежності від попередньої доби. Це не одразу впадає в око, однак поступово, знайомлячись із персонажами, помічаємо, наскільки вони пов'язані із часами кріпацтва. Скажімо, пияцтво Омелька Кайдаша автор пояснює як психологічну реакцію на темні часи панщини, а лицемірство Марусі Кайдашихи сприймається як риса, вироблена під впливом тривалого спілкування з поміщиками, зумовлена бажанням хоч у чомусь наслідувати панів.

Молодше покоління Кайдашів належить уже іншій добі. Карпо й Лаврін не знали панщини, тож вони й дивляться на світ інакше, ніж батьки. На початку повісті це типові сільські парубки, котрі усвідомлюють своє майбутнє господарів-хліборобів. Першим важливим кроком у соціальному зростанні стає для них одруження і створення власної родини. Одружившись, вони прагнуть бути самостійними,

тому й хочуть обмежити вплив батькового авторитету — це природний шлях їхнього зростання. Молоді господарі та їхні сім'ї не лише конфліктують з батьками, а й через нестачу життєвого простору неминуче втягуються в тривале суперництво між собою.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну, соціальну компетентності

1. Які проблеми можна вважати вічними?
2. Чому до них належить проблема батьків і дітей?
3. Чим ускладнилася ця проблема в «Кайдашевій сім'ї»?
4. Як ставиться до батька старший син? Чому Карпо вдарив батька?
5. Як ставився до батька Лаврін?

Ділимося читацьким досвідом

6. Пригадайте інші твори, у яких порушується проблема батьків і дітей.

Запрошуємо до дискусії

7. Оберіть одне з питань і організуйте дискусію в групі.
   - Чи винні Лаврін та Карпо в передчасній смерті батька?
   - Чи спростились би стосунки між батьками і дітьми, якби вони жили окремо й мали достатньо життєвого простору? Як відповісти на це питання на прикладі «Кайдашевої сім'ї»?

Виявляємо творчі здібності

8. У короткому есе висловте власний погляд на шляхи досягнення гармонії між батьками і дітьми.

АВТОРСЬКА ПОЗИЦІЯ

Письменник виявляє прагнення до реалістичного, максимально правдоподібного зображення селянства. Він докладно зупиняється на етнографічних і побутових деталях. Автор ніколи не переходить межі, за якою втрачається природність селянських образів; у його повісті діють не прикрашені, а справжні народні людські типи. Окрім родинного побуту, він правдиво змальовує світоглядні й поведінкові стереотипи, релігійність, забобони, стосунки в сільській громаді.

Критика негативних явищ селянського життя не набуває в І. Нечуя-Левицького вигляду різкої сатири. Авторське ставлення навіть до тих героїв, які не відзначаються зразковою поведінкою, стримано критичне й навіть співчутливе: він схильний вважати їх швидше жертвами несприятливих соціальних обставин. До того ж у повісті немало й світлих, позитивно позначених епізодів, приміром, у змалюванні дошлюбних взаємин.

Авторові набагато ближчий гумористичний, а не сатиричний ракурс зображення. Гумор дозволяє йому уникати різких однозначних оцінок. Персонажі, відповідно, не постають пласкими й одновимірними (лише позитивними чи

негативними). За допомогою гумору автор викриває окремі недоліки у стосунках між людьми, указує на моральні втрати, але не заперечує ролі селянства як позитивної народної сили.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну компетентність

1. Пригадайте, як може виявлятись авторська позиція у творі.
2. На які прояви народного життя звертає увагу автор? Наведіть приклади з тексту.
3. Чому письменник майже не використовує сатири?

Запрошуємо до дискусії

4. На вашу думку, чи має автор повісті улюбленого персонажа? Обґрунтуйте свої міркування.

РИСИ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

У позитивних і негативних проявах народного життя автор виділив риси, що дозволяють скласти загальне уявлення про ментальність (спосіб мислення й світосприйняття) та національний характер (типові якості й психологічні особливості) українців. Найвиразніше народна вдача виявляється в стереотипних уявленнях, емоційних реакціях та поведінці людей. Дослідники зазвичай виділяють такі основні прикмети українців: підвищена емоційність (ліризм), індивідуалізм, працелюбність і оптимізм.

Письменник майстерно зобразив різні типи людей — носіїв тих чи інших ментальних рис. Наприклад, емоційність і ліризм добре представлені в образах Лавріна й Мелашки, особливо у змалюванні дошлюбних взаємин цієї пари. Специфічний гумор повісті також є яскравим свідченням української емоційності та оптимізму.

У деяких ситуаціях емоційність у поєднанні з індивідуалізмом відіграють негативну роль: скажімо, у дріб'язкових сварках, що спалахують між членами родини. Автор зумів показати, що навіть така важлива риса національного характеру, як працелюбність, через брак життєвого простору використовується не завжди ефективно, а загалом значний потенціал народного розвитку просто марнується через несприятливі соціальні умови.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну, соціальну та громадянську компетентності

1. Як ви розумієте поняття «ментальність» і «національний характер»?
2. Укажіть, якими рисами національного характеру наділені герої «Кайдашевої сім'ї».
3. Чи може одна й та сама риса мати як позитивні, так і негативні прояви? Наведіть приклади з тексту повісті.

Запрошуємо до дискусії

4. Чи притаманні нам, українцям XXI ст., риси Кайдашів? Як це впливає на наше життя?

ПЕРСОНАЖІ ПОВІСТІ

Усі персонажі твору яскраві й колоритні, із виразними психологічними профілями. Вони показані переважно в межах патріархальної родини. Старий Омелько Кайдаш, голова родини, поступово втрачає свій авторитет, і так значно зіпсований наслідками споживання горілки. Побиття одним із синів батька остаточно руйнує видимість патріархальної ідилії. Складається враження, що в родині по-справжньому всім заправляють жінки.

Свою непросту вдачу Маруся Кайдашиха намагається приховати за ласкавими словами, однак витримки їй стає ненадовго. В особистості цієї селянки, яка «довго терлась коло панів», чимало лицемірного, нещирого. Її прагнення все контролювати, утручання в кожну, навіть дрібну справу провокують сварки, до яких долучаються інші члени сім'ї.

В образах Карпа й Лавріна автор показав різні чоловічі типи. Карпо грубуватий, владний, має практичну натуру. У запалі він піднімає руку на батька. Лаврін — чоловік спокійної вдачі, більш емоційний, ліричний. Після одруження брати мусять дбати про власні родини, а це посилює напругу між ними.

Розбіжності характерів Карпа й Лавріна позначаються на тому, яких супутниць життя вони вибирають. Мотря, дружина Карпа, «відвойовує» у свекрухи право бути господинею. Вона гостра на язик, енергійна й діяльна, тому й відкрито конфліктує зі старою Кайдашихою, котра ревно оберігає право господині домашнього вогнища. Лаврінова дружина Мелашка, маючи тихий і спокійний характер, обирає в протистоянні з лихою свекрухою іншу лінію поведінки — спочатку терпить усі знущання, а згодом утікає. Її пасивне протистояння зрештою дає результати.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку, літературну компетентності

1. Якими рисами наділений Омелько Кайдаш?
2. Чому він поступово втрачає свій авторитет?
3. Як закінчилося його життя?
4. Яку вдачу має Маруся Кайдашиха? Що вона запозичила від спілкування з панами?
5. Як Кайдашиха ставиться до невісток?
6. Чим відрізняються Карпо та Лаврін від батьків? До чого вони прагнуть?
7. Як вплинуло на кожного з них одруження?
8. Схарактеризуйте Мотрю. Чому вона чинить опір свекрусі?
9. Яку натуру має Мелашка? Чому вона втікає з дому?

Досліджуємо самостійно

10. Підготуйте повідомлення або есе про одного героя або героїню повісті (Омелько Кайдаш, Маруся Кайдашиха, Карпо, Лаврін, Мотря, Мелашка). Об'єднайтеся в малі групи за тематикою підготовлених повідомлень або есе та обговоріть результати роботи над ними. Повідомте про спільні висновки, яких ви дійшли, працюючи в малих групах. Презентуйте кращі повідомлення або есе про героїв повісті.

11. Знайомлячи читачів зі своїми героями, автор зауважив, що Карпо схожий на батька, а Лаврін — на матір. Дослідіть, чи виявляється така схожість у характерах героїв.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

12. У мережі Інтернет знайдіть і перегляньте фрагменти вистави «Кайдашева сім'я» в постановці Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка (Київ). Поміркуйте, які риси характерів героїв відтворили актори.

КОМІЧНЕ В ЗОБРАЖЕННІ ПЕРСОНАЖІВ

Комічні засоби в повісті мають переважно фольклорне походження. Автор використав дотепні прислів'я й приказки, сталі порівняння й епітети. Так, на основі сталих порівнянь побудована розмова Карпа й Лавріна. Ось фрагмент діалогу. Лаврін: *«Сватай Олену Голованівну. Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць; в неї щоки мов яблука, зуби як біла ріпа, коса як праник, сама дівка здорова, як тур: як іде, то під нею аж земля стугонить»*. Карпо: *«Гарна… мордою хоч пацюки бий; сама товста, як бодня, а шия хоч обіддя гни»*.

Комізм утворюється також завдяки невідповідності між високим стилем і побутовим характером події: *«Не чорна хмара з синього моря наступала, то виступала Мотря з Карпом з-за своєї хати до тину. Не сиза хмара над дібровою вставала, то наближалася до тину стара видроока Кайдашиха, а за нею вибігла з хати Мелашка з Лавріном…»*.

Щоб досягти комічного ефекту, автор використав анекдотичні ситуації, навіть міні-анекдоти. Таким є випадок із прочанами в Києві: чернець уночі мав намір позалицятися до молодиці, та в темряві переплутав її з бабою Палажкою: *«Що це таке? — думав чернець. — Така гарна молодиця, а лице таке тверде, як дірявий горщик; аж губи щемлять!»*

Письменник ужив анекдотичні засоби для висміювання забобонності й пияцтва. Коли в Кайдаша трапилися галюцинації, баба Палажка дала такий рецепт «ліків»: *«…утопить в горілці маленьке цуценя, намочить в тій горілці на три дні оселедця і дати ту горілку Кайдашеві на похмілля»*. Звичайно, «лікування» лише зашкодило: *«Кайдаш, нічого не знаючи, як напився тієї знахурської горілки, заправленої цуценям та оселедцем, то пив поспіль три дні»*.

Залучаючи засоби комічного, письменник не ставив за мету лише висміяти селян. Він указував на проблеми, які слід вирішувати; його сміх — це більшою мірою «сміх крізь сльози».

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

1. Які засоби комічного використав автор? Яке походження вони мають?
2. Що таке анекдот? Наведіть приклад анекдотичних ситуацій у повісті.
3. Як ви розумієте вислів «сміх крізь сльози»? Чи згодні ви, що у творі переважає саме такий сміх? Обґрунтуйте свою думку.

Читацький практикум

Прочитайте уривки твору. Виконайте завдання.

Кайдашева сім'я

Повість

(*Уривки*[1])

I

Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсаджені столітніми вербами. В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси з срібла. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки.

На високих гривах гір кругом яру зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями. Глянеш з високої гори на той ліс, і здається, ніби на гори впала оксамитова зелена тканка, гарно побгалась складками, позападала в вузькі долини тисячами оборок та жмутів. В гарячий ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє. Над долинами стоїть сизий легкий туман. Ті долини здалека ніби дишуть тобі в лице холодком, лісовою вогкістю, манять до себе в тінь густого старого лісу.

Под однією горою, коло зеленої левади, в глибокій западині стояла чимала хата Омелька Кайдаша. Хата потонула в старому садку. Старі черешні росли скрізь по дворі й кидали од себе густу тінь. Вся Кайдашева садиба ніби дихала холодком.

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Яке враження справляє пейзаж на початку повісті? Які емоції виникали у вас під час читання цього фрагмента?
- Визначте, які образи (зорові, звукові, дотикові тощо) використовує автор для створення пейзажу. Які із цих образів викликали у вас найбільше позитивних емоцій? Чи є у створеному автором пейзажі образи, які викликають у вас негативні емоції?
- Знайдіть у тексті епітети, метафори, порівняння. Як засоби художньої виразності мови допомагають вам уявити те, що описує письменник?
- Яке враження на читача справляє опис садиби Кайдаша? Завдяки яким деталям ви уявляєте садибу?

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Одного літнього дня перед Паликопою[1] Омелько Кайдаш сидів в повітці на ослоні й майстрував. Широкі ворота з хворосту були одчинені навстіж. Густа тінь у воротах повітки, при ясному сонці, здавалась чорною. Ніби намальований на чорному полі картини, сидів Кайдаш в білій сорочці з широкими рукавами. Кайдаш стругав вісь. Широкі рукава закачались до ліктів; з-під рукавів було видно здорові загорілі жилаві руки. Широке лице було сухорляве й бліде, наче лице в ченця. На сухому високому лобі набігали густі дрібні зморшки. Кучеряве посічене волосся стирчало на голові, як пух, і блищало сивиною.

Коло повітки на току два Кайдашеві сини, молоді парубки, поправляли поди під стіжки: жнива кінчались, і наставала возовиця. Старшого Кайдашевого сина звали Карпом, меншого — Лавріном. Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгобразі й русяві, з довгими, тонкими, трошки горбатими носами, з рум'яними губами. Карпо був широкий в плечах, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим лицем. Тонкі пружки його блідого лиця з тонкими губами мали в собі щось неласкаве. Гострі темні очі були ніби сердиті.

Лаврінове молоде довгасте лице було рум'яне. Веселі сині, як небо, очі світились привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи — все подихало молодою парубочою красою. Він був схожий з виду на матір.

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Прочитайте виразно портрет Кайдаша. Яке перше враження справляє цей герой? На яких деталях зовнішності героя зосереджує увагу читача автор?
- Прочитайте виразно портрети Карпа, Лавріна. Які відмінності між братами підкреслює автор?

Лаврін проворно совав заступом по землі. Карпо ледве володав руками, морщив лоба, неначе сердився на свого важкого й тупого заступа. Веселому, жартовливому меншому братові хотілось говорити; старший знехотя кидав йому по кілька слів.

— Карпе! — промовив Лаврін. — А кого ти будеш оце сватать? Адже ж оце перед Семеном тебе батько, мабуть, оженить.

— Посватаю, кого трапиться, — знехотя обізвався Карпо.

— Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори.

— То сватай, як тобі треба, — сказав Карпо.

— Якби на мене, то я б сватав Палажку, — сказав Лаврін. — В Палажки брови як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна! Як намальована!

— Коли в Палажки очі витрішкуваті, як у жаби, а стан кривий, як у баби.

[1] *Пали́копа* — за церковним календарем, свято на честь святого Пантелеймона (9 серпня).

— То сватай Хіврю. Хівря доладна, як писанка.

— І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить. <...>

Карпо прикинув таке слівце, що батько перестав стругати і почав прислухаться. Він глянув на синів через хворостяну стіну. Сини стояли без діла й базікали, поспиравшись на заступи. Кайдаш скочив з ослона й вибіг з стругом у руці з повітки. Старий Омелько був дуже богомільний, ходив до церкви щонеділі не тільки на службу, а навіть на вечерню, говів два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись і постить; він понеділкував і постив дванадцять п'ятниць на рік, перед декотрими празниками. Того дня припадала п'ятниця перед Паликопою, котрого народ дуже поважає. Кайдаш не їв од самого ранку; він вірив, що хто буде постить у ту п'ятницю, той не буде в воді потопати.

— А чого це ви поставали, та руки позгортали, та ще й верзете бог зна що? — загомонів Кайдаш до синів. — Чи то можна в таку п'ятницю паскудить язики? Ви знаєте, що хто сьогодні спостить цілий день, той ніколи не потопатиме в воді і не вмре наглою смертю.

— В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна, — сказав Карпо.

— Говори, дурню! Нема де втопиться. Як Бог дасть, то і в калюжі втопишся, — сказав батько.

— Хіба з корчми йдучи... — сердито сказав Карпо і тим натякнув батькові, що батько любить часто ходити до корчми.

— Ти, Карпе, ніколи не вдержиш язика! Все допікаєш мені гіркими словами...

Кайдаш плюнув і знов пішов у повітку стругать вісь.

Хлопці трохи помовчали, але перегодя знов почали балакати спершу тихо, а далі все голосніше, а потім зовсім голосно. <...>

— Коли я буду вибирать собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі, а тиху, як тихе літо, — сказав веселий Лаврін.

— Мені аби була робоча, та проворна, та щоб була трохи куслива, як мухи в спасівку, — сказав Карпо.

— То бери Мотрю, Довбишеву старшу дочку. Мотря й гарна, й трохи бриклива, і в неї й серце з перцем, — сказав Лаврін.

Лаврінові слова запали Карпові в душу. Мотря не виходила в його з думки, неначе стояла тут на току недалечко од його, під зеленою яблунею, і дивилась на його своїми темними маленькими, як терен, очима. Він неначе бачив, як пашіло її лице з рум'янцем на всю щоку, як біліли її дрібні зуби між тонкими червоними губами. Карпо задумався, сперся на заступ і не зводив очей з того місця під яблунею, де він ніби вглядів свою гарячу мрію в червоних кісниках на голові, в червоному намисті з дукачем. <...>

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Як риси характерів героїв увиразнює розмова про дівчат?
- Як Карпо ставиться до майбутнього одруження? Якою він хоче бачити свою жінку?
- Поміркуйте, чому в розмові про одруження хлопці жодного разу не вжили слова *кохання*.
- Як ви гадаєте, чому слова Лавріна про Мотрю так глибоко запали Карпові в душу?

Сонце почало повертать на вечірній пруг. Кайдашиха вийшла з хати і прикрила очі долонею. Вона була вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем. Маруся Кайдашиха замолоду довго служила в дворі, у пана, куди її взяли дівкою. Вона вміла дуже добре куховарить, і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів і набралась од їх трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові й повага до панів. Вона любила цілувать їх у руки, кланятись, підсолоджувала свою розмову з ними. Попаді й небагаті панії частували її в покоях, садовили поруч з собою на стільці як потрібну людину. Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче дрібним горохом. До природної звичайності української селянки в неї пристало щось вже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на ввесь рот. Маруся була сердита.

— А йдіть, діточки, полуднувать та й батька кличте! — крикнула Кайдашиха тонким голосом. <...>

Сини пополуднували й пішли знов до роботи, а старий Кайдаш все працював. Вже сонце низько спустилось над лісом, а він і не думав полуднувать.

На дзвіниці вдарили в дзвін, і тонкий дзвінкий гук задрижав і розлився по селі на всі долини. Він ударився об близьку гору, вкриту лісом, одскочив і залунав коло дальшого шпиля, а там далі розлився десь далеко понад густим лісом та все лунав слабко та тихіше й замирав десь в тихих лісових западинах. Старий Кайдаш кинув струга і перехрестився. Він надів свиту й шапку, підперезався й пішов на гору до церкви.

— Омельку! Омельку! — гукнула Кайдашиха тонким голосом. — Не забудь зайти з церкви до пана та візьми гроші за вози, бо завтра треба йти в Богуслав на ярмарок. Адже ж завтра в Богуславі ярмарок. Чи чуєш?

— Та чую, чую! — обізвався Кайдаш з-за двора й пішов на гору до церкви.

— Та, будь ласка, не заходь до шинку. Проп'єш гроші, не матимеш з чим іти на ярмарок, — знов крикнула Кайдашиха, виглядаючи з сіней.

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Якою ви уявляєте Кайдашиху, прочитавши цей фрагмент? Як ви гадаєте, скільки їй років? Обґрунтуйте свої міркування.
- Які чинники формування її характеру визначає автор?
- Визначте, як у мовленні героїні виявляються риси характеру, окреслені автором.

IX

Цілу зиму й весну Кайдашенки прожили в ладу. <...> Але настала весна. Хати Кайдашенків стояли дуже близько одна коло одної, а їх городи були перегороджені тільки поганеньким тином.

Мелашка посадила огірки коло самого тину. Огірки зійшли, як зелене руно. Показались ранні огірочки. Мотрин півень перескочив через тин та давай вибирати Мелашчині огірки. Півень сокотав та скликав курей. Всі Мотрині кури перелетіли через тин в огірки. За курми полізли крізь тин курчата. Квочка вигребла яму саме серед огудиння.

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Відтворіть перебіг «бойових дій» між двома гілками Кайдашевої родини, поки не зійшлися дві *«сім'ї, як дві чорні хмари»*.

Не чорна хмара з синього моря наступала, то виступала Мотря з Карпом з-за своєї хати до тину. Не сиза хмара над дібровою вставала, то наближалася до тину стара видроока Кайдашиха, а за нею вибігла з хати Мелашка з Лавріном, а за ними повибігали всі діти. Дві сім'ї, як дві чорні хмари, наближались одна до другої, сумно й понуро. Мотря стояла коло тину висока та здорова, така заввишки, як Карпо, з широким лобом, з загостреним лицем, з блискучими, як жар, чорними маленькими очима. Вона була в одній сорочці і в вузькій запасці. Хазяйновита, але скупа, вона втинала одежу, як тільки можна було обтяти. Вузька запаска влипла кругом її стану. В великій, як макітра, хустці на голові Мотря була схожа на довгу швайку з здоровою булавою. За Мотрею стояв Карпо у вузькій сорочці з короткими та вузькими рукавами, в широких білих штанях з товстого полотна. Позад їх стояла купа Карпових дітей у вузьких штанцях, у сороченятах з короткими рукавами, в спідничках вище колін.

По другий бік тину стояла баба Кайдашиха, висока та суха, неначе циганська голка, в запасці, в рясній білій, як сніг, сорочці, в здоровій хустці на голові. Сліпе око біліло ніби наскрізь, як вушко в голці, хоч туди нитку затягай. За бабою стояла Мелашка в білій сорочці, в червоній новій хустці з зеленими та синіми квітками, в зеленій ситцевій рясній спідниці. Рядом з Мелашкою стояв Лаврін у широких рясних синіх з білими смугами штанях, у чоботях. Мелашка розцвіла і стала повніша на виду. Її очі, її тонкі брови блищали на сонці, а лице горіло рум'янцем од висків до самого підборіддя. Гаряче сонце лляло світ на двір, на людей,

Ілюстрації до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»
(*Анатолій Базилевич, 1978*)

обливало їх од голови до ніг. Чорна здорова хустка чорніла на бабі Кайдашисі, неначе горщик, надітий на високий кілок.

Мелашка сяла, як кущ калини, посаджений серед двору. А сонячне марево заливало всіх, дрижало, переливалося між жіночими та дитячими головами, неначе якась золота вода крутилась поміж людьми, неначе якась основа з тонких золотих ниточок снувалась по двору кругом людей, кругом хат, навкруги садка. Собаки стояли коло хат і крутили хвостами, дивлячись на людей. Їм здавалося, що їх от-от покличуть і нацькують ними когось.

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Яке враження справив на вас прочитаний фрагмент? Які емоції викликав?
- Поміркуйте, з якою метою автор описує одяг членів родини.
- Які порівняння використовує автор, щоб створити зорові образи Мотрі, Кайдашихи, Мелашки? Розкрийте смисл цих порівнянь.
- У цьому епізоді виразно протиставляються два образи — хмар і сонячного світла. Розкрийте смисл кожного образу.
- Які засоби комічного використав автор у цьому фрагменті твору?
- Пригадайте, чим завершився епізод, початок якого наведено. Як дві сім'ї примирилися цього разу?

<...> Минула зима. Знов настало літо. Золоте літо несло за собою нелад між Кайдашенками. Той нелад знову почався за грушу.

Як громада ділила між братами двір старого Кайдаша, до Карпової половини одійшла груша. Тин пройшов на аршин поза грушею. Та груша була Лаврінова. Ще хлопцем Лаврін прищепив своїми руками щепу на старому пні. Груша погналася вгору, як верба. Батько подарував Лаврінові ту грушу на багату кутю тоді, як Лаврін чхнув за вечерею. В сім'ї всі звали ту грушу Лавріновою. За це знали всі на кутку.

Груша росла широко й високо і довго не родила. <...>

На біду того літа груша вродила, та ще й дуже рясно. Груші були здорові, як кулаки, та солодкі, як мед. <...>

Лаврінові діти довідались, що та груша не дядькова, хоч стоїть в дядьковому городі, а батькова. Стара бабуся їм докладно все розказала й намовила їх полізти через тин та нарвать груш.

Діти тільки того й ждали. Хлопці полізли на грушу та й давай трусить, а дівчата збирали в пазухи. Коли тут з хати вискочила тітка Мотря.

— А нащо це ви рвете наші груші! — крикнула Мотря на небожів та небог.

— Еге! Це не ваші груші. Бабуся сказали, що це груша батькова, а не дядькова, — говорили діти та все збирали груші.

— Ось я вам дам груш! Зараз повикидайте мені груші з пазух, бо я нарву кропиви, та позадираю вам спіднички, та дам таких груш, що ви не потрапите, кудою втікати.

Мотря кинулась до кропиви. Діти підняли ґвалт і кинулись на тин, як котенята. На їх крик вибігла з хати Мелашка.

— А навіщо оце ти, Мотре, б'єш моїх дітей? — спитала в Мотрі Мелашка.

— За те, щоб не крали моїх груш, — обізвалась з-за тину Мотря.

— А хіба ж це твої груші? Це наша груша; хіба ж ти не знаєш, чи що? — говорила Мелашка.

— Ще що вигадай! На нашому городі та виросла ваша груша! Це, мабуть, свекрушище тобі наговорила на вербі груші, а на осиці кислиці, — говорила Мотря.

З хати вийшов Лаврін і почав оступаться за дітей. Він кричав до Мотрі, що то груша його, що про те знає все село, що його діти мають право рвати груші, коли схотять. Кайдашиха вискочила й собі з хати й вже лаяла Мотрю на всю пельку. <...>

Минула зима, знов настало літо. Капосна груша, неначе на злість, ще більше розрослась і вшир і вгору, знов уродила і стояла рясна, як облита. Груш уродило мішків зо три, коли не більше. Груші були здорові і дорого коштували на ярмарку. Тут уже пахло карбованцями, а це для селян було не жарти.

Знов почалась така сама комедія. Ще груші не достояли, а Лаврінові діти кинулись на їх, як бджоли на мед. Мотря вибігла з коцюбою, побила дітей, ще й груші поодномала. Мелашка розлютувалась за своїх дітей, як вовчиця, кинулася до Мотрі й трохи не здерла з неї очіпка. Карпо і Лаврін пішли до священика. <...>

— Нехай так буде, батюшко, як ви скажете. Так, як ви присудите, так воно вже нехай і буде! — сказали брати.

— То я ж кажу, щоб Карпо заплатив тобі три або чотири карбованці, та й нехай буде груша його, то й сварки більше не буде між вами, — знов сказав священик.

— Зроду на це не згоджусь! — сказав Лаврін. — Там, батюшко, груші, вибачайте, коли ласка, як ваші кулаки. Я щороку продам груш два або й три мішки за три або й за чотири карбованці.

— Ну, то ти, Карпе, одріж йому землю з грушею.

— Хіба я таки сказився чи з глузду з'їхав, щоб одрізувать землю, — сказав Карпо.

— То йдіть собі та, про мене, вдавіться тими грушами разом з своїми жінками, — сказав священик, пішов у кімнату та й зачинив двері.

Карпо і Лаврін постояли й пішли додому та все лаялись. Лаврін кричав, що візьме сокиру та й зрубає грушу. Вони застали на дворі коло груші колотнечу: Мотря лупила коцюбою Лаврінових дітей, Мелашка з бабою одгризались од Мотрі і неначе гавкали через тин. Люди з кутка почали збігаться. Прибігла й баба Палажка Солов'їха, а за нею баба Параска Гришиха.

— Ой, господи! Якби хто взяв Лаврінову хату та одіпхнув її, — сказала премудра баба Палажка, — геть-геть на гору або й за гору, а Карпову хату одсунув ген-ген за ставок, аж у діброву, то вони б помирились.

— Навчай, навчай! Яка пак премудра! — не втерпіла баба Параска. — Подивись лишень на себе! Коли б твого чоловіка хто посунув за діброву, а твою дочку аж за Рось, а тебе аж у саме пекло, то, може б, і між вами був мир.

Діло з грушею скінчилось несподівано. Груша всохла, і дві сім'ї помирились. В обох садибах настала мирнота й тиша.

1878

Виявляємо читацьку, літературну, соціальну та громадянську компетентності

1. Яке враження справив на вас фінал повісті?
2. Маючи достатньо інформації про характери героїв твору, чи вірите ви в те, що «мирнота й тиша» настали надовго?
3. Існує думка, що письменник завершив повість таким чином через цензурні заборони. У першому виданні твір мав відкритий фінал: груша розросталася, а сварки не припинялись. Який фінал, на вашу думку, є більш реалістичним? А який фінал подобається більше особисто вам? Якби ви видавали повість і мали право обрати фінал, який варіант запропонували б читачам? Поясніть свій вибір.
4. На с. 29 розгляньте ілюстрації А. Базилевича до твору. Якими постають на них герої повісті? Які епізоди твору ви пригадуєте завдяки ілюстраціям? На вашу думку, що переважає в цих ілюстраціях — комічне чи драматичне? Обґрунтуйте свої міркування.
5. В електронному додатку до підручника прочитайте нарис Л. Логвиненка «Село, де жили Кайдаші». Яке враження справив на вас нарис? Які почуття, думки він викликав? Чому, на вашу думку, сучасного кореспондента зацікавили Семигори? Як твір І. Нечуя-Левицького вплинув на його сприйняття мальовничого куточка нашої землі? Доведіть, що твір «Кайдашева сім'я» належить до «вічно живої класики».

Панас Мирний

(1849—1920)

Панас Якович Рудченко (літературний псевдонім — Панас Мирний) народився 13 травня 1849 року в Миргороді на Полтавщині в сім'ї бухгалтера. Добрі родинні традиції виховували в дітей любов до батьківщини. У спогадах письменник засвідчив: *«Козача кров батьків, змішана з грецькою кров'ю* (*по матері*), *швидко бігла по жилах і змушувала битися молоде серце любов'ю до свого краю, до свого обездоленого народу, а чудові казки та пісні, що змалку тішили дитячу душу, схиляли його до рідного слова»*.

Панас Мирний
(*Олексій Артамонов, 1956*)

Навчання в Миргородському та Гадяцькому училищах заклало основу для подальшої самоосвіти. Юнак багато читав, вивчав іноземні мови, мріяв про літературне майбутнє. Та в чотирнадцять років через матеріальні нестатки мусив піти на службу, спочатку до повітового суду Гадяча, а потім до гадяцького казначейства. Пізніше довелося декілька років попрацювати в Прилуках та Миргороді.

У 1871 році письменник оселився в Полтаві, був бухгалтером у казначействі, згодом обіймав різні посади в губернській казенній палаті — тодішній адміністративно-фінансовій установі. Хоча він і не надто переймався кар'єрою, однак завдяки своїм здібностям дослужився до високого чину дійсного статського радника. Чиновницька праця дозволяла підтримувати родинний добробут, однак справою всього життя стала література.

Через цензурні заборони твори письменника виходили переважно в закордонних виданнях. Часто вони потрапляли до українських читачів нелегально. Досить довго не було відомо, хто ж насправді приховується за псевдонімом Панаса Мирного. Розсилаючи листи про розшук активного учасника українського руху, російські жандарми навіть не уявляли, що мова йде про поважного службовця в генеральському чині, нагородженого багатьма орденами.

Справжнім випробуванням стало для прозаїка останнє десятиліття його життя. Під час Першої світової війни загинули двоє його синів, а переживання згубно позначилися на його здоров'ї. Помер Панас Рудченко (Панас Мирний) 28 січня 1920 року, похований у Полтаві.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність, уміння вчитися

1. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть відомості про життя письменника.

Виявляємо вміння вчитися, ініціативу та підприємливість

2. Виявіть ініціативу: у довільній формі (плаката, повідомлення на уроці або в соціальній мережі, презентації тощо) підготуйте цікаву інформацію про життя Панаса Мирного, поділіться нею з однокласниками.

Виявляємо літературну, соціальну та громадянську компетентності

3. У Полтавському літературно-меморіальному музеї Панаса Мирного зберігається чимало цікавих експонатів. Серед них і спогади сучасників про письменника. Наприклад, П. Г. Латиш, який товаришував із синами Панаса Яковича, згадував, що письменник мав напрочуд урівноважений характер: «Найбільший осуд з його боку — це пильний і, можливо, трохи невдоволений погляд його темно-карих очей. Про нього в народі говорили, що це *людина, яка вміє очима лаятися*». Поміркуйте, такі риси характеру допомагають чи заважають кар'єрі службовця, менеджера? Аргументуйте свої міркування.

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Свій шлях до літератури Панас Рудченко розпочав ще у юному віці. З дитинства захопився творами Т. Шевченка, пізніше полюбив прозу І. Нечуя-Левицького. Старший брат Іван, відомий фольклорист, перекладач і літературний критик, став для письменника-початківця добрим другом і порадником.

Перші твори Панас Мирний написав наприкінці 60-х рр. Через цензурні заборони вірш «Україні» та оповідання «Лихий попутав» побачили світ за кордоном — у львівському журналі «Правда». Пізніше були опубліковані нарис «Подоріжжя од Полтави до Гадячого», оповідання «П'яниця», повість «Лихі люди».

Пам'ятник письменнику в Полтавському літературно-меморіальному музеї Панаса Мирного

Найбільшу славу й літературне визнання приніс Панасові Мирному роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», уперше виданий у Женеві в 1880 році. Зацікавив читачів і його наступний роман «Повія», що друкувався частинами й повністю був опублікований уже після смерті автора. Перу письменника належать оповідання «Морозенко», новела «Лови», цикл нарисів «Як ведеться, так і живеться», повість «За водою».

Панас Мирний відомий також як поет і драматург, автор драми «Лимерівна», комедії «Перемудрив» та інших творів. Писав він і гострі публіцистичні статті на захист української культури («Про мову», «Рідна мова»). Йому належать такі слова: «*Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування*».

До історії літератури Панас Мирний увійшов як визнаний майстер реалістичної прози. Його творчість відзначається масштабним змалюванням дійсності, точним відтворенням народного побуту, гострою соціальною проблематикою та психологізмом.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Як ви зрозуміли наведений у статті підручника вислів письменника про мову? Чи згодні ви зі словами Панаса Мирного про те, що мова — це «жива схованка людського духу»? Обґрунтуйте свої міркування.

Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності, обізнаність у сфері культури

2. Скориставшись матеріалами сайту літературно-меморіального музею Панаса Мирного (м. Полтава), підготуйте віртуальну екскурсію «Гостини до Панаса Мирного».

Українське народне життя в реалістичному освітленні («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»)

Іван Білик (*ліворуч*) та Панас Мирний (*1881*)

ІВАН БІЛИК — СПІВАВТОР ПАНАСА МИРНОГО

У роботі над романом «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панасові Мирному допомагав його рідний брат і співавтор — Іван Білик. Разом вони склали «братську спілку» — злагоджену й ефективну творчу співдружність.

Іван Якович Рудченко (Іван Білик — літературний псевдонім) народився 2 вересня 1845 року в Миргороді. Після закінчення повітового училища працював чиновником по різних канцеляріях у Гадячі, Полтаві, Житомирі, Вітебську, Херсоні, Петербурзі. Записував і вивчав фольклор, видав збірники народних казок і чумацьких пісень. Іван Білик був талановитим літературним критиком і перекладачем. Помер Іван Рудченко (Іван Білик) 1 жовтня 1905 року в Петербурзі.

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ РОМАНУ

Робота над твором тривала (з перервами) майже чотири роки. Задум виник після однієї випадкової розмови. У квітні 1872 року перед Великодніми святами Панас Мирний їхав із Полтави до Гадяча, де на той час жили його батьки. Дорогою почув від візника історію Василя Гнидки, заможного селянина, котрий очолив банду злодіїв, що грабувала та вбивала людей. Думки про це не давали письменнику спокою: *«Далі я вже не пам'ятаю, що ми балакали з машталіром; знаю тільки, що цілу дорогу балакали, але все те Гнидка собою затер, зарівняв у моїй пам'яті; тільки сам зостався, як здоровенний іржавий цвях, забитий у білу гладеньку стіну мого спомину…».*

Панас Мирний вирішив вивчити соціальні обставини, що змусили звичайну людину стати на злочинний шлях. Написав нарис «Подоріжжя од Полтави до Гадячого»,

а потім повість «Чіпка», що й стала основою майбутнього роману. Ознайомившись із повістю, Іван Білик підтримав художні наміри брата, однак зробив декілька посутніх зауважень щодо композиції, а також подав ідею створити *«народний роман на основі щирого реалізму»*. Наголошуючи на необхідності зміцнення реалістичної основи, Іван Білик виступив за розширення історичного та соціального тла.

Урахувавши поради, Панас Мирний значно розширив повість, унаслідок чого суттєво змінилася організація твору, набувши романного характеру. Окремою сюжетною лінією була виписана історія Максима Ґудзя, чіткіше поставав образ Чіпчиного товариша Грицька. Важливу роль почав відігравати екскурс у минуле, що знайомив читачів з історією та соціальними змінами в житті селянства.

Окрім копіткої роботи з редагування тексту, Іван Білик сам написав розділи «Новий вік», «Старе — та поновлене», у яких широко окреслив конкретні соціальні реалії доби. У 1875 році роман був завершений, однак через цензурні заборони довго не видавався. Він побачив світ лише 1880 року в Женеві. У Російській імперії його вперше опублікували в 1903 році під назвою «Пропаща сила».

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Складіть розповідь про історію створення роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».
2. Чому, на вашу думку, історія про селянина-злодія справила на письменника глибоке враження?

НАЗВА ТВОРУ

Роман Панаса Мирного та Івана Білика видавався під двома назвами. Перша — «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» — була запропонована Іваном Біликом. Вона запозичена з біблійної книги Йова, героя якої спіткали різні земні нещастя, однак, попри все, він зберіг віру й лишився доброчесною людиною.

Завдяки зверненню до такого авторитетного джерела, як Біблія, автори увиразнили проблему вибору та відповідальності кожного за своє життя. Назва роману подається у формі риторичного питання. Вона має алегоричний характер: чи можливі конфлікти в суспільстві, у якому забезпечені основні права трудівників?

Пізніша зміна назви була викликана насамперед цензурними вимогами. Заголовок «Пропаща сила» вказував на марнування можливостей людини й усього народу в несправедливих соціальних умовах.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. У чому полягає алегоричний зміст назви «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»?
2. Яке значення вкладали автори в назву «Пропаща сила»?

Виявляємо літературну компетентність, беремо участь у дискусії

3. Уявіть, що ви завітали до книгарні або бібліотеки. На полиці дві книги привернули вашу увагу. Одна має назву «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», інша — «Пропаща сила». Припустімо, що з епічних жанрів ви віддаєте перевагу романам, а не повістям чи оповіданням. Яку із цих двох книжок ви переглянули б першою? Яка назва більше відповідає вашим уявленням про роман? Обґрунтуйте свою позицію.

Читаємо взірці української художньої літератури

4. Улітку ви мали прочитати роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»[1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.
Порада. Роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» складається з 30 розділів і поділений на чотири частини. Перегляньте твір, пригадайте, про які події йдеться в кожній частині, зробіть у зошиті нотатки. Оберіть таку форму запису, яка допоможе вам найточніше відтворити в пам'яті твір.
Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум» (с. 42—50).

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Одним із важливих завдань реалізму є широке й докладне зображення життя. Через це реалісти віддавали перевагу епічним жанрам. Чільне місце у творчості реалістів посів роман — великий за обсягом і складний за своєю художньою організацією епічний твір, у якому змальовано багатьох персонажів, а сама дійсність представлена повно й багатогранно.

Існує чимало різновидів роману, наприклад: історичний, пригодницький, інтелектуальний, біографічний тощо. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» — роман соціально-психологічний, оскільки дійсність та персонажі в ньому представлені переважно в соціальному та психологічному вимірах.

Автори змалювали масштабну панораму народного життя з усім комплексом суспільних процесів, що відбувалися майже півтора століття. У романі окреслені основні суспільні конфлікти, розкриті соціальні чинники поведінки персонажів. Багато уваги приділено аналізу психологічних мотивів життєвого вибору головного персонажа, майстерно виписані особистісні профілі інших героїв твору, висвітлені прояви соціальної й національної психології.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну компетентність

1. Яким жанрам віддавали перевагу письменники-реалісти?
2. Чим роман відрізняється від інших епічних жанрів?
3. У чому особливість соціально-психологічного роману?

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ОСНОВА ТВОРУ

Панас Мирний та Іван Білик додали до твору промовистий підзаголовок — «Роман з народного життя».

У романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» порушується ціла низка проблем: людина й суспільство, мораль і соціальна відповідальність, людина і воля, селянин і земля, виховання й родинне життя. А основною виступає проблема «пропащої сили».

Урядова реформа 1861 року, що скасувала кріпацтво, на ділі знехтувала справжніми інтересами селян, замінивши одні форми поневолення на інші.

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Унаслідок цього потужна народна енергія, обмежена несправедливими соціальними бар'єрами, витрачалася марно, а то й на шкоду суспільству.

Важливою в морально-етичному та психологічному плані є проблема вибору. Найяскравіше ця проблема розкривається на прикладі долі головного героя — Чіпки Варениченка, який у своїх «пошуках правди» порушив засвоєні з дитинства моральні приписи й обрав злочинний шлях.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну компетентність

1. На що вказує підзаголовок роману Панаса Мирного та Івана Білика?
2. Які основні проблеми порушили автори роману?

Досліджуємо самостійно

3. Оберіть для дослідження одну з порушених в романі проблем: 1) людина і суспільство; 2) людина і воля; 3) мораль і соціальна відповідальність; 4) селянин і земля. Об'єднайтеся в малі групи за тематикою підготовлених повідомлень або есе та обговоріть результати роботи над ними. Повідомте про спільні висновки, яких ви дійшли, працюючи в малих групах.

КОМПОЗИЦІЯ І СЮЖЕТ

Співавторство різних особистостей, а також тривалий час роботи над текстом зумовили сюжетно-композиційну складність і багатоплановість роману. Не випадково відомий учений Олександр Білецький назвав твір «будинком із багатьма прибудовами і надбудовами, зробленими неодночасно і не за строгим планом».

У романі поєдналися різні *сюжетні лінії*: доля головного героя Чіпки Варениченка, життя Максима Ґудзя, лінія Чіпчиного товариша Грицька Чупруненка, історія села Пісок та роду панів Польських.

Після тривалої роботи з упорядкування тексту автори поділили роман на чотири великі частини, кожна з яких має по декілька розділів.

Перша частина виконує *експозиційну* роль: розповідає про батьків Чіпки, його дитинство, юність, товаришування з Грицьком Чупруненком. Друга — ретроспективна, містить *передісторію* основних подій. У ній знаходимо відомості про минуле села, про рід Максима Ґудзя та панів Польських.

Розвиток вирішальних подій припадає на третю частину. Чіпка втрачає землю, «шукає правду» і зрештою обирає злочинний шлях. У наступній, четвертій частині перетинаються лінії Чіпки й Максима Ґудзя. Галя, дочка Максима, стає Чіпчиною дружиною. Тоді самого Чіпку обирають до земської управи, однак за давні гріхи відсторонюють від виборної посади.

Розв'язкою роману стають криваве вбивство козацької родини Хоменків і арешт Чіпки. В історії життя головного героя роману можна виділити не один, а декілька *кульмінаційних моментів*: утрата землі, що підштовхнула до морального занепаду, вигнання із земства та остаточне виродження «правдошукача» — його участь у жорстокому вбивстві односельців заради наживи.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну компетентність

1. Схарактеризуйте сюжет і композицію роману за планом: поділ на частини та розділи; сюжетні лінії твору; у яких частинах відбувається розвиток основної дії; розв'язка твору; кульмінаційні епізоди.
2. Як схарактеризував художню організацію роману О. Білецький? Що, на вашу думку, дало вченому підстави для такої характеристики?

ОБРАЗ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ: ВІД ПОШУКІВ ПРАВДИ ДО МОРАЛЬНОЇ ДЕГРАДАЦІЇ

Образ Чіпки представлений у розвитку: від народження й до того часу, коли він перетворився на засудженого злочинця і вбивцю.

Автори змалювали формування особистості героя та розкрили мотиви, якими він керується у своїй поведінці. Осмислюючи життя з реалістичних позицій, вони не оминули й можливостей натуралізму. Зокрема, урахували спадковість героя по батьківській лінії. Цей підхід поєднався в романі із соціально-психологічним, що стосується умовностей селянського звичаєвого права. Становище байстрюка, тобто народженого поза законним шлюбом, відчутно вплинуло на психіку хлопця. Уже змалку він починає усвідомлювати свою неповноцінність. Показовим є ставлення односельців до народження позашлюбної дитини: *«Пішло знов по селу шушукання, глум, таємні страхи…»*. Навіть реакція священика, який мав би бути виразником християнської любові, доволі показова: *«Понесли до батюшки. А панотець і собі: «Як його такого виродка у хрест уводити?!»*.

Молодий український селянин
(*Василь Тропінін, 1820-ті рр.*)

Відчуття власної соціальної вторинності та водночас гострий і допитливий розум змушують Чіпку з самого дитинства замислюватись над несправедливим улаштуванням світу. Від початку автори окреслюють конфліктний характер персонажа, передусім з огляду на його маргінальне[1] становище в межах селянського колективу.

Поряд із ним (для порівняння) вони зображують бідного сироту Грицька, який усе ж, на відміну від байстрюка Чіпки, має більше шансів соціально адаптуватися: сироті співчувають, а байстрюка дражнять і зневажають. Маючи схожі початкові матеріальні можливості, ці персонажі по-різному реалізують себе в житті. З погляду звичаєвого права, навіть сирота Грицько мав кращі перспективи, ніж народжений поза законним шлюбом Чіпка.

Особливу роль у зростанні Чіпки відіграють персонажі, до яких він ставиться з глибокою повагою. Це літні люди з багатим життєвим досвідом. Вони передають

[1] *Маргінальність* (від лат. *margo* — край, межа, кордон) — становище особистості, яка перебуває на межі чи за межею панівної групи, спільноти, що накладає певний відбиток на її психіку та спосіб життя.

хлопцеві народне уявлення про мораль і справедливість, сприяють формуванню в нього позитивного світогляду. Утрата бабусі Оришки та кривди, що чинять старому й беззахисному дідові Уласу, негативно впливають на Чіпчине сприйняття світу, стають важливими ланками його життєвих розчарувань.

Подією, що підштовхнула Чіпку до морального виродження, стала втрата землі. Діставши від громади земельний наділ, парубок долучився до загального ритму хліборобського життя. Його сила нарешті знайшла позитивну реалізацію — він став господарем, подолав свою соціальну неповноцінність. Однак утрата землі знову робить його людиною другого сорту, а розчарування в законних шляхах відновлення справедливості штовхає в бік стихійного бунтарства.

Невдовзі Чіпка потрапляє під згубний вплив злодійського товариства — колишніх дворових кріпаків, озлоблених на весь світ. Винуватячи всіх у своїх бідах, вони морально деградували і вдалися до крадіжок та розбою. Чіпка приймає зручне виправдання злодійського життя: для нього це відновлення порушеної справедливості. Він, мовляв, «*своє відбирає*».

Енергія сильної особистості скеровується таким чином в антигромадську площину, марнується й обертається на «пропащу силу». Пояснюючи свої злочини як вимушену форму соціального протесту, персонаж вступає в гострий конфлікт із суспільством та його мораллю. А вже після випадку із земством бунтарство Чіпки остаточно перероджується на сліпе бажання помсти, набуваючи у фіналі твору крайнього вияву ненависті до всіх людей.

Дуже показовим є епізод, у якому Чіпка зображений під час прощання з арештантами: «*Плакали розбишаки, навіки прощаючись з рідним селом, з своїми людьми — рідними й нерідними. Один Чіпка не плакав. Як той сич насуплений, стояв він нарізно всіх, звісивши на груди важку голову, в землю потупивши очі, — тільки коли-не-коли з-під насуплених брів посилав на людей грізний погляд… Не знайшлося душі, щоб підійшла до його — попрощалася…*».

Коментар фахівця

Чіпка — справді пропаща сила: повний найкращих замірів, він якось непомітно для себе заплутавсь у нетрях життя, загруз у драговині нерозважених суперечностей і всю енергію свою, розум та хист віддав справі нерозумного протесту, викресливши себе цим із гурту людей, що виконують творчу роботу в житті.

***С. Єфремов**, історик літератури*

Виявляємо літературну компетентність

1. Який проміжок із життя головного героя представлений у романі?
2. Як односельці поставилися до народження Чіпки?
3. Які риси характеру виявились у хлопця вже з дитинства?
4. Чому Чіпка любив бабусю більше, ніж матір?
5. Яку роль у зображенні Чіпки відіграє порівняння з Грицьком?
6. Як на Чіпку вплинув дід Улас?
7. Чи змінився Чіпка, одержавши від громади землю?

8. Що для нього значило «бути господарем»? Чому Чіпка втратив землю?
9. Чому він не знайшов правди в суді?
10. З ким потоваришував Чіпка після втрати землі?
11. Як сам Чіпка пояснював вибір злодійського життя?
12. Чи змінився Чіпка після обрання в земську управу?
13. Після чого Чіпку заарештували? Чи розкаявся Чіпка у своїх вчинках?

Досліджуємо самостійно, виявляємо літературну компетентність

14. Доведіть, що Чіпка — герой реалістичного твору. Чи наявні в його образі риси натуралістичного зображення? Якщо так, то які?

Запрошуємо до дискусії

15. Хто, на вашу думку, Чіпка Варениченко: жертва соціальних обставин чи природжений злочинець?

Виявляємо творчі здібності, обізнаність у сфері культури

16. Роздивіться портрети українських селян на сторінках підручника. Як ви вважаєте, чи могла б картина В. Тропініна бути портретом Чіпки? Чому? Створіть словесний портрет героя. Чи могла б картина А. Куїнджі бути портретом когось із персонажів роману? Якщо так, то кого саме?

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ

У романі є декілька героїнь, які по-різному вплинули на долю Чіпки. Найсвітліші враження лишила по собі бабуся Оришка, проста селянка з добрим і щирим серцем. Саме вона передала йому народне уявлення про добро і зло, прищепила оптимізм і віру в справедливість. Розказані нею казки й бувальщини захоплювали уяву малого Чіпки, схиляли його в бік добротворення.

Дуже непрості стосунки склалися в Чіпки з матір'ю. Мотря була вимогливою: підтримувала сина в усьому доброму, та не могла пробачити злого. У їхніх стосунках сварки змінювалися примиренням. Криваве вбивство хуторян, до якого був причетний Чіпка, стало останньою краплею, що остаточно унеможливила згоду між матір'ю та сином. Глибоко вражена трагедією дівчинки, рідних якої вбили розбійники, Мотря нарешті зважилась розповісти про синові злочини.

«Польова царівна» і *«розбишацька дочка»* — так означено в романі доньку Максима Ґудзя Галю. У неї щиро закохався Чіпка, а вона робила все, аби відвернути його від злодійського життя. Усім серцем кохаючи чоловіка, Галя намагалася вірити в його пояснення про «пошуки правди», до останнього сподівалася відродити його сумління. *«Так оце та правда?!»* — зі сповненими розпачу й розчарування словами звернулась вона до Чіпки, коли дізналася про криваве вбивство хуторян. Доведена до відчаю, Галя вчинила самогубство, ставши ще однією жертвою знавіснілого «правдошукача».

Досліджуємо самостійно

Письмово складіть порівняльну характеристику жіночих образів роману (Оришка, Мотря, Галя) у формі таблиці або схеми. Зазначте, як ставилася кожна з героїнь до Чіпки, як на нього впливала.

ГРИЦЬКО ЧУПРУН І ЙОГО ДРУЖИНА ХРИСТЯ

Голова українського селянина в солом'яному капелюсі
(*Архип Куїнджі, 1895*)

У народній ліриці є наймитські та заробітчанські пісні. Вони дуже тужливі й песимістичні. Це пісні людей, котрі мусять задля заробітку працювати на чужому полі. Їхнє життя нещасливе, майже без майбутнього. Така доля чекала й на Чіпчиного товариша сироту Грицька Чупруненка, однак він зумів з нею позмагатися й переміг, знайшов вихід зі скрути: важкою працею заробив на власне господарство — став хазяїном, а не наймитом. Мріяв про багатство, про посаг заможної дружини, та знайшов врешті собі до пари наймичку, сироту Христю. У ній чоловіка привабило інше, важливіше багатство: її душевна щедрість і доброта. Грицько і Христя зажили тихим родинним життям, не дуже розбагатіли, але й не бідували.

У цій парі втілено багато чого від народного ідеалу, оспіваного у фольклорі. Це проста й дещо сентиментальна історія здійсненої мрії, досягнутого родинного щастя.

Грицько Чупрун довго намагався підтримувати добрі стосунки з другом дитинства. А коли в родині Чупринів народився первісток, саме Чіпчину дружину Галю запросили бути хрещеною матір'ю. Грицькові боліло за давнього товариша, який загубив і своє, і чужі життя: *«Що це, брате Чіпко? — журливо, з самого глибу серця, обернувся до нього Грицько. У тому запитанні, у його голосі не було ні докору, ні помсти, а вчувався тяжкий жаль — шкода пропащого брата…»*.

Виявляємо літературну, соціальну компетентності

1. Яке враження справив на вас Грицько Чупрун?
2. Які життєві цінності сповідує дружина Грицька? Аргументуйте відповіді прикладами з тексту.

Запрошуємо до дискусії

3. Чому Грицько Чупрун не обрав, як Чіпка, злочинного шляху?

МАКСИМ ҐУДЗЬ І «ЗЛОДІЙСЬКЕ ТОВАРИСТВО»

Проблема «пропащої сили» розкривається також в образі запеклого злодія Максима Ґудзя. У романі подано історію його життя, а в ній виділено важливі моменти. Зокрема, докладно висвітлені дитячі та юнацькі роки Максима, бо саме тоді визначились риси його особистості. Автори не оминули й чинника спадковості, актуального в літературі натуралізму. Вони підкреслили, що Максим успадкував козацьку вдачу свого діда-запорожця: мовляв, звідси його байдужість до хліборобської праці, енергійність, сміливість і товариськість.

Але якщо дідова вдача здобула позитивну реалізацію в запорозькому війську, то в мирному сільському побуті діяльна натура Максима знайшла лише руйнівний

вихід. У селі він став учасником вуличних бійок і бешкетів, пиячив, а згодом призвичаївся до крадіжок. Зрештою потрапив до війська і там прижився.

Але й у війську Максим не надто змінився — ніколи не цурався кримінальних оборудок. Зійшовся з колишньою офіцерською утриманкою Явдохою, яка стала йому вірною товаришкою в темних справах. Обоє жили бажанням збагатитися, навіть не добираючи засобів. Тільки після народження доньки Максим Ґудзь зважився на зміни: вийшов у відставку, оселився на хуторі й про людське око зайнявся торгівлею. Тоді й знайшов собі нового злодійського «побратима» — Чіпку Варениченка, який «своє відбирав».

«Шукати правду» допомагали Чіпці його «товариші» Лушня, Матня і Пацюк — сільські волоцюги й пияки, з якими він зблизився після втрати землі. Разом пиячили, нарікали на долю, несправедливий світ, лаяли панів, а потім постановили «відбирати своє». Коли грабували панську комору, убили сторожа — безневинну людину. Саме це товариство не в останню чергу підштовхнуло Чіпку на криву стежку злодійського життя: із бунтаря й правдошукача хлопець остаточно перетворився на затятого розбишаку.

Виявляємо літературну компетентність

1. Перекажіть історію життєвого шляху Максима Ґудзя. Поміркуйте, яку роль відіграє цей персонаж у системі образів роману.
2. Як кріпацтво позначилося на долях Лушні, Матні, Пацюка? Як автор ставиться до цих персонажів? У який спосіб автор виявляє це ставлення?

Читацький практикум

Прочитайте уривки з роману. Виконайте завдання.

Хіба ревуть воли, як ясла повні?

Роман з народного життя

(*Уривки*[1])

ЧАСТИНА ПЕРША

I

Польова царівна

Надворі весна вповні. Куди не глянь — скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом. Ясне сонце, тепле й приязне, ще не вспіло наложити палючих слідів на землю: як на Великдень дівчина, красується вона в своїм розкішнім убранні... Поле — що безкрає море — скільки зглянеш — розіслало зелений килим, аж сміється у очах. Над ним синім шатром розіп'ялось небо — ні плямочки,

[1] Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

ні хмарочки, чисте, прозоре — погляд так і тоне... З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає сонячна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... Легенький вітрець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку... І ведуть вони між собою тиху-таємну розмову: чутно тільки шелест жита, травиці... А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, — тремтить, переливається, застигає в повітрі... Перериває його перепелячий крик, зірвавшись угору; заглушає докучне сюрчання трав'яних коників, що як не розірвуться, — і все те зливається докупи у якийсь чудний гомін, вривається в душу, розбуркує в ній добрість, щирість, любов до всього... Гарно тобі, любо, весело! На серці стихають негоди; на думку не лізуть клопоти: добра надія обгортає тебе добрими думками, бажаннями... Хочеться самому жити й любити; бажаєш кожному щастя. Недаром в таку годину — аби неділя або яке свято — хлібороби виходять на поле хліба обдивлятись!

Отакої саме пори, в неділю, після раннього обіднього часу, — тим шляхом, що, звившись гадюкою, пославсь од великого села Пісок аж до славного колись Ромодану, — ішов молодий чоловік. «Не багатого роду!» — казала проста свита, накинута наопашки. «Та чепурної вдачі», — одмовляла чиста, біла, на грудях вишивана сорочка, виглядаючи з-під свити. Червоний з китицями пояс теліпався до колін, а висока сива шапка з решетилівських смушків, перехиляючись набакир, натякала про парубоцьку вдачу...

Ішов справді парубок. На перший погляд йому, може, літ до двадцятка добиралося. Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колись малося бути вусам; на мов стесаній бородці де-не-де поп'ялось тонке, як павутиння, волоссячко. Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений; темні карі очі — теж гострі; лице довгобразе — козаче; ні високого, ні низького зросту, — тільки плечі широкі та груди високі... Оце й уся врода. Таких парубків часто й густо можна зустріти по наших хуторах та селах. Одно тільки в цього неабияке — дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка. Ним світилася якась незвичайна сміливість і духова міць разом з якоюсь хижою тугою... <...>

Спустившись в долину, повернув з курного шляху на обніжок — і пішов поміж зеленими житами. Ось підійшов до однієї ниви, нахилився, вирвав при самім корені пучок жита, глянув на його, далі глянув на ниву, — і лице засвітилось одрадою: «От де моя праця, — немов казали його очі, — не марно потрачена: вона зробила з мене чоловіка, хазяїна!.. Повертівши в руках вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знову глянув на свою ниву, наче рівняв дві ниви між собою, — і промовив вголос: «Бач... на нашому полі жито краще, ніж у дядька Кабанця: моє таке густе та гонке, а в його — ледве од землі одлізло — низеньке, жовте, засмоктане...»

Шлях (*Костянтин Крижицький, 1899*)

Не вспів доказати останнього слова, — чує: недалеко, з-за жита, хтось співає... Він притаїв дух; насторошив уші, слуха... Голос тонкий, гнучкий, дзвінкий, так і розходився на всі боки: то розлягався в високім просторі; то слався по землі, по зелених житах; то замирав оддалеки на полях розлогих; то вливався в душу якимсь несвідомим щастям. Парубок стояв, як зачарований. Йому здалося — він зроду не чув такого свіжого, гнучкого голосу. У його в очах засвітилась одрада; лице прояснилося, наче хто збризнув його свіжою водою; серце затіпалось, немов хто доторкнувся до його. «Хто б це?» — подумав він та й пішов на голос.

Не встиг ступить десяти ступнів, як пісня стихла, — тільки одна луна її бриніла ще над головою у його. Ще ступінь, ще... зашелестіло жито, заколихалося, немов у йому щось борсалось, билось... Ще хвилина — і з жита заманячила дівоча постать... Парубок став. Дівчина, як перепілка, знялась — і помчалась вподовж ниви. Низенька, чорнява, заквітчана польовими квітками, вона й трохи не схожа була на селянок, часто запечених сонцем, високих, іноді дуже неповоротних дівчат. Маленька, кругленька, швидка й жвава, одягнена в зелене убрання, між високим зеленим житом, — вона здавалася русалкою...

Парубок спершу, мабуть-таки, чи й не прийняв її за ту польову царівну, бо стояв, як укопаний, розтягши й без того довгобразе лице, широко розкривши здивовані очі...

Дівчина одбігла трохи і собі стала. Озирнулась, глянула на його веселими очима, усміхнулась свіжим, молодим личком. Тут її краще розглядів парубок. Чорне кучеряве волосся, заквітчане польовими квітками, чудовно вилося коло білого чола; тоненькі пасма того чорного, аж полискуваного хмелю спадали на біле, рум'яне личко, як яблучко наливчате; очі оксамитові, чорні, — здається, сам огонь говорив ними... Дві чорні брови, мов дві чорні п'явки, повпивалися над очима, злегенька прикритими довгими густими віями. Сама — невеличка, метка й жвава, з веселою усмішкою на виду, вона так і вабила до себе. Зелена байова керсетка з червоними мушками, червона в букетах спідниця, на шиї дорогі коралі, хрести, золоті дукати — усе гарно пристало до хорошої дівоцької вроди.

Вона стояла навпроти парубка, як намальована, — наче манила своєю дивною красою. Не спускаючи з очей, він підходив до неї.

— Чого ти тут ходиш? — обізвалась вона перша.

— А ти чого хліб толочиш? — не зовсім ласкаво одказав він.

— Хіба се твій хліб?

— Не чий же... А що?..

— Цур тобі, як мене злякав!.. — та й замовкла. Парубок і собі мовчав.

— А ти хто така? — трохи згодом питає він, ковтаючи слова. — Де ти взялася? звідкіля сюди прийшла?..

Дівчина почула, як тільки чують дівчата, чого в його запнувся голос: очі в неї заіскрили, заграли...

— Навіщо тобі? — прядучи ними, вона питає в його.

— А чого ж ти прийшла сюди, на чуже поле? — каже він. — Хто ти така? чого тобі тут треба?.. — Чутно — аж дух спира йому в грудях од кожного слова.

— Не скажу! — одмовила вона нарозтяг, осміхаючись, і подалася трохи личком вперед, згорнувши пухкі білі руки попід ліктями. — А прийшла сюди, бо недалечко живу... А ти хто?

— Сюди йди! — каже він, усміхаючись і разом запрохуючи очима. — Посідаємо тут... побалакаємо... я тоді й розкажу — хто я...

Як стрель стрельнув у дівчину. Сплеснула в долоні, зареготалася та й помчалася буйними житами... Далі — вискочила на зелену луку, що красувалася польовими квітками; потім — повернула круто наліво, почесала яриною; як білочка на деревину в лісі, так вона збігла прудко на згірок; стала, перевела дух, озирнулася, осміхнулась, махнула правою рукою: «сюди, мов!» — та, наче мана яка, спустилася униз — і скрилася за горою.

Парубок ні з місця. Стоїть та дивиться вслід їй ще дивнішими очима — мовби переглянув через гору!.. У вухах його ще вчувався її голос свіжий, тонкий, її сміх молодий та дзвінкий; перед очима, як та причуда, манячила її постать метка, жвава; йому усміхалося її личко, білорум'яне, з ясними очима, з чорними бровами; уся вона, з зеленою керсеткою, з червоною спідницею, привиджувалась йому, як жива... <...>

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- У творчому діалозі автора й читача надзвичайно важливим є його початок, тобто сприйняття читачем перших сторінок літературного твору. Саме на них письменник намагається встановити з читачем емоційний контакт. Спробуємо й ми, уважно перечитуючи перший розділ, прислухаючись до своїх вражень, емоцій, долучитися до творчого діалогу з автором.
- Прочитайте виразно пейзаж, поданий автором на початку твору. Яке враження він справляє на читача? Якими засобами автор досягає цього ефекту?
- Установіть, які зорові, звукові образи створено для опису весняної природи.
- Визначте, які тропи використано, щоб надати виразності цим образам. Наведіть приклади порівнянь, епітетів, метафор.
- З якою метою вийшов у поле парубок? Як це його характеризує?
- Яке враження на героя справила дівчина, яку він побачив на своєму полі?
- Доведіть, що письменник-реаліст психологічно вмотивував це враження.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

XXX
Так оце та правда?!

<...> Ніч, як куйовда, стояла надворі; мела страшенна хуга; завірюха крутила; та холод такий, що страшно й носа виткнути з хати; мороз перся у хату — позамуровував шибки узорчатими виводами; а в димарі, як голодний звір, ревла та вила відьма-буря, кидаючи у вікна кім'ями снігу — мов хто добивався у хату знадвору. Галя й Мотря сиділи собі та мовчки пряли. У кожної чогось так тяжко було на серці, що вони аж попригиналися до гребенів. Чіпка лежав на лаві, задравши голову угору, мовчки дивився у стелю та слухав божевільні заводи буйного вітру. Свічка на триніжку неясно горіла: знай ґніт нагоряв-жужелився, і знай його зривала або Мотря, або Галя, кленучи вогонь, що так немилосердно пік у пучки. Разів два чи три ненароком свічку зовсім гасили — і тоді в темряві проносився жарт та сміх, немов боявся світу, бо справді, коли знову засвічували світло, то — немов воно замикало уста їм — ні одне слово не зривалося з язика, наче то не люди сиділи, а якісь тіні — глухі й німі...

Коли це зразу, як грім, загуло коло хати, й почало щось стукати у вікно. Чіпка кинувся, скочив з лави, мов хто його скинув з неї, — та мерщій надвір. Засов клацнув; почувся гомін, тупіт. Незабаром Чіпка увів у хату Лушню, Матню, Пацюка та ще чоловіка семи незнайомих людей. Були між ними москалі — і Сидір там, були й прості.

— Господи! — ледве вимовила стиха Мотря та й прикипіла до гребеня.

— Здорові в хату! — обізвався дехто.

— А ти, стара, вже одужала? — питає Матня Мотрі. — Оже, їй-богу, час тобі вже умирати. Дивись: зуба в роті немає, а ти ще й досі живеш — марно тільки хліб переводиш!

— Відчепись од мене, лихий чоловіче! Чого ти прийшов у чужу хату насміхатись з старої людини? — одказала Мотря. <...>

Чіпка помітив скриту бурю, похопився промовить:

— Ходім, пани-браття, у світлицю, бо тут з бабами ніякого пива не звариш... хай вони собі прядуть.

Як ноги вломили братчики з хати — мерщій перейшли за Чіпкою у світлицю.

Мотрі зробилося так тяжко на душі, так гірко на серці, що вона аж не всиділа на гребені: встала, побралася на піч, лягла — та так і залилася сльозами. А Галя, оставшись одна, думала: «Підожди ж! підуть твої братчики... це вже не первина... постій же ... прокляті, каторжні!» — і лютувала разом на Чіпку й на його товариство. <...>

— Чи пора, то й ходімо, — понуро відказав Чіпка, підводячись.

За ним повставали другі. Випили ще на дорогу; вийшли з хати. Чіпка погасив світло — і собі за ними... «Кукуріку!» — прокричав на сідалі півень, залопотавши крилами. Усі кинулись.

— Пху, проклятий!.. перелякав!! — обізвався Лушня. <...>

Прокричали другі півні. Коли геть за північ почувся здалека тупіт, гомін. Далі — ближче... ближче... коло самої хати... «Ідуть! — подумала Мотря. — Хоч би ж хоч сюди не заходили», — прошептала. Коли чує — повернули в світлицю.

Перегодя трохи рипнули двері — увійшов хтось у хату.

— Хто там? — питає вона з печі.

— Це я, — одказав Чіпка.

І — чує вона — став над помийницею вмиватись... У серці їй наче хто гострим ножем шпортонув. <...>

Незабаром повходили в хату й друзі. Засвітили світло. Мотря виглянула з-за комина — і затрусилася... На кожному видні були сліди свіжої крові. Мотрі зробилося страшно, холодно. Вона забилась у самий куток печі, трусилася, як в лихоманці... Далі вона почула, як стали в печі огонь розводити — одежу палити. Вона боялася, щоб не скрикнути, боялася зітхнути — та все міцніше й щільніше стискувала зуби, тулилася в куток...

Упоравшись як слід: повмивавшись, попаливши, яка була в крові, одежу, розбишаки погасили світло, побрались у світлицю.

— О-ох!.. — здихнула Мотря. — Хоч би Галя коло мене... Ох, Господи!.. — застогнала вона: — дай мені дожити до завтрього... Одсахнусь тебе... зречусь тебе, мій сину... моє лихо... перед усім світом скажу... на все село прокричу... Ох!.. Чого хоч ніч така довга?.. чого хоч вона так нешвидко тягнеться?.. Хоч би швидше світа діждати... Господи... Боже наш! сохрани й заступи...

Та злізла з печі, упала навколішки перед образом та тихо й чуло молилася, б'ючи земні поклони. Не чула вона, коли й треті півні прокричали, не помітила, коли почало на світ благословитися. Од щирої молитви одірвав її, розбуркав несамовитий крик та стук у вікно.

— Ря-а-туйте... Ой... рят-у-у-йте!.. — кричало щось під вікном молодим дитячим голосом.

Мотря кинулась до вікна.

— Хто там?.. — питала вона з хати.

— Це я... рятуйте... хто в Бога вірує... Одчиніть... пустіть... — аж плакало та просило.

Мотря тихенько вийшла надвір — та трохи не омліла... Перед нею стояла літ десяти дівчинка, у одній сорочці, об'юшеній кров'ю, боса, розхристана, розпатлана — стояла й трусилася...

— Що се?.. що з тобою, дочко?.. чия ти?.. де ти була?.. звідки вирвалась?.. — тремтячи сама всім тілом, питала Мотря дівчинку.

— Ой, лишенько... бабусю... Ой... горенько тяжке... — з плачем ледве вимовляла дівчинка. — Я з хутора... розбишаки були... усіх побили... порізали... постріляли... батька... й матір... діда... бабу... дядьків... дядину... маленького братика... усіх... усіх... Одна я зосталася... одну мене не знайшли... втекла...

— Як утекла?

— Поїхали... запалили хату й поїхали... Ой... о-ой! бабусю... горенько мені!.. — скрикувала дівчинка, хапаючись рученятами за Мотрю, — боялася, щоб та, бува, не втекла...

— Цить... ци-ить, моя дитино! — зацитькувала Мотря. — Я знаю, хто ті розбишаки... Мовчи!.. То мій син, клятий!.. Цить... а то як почує — не животіти тоді ні тобі, ні мені...

Дівчинка прихилилася до Мотрі та тихо схлипувала. Мотря увела її у хату.

— Ходім у волость... у волость ходімо! — шепче вона, а сама чує, що голова у неї кружиться, очі страшно горять, ноги трусяться... от-от упаде! — Ходім, дочко... поки ще сплять... <...>

Незабаром прибігли волосні, назбиралось народу повнісінький двір, обступили кругом хату. Ні одної душі не випустили: усіх побрали, пов'язали. Піднявся крик, ґвалт.

Від крику прокинулась Галя. Швиденько накинула вона на себе юпку, вийшла з своєї хатини... Як глянула вона на Чіпку, що з скрученими назад руками стояв і понуро у землю дивився, як угледіла об'юшену кров'ю дівчинку.

— Так оце та правда?! Оце вона!!! — скрикнула не своїм голосом — і несамовито залилась божевільним сміхом.

Тіло в неї тряслося; очі помутилися — вона ними якось чудно водила; на губах встала кривава піна, а вона все сміялася, все сміялася...

Чутка про все те, як грім, розкотилася на всі кінці, рознеслася на всі боки — в одну мить обхопила усе село. Збігалися люди, як на пожежу, дивитись, а вертаючись додому, від страху Богу молилися.

— Чула? — як божевільний, вскочивши в хату, скрикнув Грицько.

Христя глянула на його та й пополотніла.

— Що там? пожежа?..

— Чіпка людей порізав... усю Хоменкову сім'ю виполонив!

— О-о-о... — якось чудно загула Христя. Очі в неї розкрилися, боязко й страшно повела вона ними по хаті.

— Уже погнали у город... в тюрму, — каже Грицько.

— А Галя? а мати? — ледве чутно спитала Христя.

— Не знаю... здається, дома...

Христя мерщій за кожушанку, хапаючись накинула її наопашки та чимдуж побігла з хати.

Грицько гукав, завертав, кликав. Вона нічого того не чула — була вже далеко.

Перегодя трохи вернулася, як з хреста знята. Вступивши в хату, перехрестилася.

— А що? — спитав Грицько.

— Галя... — знову перехрестилася: — повісилась...

— Отуди к лихій годині! — виторопивши очі, сказав Грицько та й замовк.

Цілий день вони обоє мовчали: смутні, бліді, неспокійні — мов дожидали смерті. <...>

Це вже було туди під осінь, на другий рік. Сонце заздалегоди, почувши її, надолужало своїм теплом: не гріло, а пекло. Дощ як затявся, і трохи не на корх лежало на шляху пилу, та стояв він і в воздусі, як сивий туман, ліз у вічі, душив у горлі... Люди знай їздили по шляху: настала саме гаряча пора возовиці. По тому ж самому шляху простувала у Сибір, на каторгу, ціла валка скованих по руках, по ногах рештантів. Кругом їх цілий звод москалів з ружжями.

Пройшовши Піски, валка стала коло волості, на вигоні, на перепочинок. То був Чіпка з своїм товариством.

Як почули люди, то стали збігатись з усього села — старе й мале, мов на ярмарок.

У той час Грицько вертався з поля з снопами — аж трьома возами. Він — за одним; Христя — за другим; а син — хрещеник Галин — сидів на третім поверх снопів, тільки головка манячила. Побачивши зборище, вони спинили волів, а самі пішли до гурту... та й поторопіли обоє! Не швидко вже Грицько опам'ятався, підступив ближче.

— Що це, брате Чіпко? — журливо, з самого глибу серця, обернувся до його Грицько.

У тому запитанні, у його голосі не було ні докору, ні помсти, а вчувся тяжкий жаль — шкода пропащого брата...

Чіпка скоса зиркнув, здвинув густі брови — та й одвернувся.

Грицько стояв, як пришиблений, дивився мовчки.

Незабаром старший москаль, що вів етап, скомандував в дорогу.

Рештанти стали підводитись, забряжчали важкими цепами. Почалося прощання, обнімання, почувся плач, голосіння... Плакали люди, обнімаючи своїх безталанних братів; подавали їм на прощання — кожен по своїй спроможності: той шага, той копійку, а хто й гривню... Плакали розбишаки, навіки прощаючись з рідним селом, з своїми людьми — рідними й нерідними. Один Чіпка не плакав. Як той сич насуплений, стояв він нарізно всіх, звісивши на груди важку голову, в землю потупивши

очі, — тільки коли-не-коли з-під насуплених брів посилав на людей грізний погляд... Не знайшлося душі, щоб підійшла до його — попрощалася...

Брязь!.. дзень! Брязь!.. дзень!.. Валка рушила.

— Хай тобі бог помагає на все добре! — крикнув навздогін Чіпці Грицько.

Чіпка озирнувся — і одгукнув з дороги:

— Грицьку! поклонись матері... Скажи: хай мене дожидає в гості, коли не сконіє до того часу...

— Господи! — заливаючись сльозами, мовила Христя: — напути його на все добре! — та разом з Грицьком і повернула до возів.

— Воно таки правда, що цей Чіпка непевний...

— Такий і батько був...

— І вродився так — прости, господи! <...>

Мотрю узяв Грицько — догодувати до смерті. Швидко після того вона й умерла.

Чіпчину хату опечатали, забили. У ній одні сови та сичі плодилися та тічки собак товклися по городу, що увесь заріс бур'яном, як лісом. Через рік — веселе колись місце опустилося, зглухло. Облупана пустка стояла ще страшніша, ніж та, котру купив Хрущ. Люди знову стали її відхрещуватись, як проходили мимо; а малі діти боялися й здалека глянути на того чоловічка, що, як те страховище, позирав з воріт на шлях своїми витрішкуватими очима.

А недалеко од Пісок, над самим шляхом, коло Хоменкового хутора, насипана висока могила, на ній стоїть височенний хрест — оглядає навкруги хутори, села, всі околиці... Під ним тліє вісім безневинних душ, загублених в одну ніч «страшним чоловіком». <...>

Минав рік; минав другий... Стояла на край села сиротою пустка — завидувала палацу. Аж ось — випало й їй несподіване щастя: купив її у казні за безцінок давній знайомий — жид Гершко, причепурив трохи зокола облупані боки, полатав, де прогнивала, оселю — та й завів шинок. Щонеділі, щосвята, а часом і серед будня, щоб не одстати од вельможного сусіди, — бенкетує тут п'яне море темної простоти... Оже ще й досі, під пізній вечір, подирає мороз поза шкурою веселих гуляк, як глянуть вони на хрест, що геть-геть здалека чорніє над Ромоданом...

1875

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справили на вас останні сторінки роману?
2. Чому Чіпку можна назвати реалістичним героєм? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Який моральний урок ви винесли з цього твору?

Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності

4. В електронному додатку до підручника знайдіть і перегляньте відео-лекцію про роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Занотуйте основні тези, які доводить авторка лекції. З якими тезами ви погоджуєтеся?

Запрошуємо до бібліотеки

Щоб більше дізнатися про творчість українських письменників-реалістів, ви можете завітати до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та ознайомитися з творами І. Нечуя-Левицького «Дві московки», «Микола Джеря», «Хмари», «Над Чорним морем», Панаса Мирного «Лихі люди», «Повія».

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

Щоб перевірити свої знання з теми «РЕАЛІСТИЧНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА», виконайте завдання в підручнику та пройдіть тест в електронному додатку до нього.

Виберіть правильний, на вашу думку, варіант відповіді.

1. Чиї роздуми й про кого передано в уривку «Ой ти, дівчино, з кучерявої рутим'яти звита та з гостролистої шельвії!»?

А Лаврінові про Мотрю
Б Омелькові про Мелашку
В Марусині про Мотрю
Г Карпові про Мотрю

2. Прочитайте уривок.

Та й робоча ж ваша дочка! Що за золота в вас дитина. Там так пильнує коло роботи, що й не розгинається.

Укажіть, хто й кого вихваляє в уривку.

А Довбишиха Мотрю
Б Омелько Мелашку
В Кайдашиха Мотрю
Г Кайдашиха Мелашку

3. Прочитайте уривок.

Не сказавши нікому й слова, Мотря вхопила ... за ногу, витягла з борщу та й дала драла з хати.

На місці крапок треба вставити слово

А кабана
Б порося
В півня
Г голуба

4. Фразеологізм *з легкої руки* є назвою розділу, у якому йдеться про

А Чіпчине клопотання біля землі
Б згоду громади взяти Чіпку пастухом
В одруження Чіпки з Галею
Г початок Чіпчиного пияцтва
Д вибори в земство

5. Прочитайте рядки з твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Огняна стріла вдарила коло його; кругом усе затріщало і запалало огнем... Огонь розходився, розігрався... Уже він кругом охопив Чіпку; вже досягав своїми довгими язиками до його тіла; цілував його вид... Гляне Чіпка... То ж не вогонь, то людська кров хвилями хвилює...

В уривку йдеться про

А пожежу в Чіпчиній хаті
Б переживання Христі
В Мотрине марення
Г сон Чіпки

6. Доберіть характеристики до персонажів.

Характеристика	*Персонаж*
1 на словах, як на цимбалах, грає	**А** Лаврін
2 у неї серце з перцем	**Б** Карпо
3 широкий в плечах, з батьківськими карими гострими очима; гострі темні очі були ніби сердиті	**В** Кайдаш
4 все подихало молодою парубочою красою; був схожий з виду на матір	**Г** Мотря
	Д Кайдашиха

Дайте розгорнуті відповіді на запитання.

7. За яких умов розвивалась українська література другої половини XIX ст.?

8. Які українські організації опікувались національно-культурним розвитком?

9. У чому полягають особливості реалізму як літературного напряму?

10. Які українські автори писали реалістичні твори?

11. До яких основних тем зверталися реалісти?

12. Які риси реалістичного твору властиві роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»?

Ви опрацювали тему «РЕАЛІСТИЧНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА». Чи задоволені ви результатами свого навчання? Який твір зацікавив вас найбільше? Який твір ви хотіли б перечитати? Яких умінь ви набули? Які літературні герої допомогли вам усвідомити значення правильності життєвого вибору для становлення й ствердження людини?

Театр корифеїв

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для пізнання іншої художньої реальності — театру, краси й досконалості драматичного мистецтва, усвідомлення значення «театру корифеїв» у формуванні національної самосвідомості народу.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетенції:

- **літературну** — уміння розповідати про історію виникнення «театру корифеїв», його склад, популярність; знання авторів творів, написаних для професійного українського театру;
- **ключові** — уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями драматичного твору; висловлювати власну думку про українську ментальність, національний характер, народну мораль і етику; застосовувати набуті знання для порівняння драматичних творів української та зарубіжної літератур; знання життєвого і творчого шляху І. Карпенка-Карого, змісту п'єси «Мартин Боруля»; уміння визначати жанр драматичного твору; розповідати про історичну основу п'єси «Мартин Боруля», характеризувати головного героя та інших персонажів; визначати головний конфлікт твору; розкривати значення творчості І. Карпенка-Карого для розвитку української драматургії.

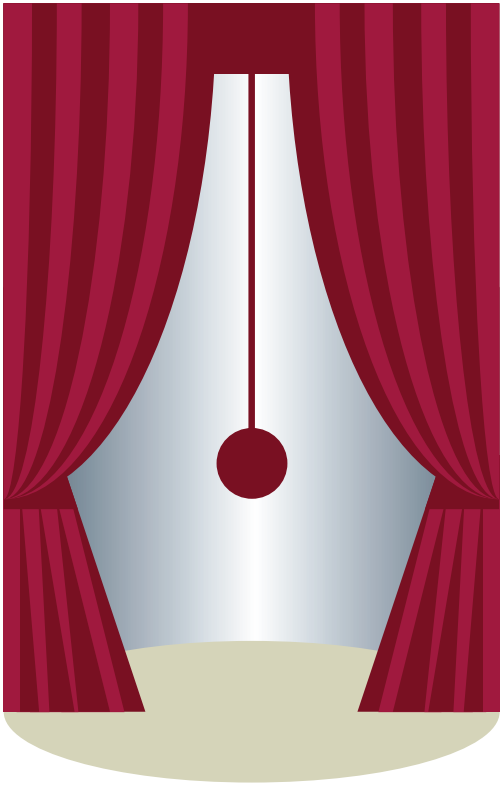

Знайомство з театром найкраще починати з вистави. Чому б не побачити її на власні очі? Адже в перекладі з грецької мови *театр* якраз і означає «видовище». Гру акторів ми оцінюємо, застосовуючи зорове сприйняття.

Драматург закладає основу майбутнього видовища. А втілюється воно завдяки злагодженій праці багатьох людей: акторів, режисера, художника, композитора, хореографа, костюмерів, гримерів, робітників сцени, освітлювачів.

Драматург — один із багатьох у театральному колективі. Він має бути не просто літератором, а ще й знавцем театрального мистецтва, а отже, повинен добре розумітися на всіх нюансах театрального життя.

◆ ТЕАТР І «КОРИФЕЇ»

Розвиток театру зазвичай залежить від глядачів. У XIX столітті значний глядацький попит на українські п'єси стримували суворі цензурні заборони. У багатьох українських містах і містечках існували аматорські театральні гуртки.

Не дивно, що після послаблення тиску цензури стався справжній вибух театральної активності. У 1881 році в Російській імперії було дозволено професійні українські вистави, щоправда, у театрі разом з українською мала виставлятися хоч якась російська п'єса. Це було неодмінною умовою.

Сцена з вистави «По ревізії» (*постановка «Товариства українських артистів під орудою М. Кропивницького», 1885 р.*)

А в 1882 році сталася знаменна подія — був заснований перший професійний український театр. Він об'єднав талановитих виконавців, які завоювали прихильність багатьох глядачів.

Популярність нового українського театру швидко зростала. У 1901 році в Києві навіть побачила світ книга «Корифеї української сцени». Ужите в ній слово й дало назву «театру корифеїв».

У давньогрецькому сценічному мистецтві корифей — це керівник хору, заспівувач, творчий лідер. І хоча театр є справою колективною, однак у ньому, як і в будь-якому колективі, є лідери, котрі ведуть інших за собою. Такі «корифеї» й стали засновниками першого професійного українського театру.

◆ БЕЗЗАПЕРЕЧНИЙ ЛІДЕР

Ініціатором заснування й керівником нового театрального колективу став Марко Кропивницький. Він добирав акторів до складу професійної трупи. Перша вистава новоствореного театру відбулася 27 жовтня 1882 року. Це була «Наталка Полтавка» видатного українського драматурга І. Котляревського.

Сам М. Кропивницький володів усіма театральними професіями, був обдарованим драматургом. Для свого театру написав п'єси «Глитай, або ж Павук»,

«По ревізії», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Розгардіяш», «Супротивні течії», «Скрутна доба», «Перед волею», «Замулені джерела», «Страчена сила» та ін.

ДРАМАТУРГ І ТЕАТРАЛЬНИЙ ДІЯЧ

Діяльним учасником театру корифеїв був драматург Михайло Старицький. Він добре знав життя акторів, вивчав і враховував глядацькі потреби. Більшість його п'єс постала як відповідь на актуальні запити української сцени.

Перу М. Старицького належать нові версії відомих творів. Це оперета «Сорочинський ярмарок» (за однойменною повістю М. Гоголя), комедія «Панська губа, та зубів нема, або За двома зайцями» (переробка п'єси І. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках»), драма «Тарас Бульба» (за мотивами повісті М. Гоголя).

Здобули визнання й оригінальні п'єси М. Старицького «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Богдан Хмельницький», «Талан», «Маруся Богуславка».

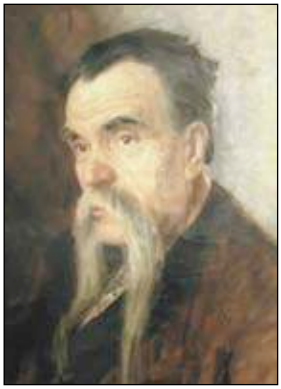

Михайло Старицький
(*Фотій Красицький, 1904*)

МУЗИКА В ТЕАТРАЛЬНОМУ ЖИТТІ

Репертуар українського театру збагачувався здобутками талановитих композиторів. Петро Ніщинський створив музичну картину «Вечорниці» — яскраву вставну сцену до вистави за п'єсою Т. Шевченка «Назар Стодоля».

Визначними культурними явищами стали опери «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемовського і «Тарас Бульба» Миколи Лисенка.

Зіркою театру корифеїв була Марія Заньковецька. Професійну кар'єру вона розпочала з виконання ролі Наталки у виставі за відомим твором І. Котляревського. Акторка мала чудовий голос (драматичне сопрано), незрівнянно виконувала народні пісні. Першою з українських виконавиць вона здобула звання народної артистки.

КОРИФЕЇ З РОДИНИ ТОБІЛЕВИЧІВ

Четверо «корифеїв» походили із сім'ї Тобілевичів: Іван Карпенко-Карий, його брати Микола Садовський і Панас Саксаганський, сестра Марія Садовська-Барілотті. Творчий шлях вони розпочали в аматорських театральних колективах, але вповні реалізували себе на професійній сцені.

Талант І. Карпенка-Карого розкрився в акторській діяльності та драматургії. М. Садовський керував окремим акторським колективом, а згодом заснував постійний український театр у Києві. П. Саксаганський був визначним актором з обдаруванням коміка. Чудові вокальні дані М. Садовської-Барілотті забезпечили їй успіх в оперних виставах.

Марко Кропивницький, Микола Садовський (Тобілевич) та Марія Заньковецька

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР У ГАЛИЧИНІ

Ідея заснування театру в Галичині належала Юліану Лаврівському, керівникові просвітницького товариства «Руська бесіда». Навесні 1864 року відбулася перша театральна вистава. Це була мелодрама за повістю Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся».

Першим директором театру став Омелян Бачинський. Актори «Руської бесіди» з великим успіхом гастролювали по містах і містечках Західної України.

ТЕАТР ЯК «ШКОЛА ЖИТТЯ»

Розквіт національного театру засвідчив нестримне прагнення народу до культурного розвитку. На українській сцені порушувались актуальні національні проблеми, осмислювалися гострі соціальні конфлікти, висвітлювались важливі історичні події. Недарма І. Франко зауважив, що для багатьох українців театр став справжньою «школою життя». Одночасно з театром зростала драматургія, що забезпечувала літературним матеріалом потреби української сцени.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Коли було засновано перший український професійний театр?
2. Чому його називають «театром корифеїв»?
3. Яка роль у заснуванні цього театру належала М. Кропивницькому?
4. Коли відбулася перша вистава «театру корифеїв»?
5. Яким був внесок М. Старицького в розвиток українського театру?
6. Які відомі українські музиканти співпрацювали з театром?
7. З якої ролі розпочала свою акторську діяльність М. Заньковецька?
8. Хто з визнаних «корифеїв» походив із родини Тобілевичів?
9. Кому належить ініціатива заснування українського театру в Галичині?
10. Яке товариство опікувалося театром у Галичині?
11. Хто був першим директором українського театру в Галичині?

Досліджуємо самостійно

12. Скористуйтеся матеріалами мережі Інтернет і підготуйте повідомлення або есе про «корифея» українського театру XIX ст.: Ю. Лаврінського. О. Бачинського, М. Кропивницького, М. Заньковецьку, М. Садовську-Барілотті, М. Старицького, М. Садовського, П. Саксаганського. Об'єднайтеся в малі групи за тематикою підготовлених повідомлень або есе та обговоріть результати роботи над ними. Повідомте про спільні висновки, яких ви дійшли, працюючи в малих групах. Презентуйте кращі повідомлення або есе.

Іван Карпенко-Карий

(1845—1907)

Іван Карпенко-Карий (Тобілевич)

Іван Карпович Тобілевич народився 29 вересня 1845 року в слободі Арсенівка на Херсонщині в сім'ї управителя поміщицького маєтку. Його батько, Карпо Адамович Тобілевич, мав дворянське коріння, мати, Євдокія Зіновіївна Садовська, походила з простого селянського роду.

Коли хлопцеві виповнилось одинадцять років, він вступив до Бобринецького повітового училища, після закінчення якого служив на різних посадах: починав писарем і канцеляристом, згодом був судовим та поліцейським чиновником. Служба задля хліба щоденного не надто приваблювала обдаровану людину, однак збагатила письменника цінним життєвим досвідом, що пізніше неабияк прислужився в роботі над драматичними творами.

Ще за часів навчання І. Тобілевич захопився театром, брав участь в аматорських виставах, мріяв про акторське майбутнє. Тому й залишив службу і приєднався до професійного українського театру, обравши псевдонім Карпенко-Карий. Перша частина псевдоніма походить від батькового імені (Карпенко — син Карпа), а друга — від прізвища персонажа драми Т. Шевченка «Назар Стодоля», хороброго козака Гната Карого.

За участь у політичній діяльності І. Тобілевич потрапив на заслання до Новочеркаська. Там працював ковалем, згодом відкрив палітурну майстерню. Маючи вдосталь вільного часу, із головою поринув у драматургічну працю. Відбувши заслання, митець повернувся в Україну й оселився на власному хуторі Надія.

Тривалий час І. Тобілевич з успіхом поєднував працю актора й драматурга. Він не лише зіграв на сцені чимало різних ролей, а й написав п'єси, що стали класикою української літератури й театру.

У зв'язку з погіршенням здоров'я драматург був змушений виїхати на лікування за кордон. Помер Іван Карпенко-Карий 15 вересня 1907 року в Берліні, похований на хуторі Надія.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть відомості про життя драматурга.

Виявляємо вміння вчитися, ініціативу та підприємливість

2. Виявіть ініціативу: у довільній формі (плаката, повідомлення в соціальній мережі, презентації тощо) підготуйте цікаву інформацію про життя І. Тобілевича, поділіться нею з однокласниками.

◆ ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Діти в родині Тобілевичів змалку захоплювались театром. Любов до мистецтва перейняли від матері Євдокії Зіновіївни, людини простої, але дуже обдарованої. Брат І. Карпенка-Карого, відомий актор Панас Саксаганський пригадував: «*Вона знала напам'ять усю "Наталку Полтавку", і не тільки знала, а й уміла надзвичайно цікаво проказувати окремі ролі та відображати різних дійових осіб… Завдяки нашій матері мої старші брати, сестра Марія і я теж знали всю "Наталку" напам'ять*».

І. Тобілевич брав активну участь у роботі драматичного гуртка, що діяв у містечку Бобринці на Єлисаветградщині (нині — Кіровоградська область). Актор-початківець виконував ролі у виставах за п'єсами І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Я. Кухаренка. Найбільше любив драму Т. Шевченка «Назар Стодоля», у різний час грав ролі Назара і його товариша Гната Карого.

Набутий на професійній сцені акторський досвід і потреба розширення театрального репертуару зумовили звернення І. Карпенка-Карого до драматургії. Йому належить авторство вісімнадцяти драматичних творів. Серед них «Бурлака», «Безталанна», «Бондарівна», «Наймичка», «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Сава Чалий», «Хазяїн», «Суєта», «Житейське море».

У творчості драматург відмовився від етнографізму, відчутно посилив соціальний і психологічний моменти. Схожа тенденція виявилась у його виконавській манері (за свою акторську кар'єру зіграв понад 50 різних ролей). Образи Мартина Борулі («Мартин Боруля»), Герасима Калитки («Сто тисяч»), Терентія Пузиря («Хазяїн») у виконанні І. Карпенка-Карого одержали поглиблене психологічне трактування. Твори драматурга засвідчили перехід українського театру від побутових до соціально-психологічних тем і проблем.

◆◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну компетентність ◆◆◆◆

1. Коли І. Тобілевич розпочав свою акторську діяльність?
2. Які ролі він виконував?
3. Скільки драматичних творів він написав?
4. До яких тем він звертався у своїй творчості?
5. Як ви зрозуміли тезу: «Твори драматурга засвідчили перехід українського театру від побутових до соціально-психологічних тем і проблем»? Пригадайте твір І. Карпенка-Карого «Сто тисяч». Як ви вважаєте, чи порушені в цьому творі соціальні, психологічні проблеми? Обґрунтуйте свою відповідь.

◆◆◆◆◆ Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності, обізнаність у сфері культури ◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

i

6. Скориставшися матеріалами сайта музею І. Карпенка-Карого «Хутір Надія», підготуйте віртуальну екскурсію «Шляхами видатного драматурга».

ЖАНРОВЕ РОЗМАЇТТЯ ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКА

Драматургія І. Карпенка-Карого представлена різними жанрами. Серед них — трагікомедія, сатирична комедія, соціально-психологічна драма та історична трагедія. Значним успіхом користувалася *соціально-психологічна драма* І. Карпенка-Карого «Безталанна». Її жанр передбачає наявність гострого конфлікту та складних характерів. Автор розкрив почуття та психологічні суперечності героїв на тлі типових обставин українського села.

П'єса «Сава Чалий» написана в жанрі *історичної трагедії*. Це твір із непримиренним конфліктом, який завершується загибеллю героя. Звернувшись до теми гайдамацьких повстань, автор зобразив головного персонажа конфліктною, внутрішньо суперечливою натурою.

Іван Карпенко-Карий

Драматург звертався й до *сатиричної комедії*. Її ознаками є викриття суспільних вад, а також змалювання типових характерів і ситуацій у підкреслено смішному вигляді з переважанням сатири, злої іронії та сарказму. Усіма цими рисами наділена п'єса І. Карпенка-Карого «Хазяїн».

Письменник прагнув уникати шаблонів та глибше розкривати характери, показувати маленькі драми й трагедії звичайних людей. У цьому йому допомагала *трагікомедія* — драматичний жанр, який поєднує риси трагедії й комедії.

У деяких творах І. Карпенка-Карого явища дійсності зазнають одночасно комічного й трагічного висвітлення. Це стосується п'єси «Сто тисяч»: у ній майже анекдотичний сюжет про невдаху, який став жертвою шахрая, поєднався із серйозною історією про мрію маленької, хоч і далеко не досконалої людини та про те, як ця мрія зазнала краху.

Усі ознаки трагікомедії наявні також у п'єсі «Мартин Боруля».

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
   - До яких жанрів звертався драматург?
   - У якому творі він зобразив події української історії?
   - Які твори драматурга написані в жанрі комедії?
   - У чому особливість жанру трагікомедії?
2. Дайте розгорнуту відповідь на запитання.
   - Пригадайте твір І. Карпенка-Карого «Сто тисяч». Поясніть, чому жанр цього твору визначають як трагікомедію.

«Мартин Боруля»

ПОЯВА ТВОРЧОГО ЗАДУМУ

Іноді почуту від когось незвичайну історію ми недовірливо коментуємо: *«Неправда, таке лише в книжках буває!»* Нам здається, що художній твір і наше щоденне життя — дуже різні речі. Чи завжди це так? Адже трапляється, що література й життя багато в чому перетинаються між собою. Такі «перетини» свого часу дуже зацікавили письменників-реалістів. Зацікавили настільки, що вони однією з важливих умов успішного твору вважали дійсну життєву основу, а переконливим доказом правдивості характерів — наявність реальних прототипів у своїх героїв. А коли ситуація, що склалась у власній сім'ї, дуже нагадує книжну, зовсім легко заплутатись.

Напевно, І. Тобілевич, уперше прочитавши комедію Ж. Б. Мольєра «Міщанин-шляхтич», був неабияк вражений: твір нагадав про деякі факти з життя його родини. Карпо Адамович Тобілевич, батько драматурга, походив із давнього роду, дворянство якого, однак, не мало офіційного підтвердження. Він доклав багато зусиль, щоб довести свої права, але зазнав невдачі через прикру писарську помилку: у старих документах родове прізвище відрізнялося лише однією літерою — воно мало форму Тубілевич. А це стало вагомою підставою для офіційної відмови у визнанні дворянського статусу. Як же поставився до всього сам драматург? Відповідь на питання дає трагікомедія «Мартин Боруля» (1886).

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Яка комедія Ж. Б. Мольєра вплинула на автора «Мартина Борулі»?
2. Які родинні обставини драматурга визначили задум «Мартина Борулі»?

Читаємо взірці української художньої літератури

3. Прочитайте комедію І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля»[1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум» (с. 86—107).

ЛЮДИНА Й СУСПІЛЬНІ УМОВНОСТІ

У п'єсі «Мартин Боруля» драматург показав, що люди дуже залежні від суспільних умовностей і стереотипів. Це може вкрай негативно впливати на їхнє життя. Іноді намір здобути бажаний соціальний статус загрожує перетворитися на манію, що здатна деформувати людську особистість. Тоді справжні моральні цінності — чесність, порядність, працелюбність — підміняються фальшивими уявленнями про щастя.

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Автор критично висвітлив одне з таких стереотипних уявлень, за яким цінність людини вимірюється соціальним становищем. Він висміяв віру в те, що аристократизму можливо набувати через формальне наслідування престижного способу життя.

Видатний український філософ Г. Сковорода писав про роль «спорідненої праці» в досягненні щастя. У творі І. Карпенка-Карого цей погляд поширено й перенесено в суспільну площину: важливо бути собою, а не вдавати когось іншого, жити своїм життям, а не наслідувати чуже, хай, на думку багатьох, і дуже престижне. Ідеї філософа по-новому розкрилися в актуальній для реалістичної літератури проблемі «пропащої сили». Герой І. Карпенка-Карого змарнував життя на ілюзії та поставив під загрозу щастя своїх близьких і достаток родини.

Представлений у п'єсі комедійний сюжет поєднується з морально-філософським підтекстом, що змушує глядачів не тільки сміятися, а й усерйоз замислюватись над справжніми людськими цінностями.

Виявляємо літературну компетентність, обізнаність у сфері культури

1. Яку тему обрав драматург для п'єси «Мартин Боруля»? Який аспект цієї теми автор висвітлив?
2. Традиції яких світових та українських майстрів слова розвиває І. Карпенко-Карий у своєму творі?
3. Як він оцінив прагнення героя здобути вище соціальне становище?
4. У чому полягає морально-філософський підтекст твору?

ОБРАЗ МАРТИНА БОРУЛІ

Головний герой у переліку дійових осіб схарактеризований як «багатий шляхтич, чиншовик». Це означає, що він не має власної землі, а працює на орендованій, за що й мусить віддавати відповідну плату, або чинш. Інакше кажучи, чиншовик — це орендар. Боруля також шляхтич, тобто дворянин, але з не підтвердженим офіційно дворянським статусом. У Російській імперії налічувалось чимало таких «шляхтичів». Вони дорівнювались до державних селян, однак зберігали право доводити своє дворянське походження. У більшості випадків це були звичайні хлібороби, які власною працею заробляли на життя.

У розмові з дочкою Боруля пояснює, чому домагається дворянства: *«Ох, дочко, ти не знаєш, як тяжко хлопом буть, усіх бояться, усіх лічить вищими від себе! І дай Бог, щоб ти не знала; а я всього попробував і знаю»*.

Попрощавшись із бідністю, Мартин Боруля хотів би позбутися й соціальної вторинності. Він конфліктує із землевласником Красовським, бо той його принизив, обізвав *«бидлом»*.

Немає нічого поганого в тому, що Боруля захищає свою гідність. Не це в його особі критикує автор, а насамперед фанатичну віру в те, що лише дворянство здатне зробити людину щасливою. Насправді виходить якраз навпаки. Недаремно Марися зізнається: *«Нащо ж дворянство нам здалося, коли воно горе приносе?*

Іван Карпенко-Карий
у ролі Мартина Борулі

Коли через нього ви хочете мене нещасною зробить, занапастить мій вік молодий!..» Бажання Борулі вивести й сина на *«дворянську лінію»* має так само негативні наслідки. Степан лише марно витрачає роки свого життя та пускає на вітер немалі батькові гроші.

Сподіваючись на *«дворянство»*, Боруля таки змінюється, але чи на краще? Ось що говорить про це Марися: *«Перше батько казали, що всякий чоловік на світі живе затим, щоб робить, і що тілько той має право їсти, хто їжу заробляє; а тепер же все навиворіт»*.

Замість здорової моралі трудівника Боруля переймає фальшиві уявлення про «благородне» життя: *«…тоді заживу настоящим дворянином: собак розведу, буду на охоту їздить, у карти грать»*.

Лише біда змушує його зректися ілюзій. Спаливши документи про «дворянство», Мартин Боруля зізнається: *«Все згоріло, і мов стара моя душа на тім огні згоріла!.. Чую, як мені легко робиться, наче нова душа сюди ввійшла, а стара, дворянська, попелом стала»*.

В образі головного героя втілено важливий, переважно внутрішній, психологічний конфлікт. Це протистояння різних життєвих цінностей і поглядів на людське призначення. І хоча Боруля нарікає, що ось, мовляв, *«тисяча рублів згоріла»*, *«половина хазяйства пропала»*, та все ж таки він зберіг головне — родинну злагоду, любов і повагу близьких людей, підтримку приятелів. Зрештою, і сам дістав добрий урок: не женись за примарним *«щастям»*, а навчайся цінувати те, що маєш.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Чому герой твору судиться із землевласником Красовським?
2. Що Мартинові Борулі може дати офіційне визнання дворянства?
3. Як змінився Боруля, відколи його опанувало бажання стати дворянином?
4. Яким Боруля бачить майбутнє свого сина?
5. Чому він виступає проти одруження дочки з її обранцем?
6. Як на Борулю вплинула відмова в офіційному визнанні дворянства?
7. У чому полягає внутрішній конфлікт Мартина Борулі?

Запрошуємо до дискусії, виявляємо ініціативність

8. Об'єднайтеся в групи відповідно до запропонованих для дискусії питань. Презентуйте висновки, яких ви дійшли, працюючи в групах.
   - Чи є актуальним образ Мартина Борулі?
   - Як уникнути «мартиноборулізму»?
   - «Мартиноборулізм» — явище психологічне чи соціальне?

ОТОЧЕННЯ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ

Усі персонажі більшою чи меншою мірою сприяють розкриттю образу Мартина Борулі. Адже саме він відіграє головну роль у вираженні ідейного змісту твору. Уявивши себе дворянином, герой оцінює інших людей за своєю викривленою міркою. Дружині наказує заводити в побуті панські порядки, дочці забороняє стосунки з її коханим, а синові потурає в його пустопорожньому побуті канцеляриста.

Характер Мартина Борулі зображений повно і глибоко, інші ж змальовані узагальнено й навіть стереотипно. Марися нагадує головну героїню драми І. Котляревського «Наталка Полтавка». Вона так само добра, чесна й працьовита, а головне — здатна на щирі й вірні почуття. Дівчина хоч і поважає батька, але не підтримує його планів щодо дворянства. Її коханий — типовий сільський парубок, а їхні взаємини немов списані з народної ліричної пісні.

Син Борулі Степан робить не свою справу, бездумно копіюючи документи в канцелярії. А його приятель Націєвський узагалі є втіленням найгірших рис чиновництва. За душевними й моральними якостями він зовсім не пара Марисі. Майже карикатурно зображений повірений Трандалєв, який представляє в суді й Борулю, і його супротивника Красовського. Трандалєв навіть не намагається приховувати свої на диво цинічні погляди: *«Чи виграв, чи програв, а грошики дай! Живи — не тужи!»*

Одне слово, уся образна система трагікомедії підпорядкована важливому завданню: повніше й виразніше розкрити характер головного героя — *«багатого шляхтича й чиншовика»* Мартина Борулі, який намірився стати справжнім дворянином.

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

1. Чому дочка Борулі не підтримує його прагнення до дворянства?
2. Як Марися ставиться до Націєвського?
3. Чому Націєвський утік перед самим сватанням?
4. Чого син Борулі навчився в місті? Ким він працює?

ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ І. КАРПЕНКА-КАРОГО

Трагікомедія «Мартин Боруля» понад сто років живе на українській сцені. Для багатьох глядачів вона стала улюбленою. У Київському драматичному театрі імені І. Франка в 1950 році роль Мартина Борулі виконав легендарний Гнат Юра, а через три роки на Київській кіностудії за цією виставою було знято фільм-спектакль.

Драматичні твори письменника успішно пройшли перевірку часом. Вони стали визнаною класикою нашої літератури й театру. Нові покоління читачів і глядачів знаходять у них те, що змушує замислюватись над важливими суспільними й моральними проблемами.

Високо оцінюючи творчість драматурга, академік С. Єфремов писав: *«Можна іноді не згоджуватися з тим, як автор розв'язує питання, але ви раз у раз*

з інтересом його слухатимете. Це одно вже показує, що в особі Тобілевича маємо неабиякого художника, що вміє грати на струнах людської душі й держати її під чарами свого творчого натхнення. Твори його не перестаріли, та, певне, й довго ще не перестаріють, незважаючи на прудку зміну інтересів і подій у сучасному житті: є в них дещо таке, що виносить їх поза сферу біжучого життя з його хвилинними настроями та скороминущими інтересами».

Виявляємо літературну компетентність, обізнаність у сфері культури

1. В Інтернеті знайдіть фільм-спектакль Київського державного українського драматичного театру ім. І. Франка за п'єсою Івана Тобілевича, знятий у 1953 році на Київській кіностудії художніх фільмів (режисер спектаклю — Гнат Юра, режисер фільму — Олексій Швачко). Перегляньте цей фільм. Гра яких акторів вам сподобалася найбільше? Обґрунтуйте свою відповідь.

Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності

2. В електронному додатку до підручника знайдіть і перегляньте відео-лекцію про комедію «Мартин Боруля». Що нового ви дізналися із цієї лекції? Занотуйте основні тези лекції, які доводить авторка. Які тези вас найбільше зацікавили?

Читацький практикум

Прочитайте уривки твору. Виконайте завдання.

Мартин Боруля

Комедія в 5 діях

(*Уривки*[1])

Дієві люде:

Мартин Боруля — багатий шляхтич, чиншовик.
Палажка — його жінка.
Марися — їх дочка.
Степан — син їх, канцелярист земського суда.
Гервасій Гуляницький — багатий шляхтич, чиншовик.
Микола — його син, парубок.
Протасій Пеньонжка, Матвій Дульський — чиншовики.
Націєвський — регістратор з ратуші.
Трандалєв — повірений.
Омелько, Трохим, Гості — наймити Борулині.

[1] Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

Виявляємо літературну компетентність, творчі здібності

- Уявіть себе режисером вистави за п'єсою «Мартин Боруля». Щоб дати настанови акторам щодо гри, ви маєте визначитися, які характери вони мають утілювати. Складіть короткі характеристики кожного персонажа, у яких відзначте провідні риси характеру, можливу манеру поведінки.

ДІЯ ПЕРША

Кімната в хаті Мартина Борулі. Двері прямо і другі з правого боку. Грубка з лежанкою. Дерев'яні стільці, канапка і стіл, покритий білою скатеркою.

Ява I

За столом сидить Трандалєв, а з бокових дверей виходить Боруля з бумагою в руках.

Боруля. Нате, читайте! (*Дає бумагу.*) Читайте відціля.

Трандалєв (*чита*). По вислушанії всєх вишеізложенних обстоятельств і на основанії представленних документов, Дворянскоє депутатскоє собраніє опредєляєт: Мартина, Генадієва сина, внука Матвєя Карлова, правнука Гервасія Протасьєва, Борулю з сином Степаном, согласно 61 ст. IX тома Свода законов о состояніях, ізданія 1857 года, сопрічісліть к дворянскому єго роду, прізнанному в дворянском достоінствє, по опредєлєнію сєго собранія, состоявшемуся 14 декабря 1801 года, со внєсєнієм во 2-ю часть дворянской родословной кнігі і дєло сіє с копіямі, как настоящего опредєлєнія, так равно і опредєлєнія от 14 декабря 1801 года, представіть на утвержденіє в Правітєльствующій Сенат, по департаменту Герольдії.

Мартин. О!.. Виходить, я — не бидло і син мій — не теля!.. І щоб після цього Мартин Боруля, уродзоний шляхтич, записаний во 2-ю часть дворянської родословної книги, подарував якому-небудь приймаку Красовському свою обиду? Та скоріше у мене на лисині виросте таке волосся, як у їжака, ніж я йому подарую.

Трандалєв. Так, виходить, візьмемо на апеляцію?

Мартин (*б'є кулаком по столу*). На апеляцію! Безпремінно на апеляцію! Що то за суд такий, що признав обиду обоюдною?.. Я вас питаю: яка тут обоюдна обида? Він каже на мене «бидло»!.. — а я мовчи? Він кричить на сина, на чиновника земського суда, «теля» — а я мовчи? Мовчи, коли дворянина так лають? То що ж би я був тоді за дворянин? Ну, і я сказав йому: свиня, безштанько, приймак!.. Але яка ж це обоюдна обида?

Трандалєв. Стривайте, не гарячіться! Будем апелювать. <...>

Мартин. Апеляція! То так апеляцію напишіть, щоб у Красовського у носі закрутило, щоб йому свербіло!.. Я грошей не пожалію, аби мені Красовського у острог посадить. <...>

ДІЯ П'ЯТА

Декорація та ж.

Ява II

Степан, а потім Марися.

Степан (*роздягається*). І хто б сподівався, що так скінчиться сватання? Добре й Націєвському, сердешному, досталось, одначе хоч би тобі пару з рота пустив!.. Як приїхав, то слабів дві неділі. Я його питаю: а що, як?.. Нічого, каже, приймали гаряче... Тепер і сам бачу, що гаряче. Погані наші діла, усе пішло шкереберть — і в дворянстві одказали, і земський суд скасували, і я остався за штатом — і куди примоститься, сам не знаю...

Входе Марися.

Кадри з х/ф «Мартин Боруля» (*1953, режисери Олексій Швачко і Гнат Юра*)

Марися. Стьопа! Приїхав? Здрастуй, братіку! (*Обніма його.*) Слава богу, що ти приїхав, — ми вже з мочі вибились і ради не дамо!.. Батько дуже слабі, — мабуть, умруть. (*Плаче.*)

Степан. Що ж йому таке?

Марися. Одно до другого... Тут оказія з тим женихом, ти, мабуть, чув?

Степан. Чув, Омелько розказував.

Марися. Не вспіли батько очунять після тієї оказії, а тут Красовський зібрав людей, виганяв нас з села, хотів розвалить хату; батько дуже сердились, сварились, кричали, і з ними зробилась якась причина: упали на землю зовсім як мертві. А, не доведи господи!.. Ми з матір'ю в ногах у Красовського валялись — насилу одпросились на місяць, та й то дядько Гервасій заступились... І це ще не кінець! Пройшло скілько днів, батько стали поправляться, як знову получили бумагу, що в дворянстві одказано, і зовсім уже занедужали, з сили вибились, нічого не їдять... все зітхають та читають ту проклятущу бумагу... Коли б хоч з Красовським помирились, а то він знищить нас зовсім; завтра строк вибираться, а куди вибираться, що робить з слабим батьком — самі не знаємо! Слава богу, хоч ти приїхав!

Степан. От наказаніє господнє!.. Не знаю, як і признаться тепер батькові!.. Я вже, Марисю, теж не служу — мене за штатом оставили.

Марися. Не кажи, не кажи батькові, борони боже! Вони зараз і вмруть, як ще довідаються, що й ти не служиш. Після скажеш...

Степан. А мати ж де?

Марися. Пішли до дядюшки Гервасія просить, щоб помирився з батьком, чи не дасть якої ради, — його так татко любили, завше слухали — і посварились... <...>

Степан. У мене аж ноги стали труситься... Стілько біди кругом, що й... (*Махнувши рукою, пішов у бокові двері.*) <...>

Ява VI

Мартин, Гервасій, Протасій, Палажка, Марися, Микола і Степан. Мартина садовлять на стільці. Він жовтий від розлиття жовчі.

Мартин. Здрастуйте!.. Бачите, як перевівся Боруля!

Гервасій. Послухай же мене, Мартине, я тобі добра зичу. Зараз і поздоровшаєш.

Мартин. Ні... ще поїду в город, повезу всі дворянські бумаги Каєтану Івановичу...

Гервасій. Знову за своє! Мало тобі лиха через те химерне дворянство?

Мартин. Бумаг же, бумаг багато!.. П'ять літ діло йшло, зовсім було признали, сопричислили... і не утвердили! І через що? Пустяк! Сказано у бумазі, що не так хвамилія стоїть: у нових бумагах — Боруля, а у старих — Беруля!.. Бодай тому писареві руки назад лопатками повикручувало, що написав — Беруля... Я і сам не знаю, хто я: чи Боруля, чи Беруля... Може, й Беруля!.. Та так і покинуть? Жаль живий бере за серце... А може, ще Каєтан Іванович...

Гервасій. Витягне з тебе яку сотню або й дві.

Мартин. А як докаже, що Боруля і Беруля — однаково?

Гервасій. Чом же він і досі не доказав? Повір мені, Мартине, нічого з цього не буде, тілько хазяйство зведеш, дітей старцями зробиш і сам у бідності помреш. Чого ж ти хочеш?

Мартин. Дворянства...

Гервасій. Ні, торби! Воно ж тебе в хворобу угнало, глянь на себе... воно тебе посварило з Красовським і зо мною — всі біди твої від нього!.. Хазяйство ледве живе, а дворянство без розуму і без науки хліба не дасть. Послухай мене: спали всі бумаги, щоб і не свербіло, бо ти слабий на дворянство і умреш від цієї хвороби.

Мартин. А як утвердять?.. Може, хоч після смерті утвердять...

Гервасій. Ну, роби, як хочеш!

Палажка. Старий, зглянься на нас, послухай Гервасія, нащо нам те дворянство, як ти помреш, а ми без хліба останемся...

Марися. Рідний мій, дорогий тат... папінька! Нам не треба дворянства; одного бажаєм, щоб ви одужали, і знову будем жить весело, як колись...

Боруля шука очима Степана.

Степан. І я, папінька, не хочу дворянства...

Мартин. І ти, Стьопа?! Не хочеш? Дворянства не хочеш?.. Ти? (*Зітхає.*) Всі не хочуть... Хлопи... хлопи!.. (*До Палажки.*) Піди, душко, принеси палятурку, там у мене під подушкою...

Палажка пішла.

Нехай Омелько принесе соломи і затопе грубку.

Марися пішла, а через яке врем'я вертається з Омельком, котрий вносе солому, запихає у грубку і підтоплює.

Потухне послідня іскра від бумаг, потухне моє життя... умру на ваших очах, побачите!

Палажка вносе палятурку, повну бумаг, Мартин розв'язує.

Право на дворянство!.. Грамота... герб!.. І це все спалить?.. (*Читає крізь сльози.*) Отношеніє Дворянського депутатського собранія от 16 февраля 1858 года за №1541 о признанії рода Борулі в дворянстві. (*Говоре.*) Було ж, виходить, за що признать... Атестат прапрапрадіда. Підписав сам суперетендент Савостьян Подлевський... бумага синя... як лубок... старинна бумага! (*Чита.*) Отношеніє Казенной Палати о несостоянії рода Борулі в подушнім окладі... (*Говоре.*) Скрізь Боруля, а там десь Беруля!.. Ох!.. Копія свідєтельства дванадцяти дворян, що весь рід Боруль завше вів род жизні, свойственний дворянам... Особливо я! Герб... герб!.. Червоне поле, а по червоному полю хрест голубий, знамена зверху і внизу дві пушки...

Омелько. Підпалив, горить!

Мартин. Не кричи! Чого кричиш? Бодай тебе чорти підпалили у пеклі — поспієш! І своїми руками спалить дворянські достоїнства?.. Не можу!..

Гервасій (*хоче взять*). Та давай я спалю.

Мартин (*захища бумаги*). Стривай, стривай! Дай я ще надивлюся на них!.. Хоч герб оставить на пам'ять онукам і грамоту прапрапрадіда і атестат...

Гервасій. Щоб знов розсвербілось дворянство? Та не будь дитиною, пали! <...>

Мартин. Стьопа!.. А як же ти будеш служить без дворянських бумаг? Тобі й чина не дадуть?

Гервасій. Та він і так не служить, його оставили за штатом, земський суд скасували, тепер такі чиновники не нужні.

Мартин. Як?!

Степан. Так, папінька! Це правда, та я боявся вам сказать! Нас, тридцять чоловік, оставили за штатом.

Мартин. За штатом?.. Не служиш?.. Не нужен?.. Земського суда нема?.. Ведіть мене!!

Ведуть.

За штатом!.. (*Кида бумаги в піч.*) Горять червоно, як кров дворянська, горять!.. О-о-о! Нещасний хлоп Мартин Боруля!.. Тепер ти бидло! Бидло!

Фрагмент з вистави «Мартин Боруля» (*режисер-постановник Петро Ільченко, Національний драматичний театр ім. І. Франка, м. Київ*)

А Степан — теля! (*Ридає.*) Пустіть! Рятуйте бумаги!.. Я сам поїду у дворянське собраніє, у сенат поїду... (*Підбіга до печі.*) Згоріли... Тисяча рублів згоріла, половина хазяйства пропала, і все-таки — бидло! (*Тихо плаче.*)

Палажка. Годі, старий! Слана Богу, що дворянство згоріло! Тепер будемо жить по-старосвітськи...

Степан і Марися (*цілують його*). Папінька, заспокойтесь!

Мартин. Не кажіть на мене тепер папінька, кажіть татко!

Гервасій. Заспокойся, Мартине!.. А тепер я знов просю тебе: давай поженим наших дітей, вони люблятся, а ми на весіллі забудемо усе лихо! Та накажемо їм, шоб унуків наших добре вчили, то й будуть діти їх дворяне!

Мартин. Я з радістю! Ідіть, діти, сюди. Нехай вас Бог благословить, та вчіть, вчіть дітей своїх,

Марися і Микола обнімають Гервасія, Палажку, цілуються з Степаном.

щоб мої онуки були дворянами.

Протасій. А я вам на цей случай розкажу цікаву річ... Літ тридцять тому назад...

Гервасій. Нехай на весіллі кому-небудь розкажеш.

Протасій. Га?

Гервасій. Кажу, на весіллі кому-небудь розкажеш.

Протасій. Тьфу! Де чорт упре цього Гервасія, то прямо і рота не роззявляй...

Входе Омелько з соломою.

Мартин. Не треба, згоріло! Все згоріло, і мов стара моя душа на тім огні згоріла!.. Чую, як мені легко робиться, наче нова душа сюди ввійшла, а стара, дворянська, попелом стала. Візьми, Омельку, попіл і розвій по вітру!..

Омелько. І що б то було на цигарки віддать!

Завіса

1886

Досліджуємо самостійно

1. Визначте в образі головного героя трагічні й комічні риси. Проілюструйте прикладами з тексту.

Запрошуємо до бібліотеки

Щоб більше дізнатися про «театр корифеїв», ви можете завітати до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника й ознайомитися з творами І. Карпенка-Карого «Хазяїн», «Сава Чалий», «Наймичка».

Готуємося до ЗНО

У зручній для вас формі (тексту, плану, схеми, таблиці) запишіть у зошит для підготовки до ЗНО відомості про життєвий і творчий шлях І. Карпенка-Карого, зазначте особливості жанру, сюжету, проблематики твору «Мартин Боруля», складіть характеристики головних персонажів, проілюструйте цитатами з тексту твору.

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

Щоб перевірити свої знання з теми «ТЕАТР КОРИФЕЇВ», виконайте завдання в підручнику та пройдіть тест в електронному додатку до нього.

1. Визначте, яким персонажам належать запропоновані репліки.

Репліка	*Персонаж*
1 Столоначальником буду, а потім, може, й секретарем, чин дадуть, женюся на багатій...	А Степан Боруля
2 Перше батько казали, що всякий чоловік на світі живе затим, щоб робить, і що тілько той має право їсти, хто їжу заробляє; тепер же все навиворіт.	Б Трандалєв
3 ...папаша, мамаша... треба так казать, як дворянські діти кажуть...	В Мартин Боруля
4 Добре діло це повіреничество, єй-богу! Другого такого прибильного не знайдеш...	Г Марися Боруля
	Д Націєвський

Дайте розгорнуті відповіді на запитання.

2. Коли в Російській імперії дозволили українські вистави?
3. Хто з відомих акторів і драматургів належав до «театру корифеїв»?
4. Коли в «Руській бесіді» відбулася перша вистава?
5. Коли було написано «Мартина Борулю»?
6. Як виник задум «Мартина Борулі»?
7. На якій підставі «Мартина Борулю» визначають як трагікомедію?

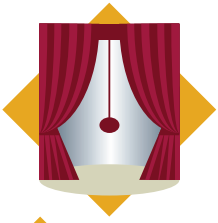

Ви опрацювали тему «ТЕАТР КОРИФЕЇВ». Яких успіхів у навчанні ви досягли? Як розширилася ваша літературна компетентність? Які літературні й культурні події переконали вас у тому, що «театр корифеїв» зіграв важливу роль у формуванні національної самосвідомості народу? Які почуття виникають у вас, коли ви чуєте імена Івана Карпенка-Карого, Михайла Старицького, Марії Заньковецької, Марка Кропивницького та інших українських «корифеїв»?

Титан духу і думки

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для формування на прикладі життя І. Франка ціннісного переконання про можливість досягти силою духу світових вершин інтелекту; усвідомлення позитивного впливу поезії на людину, формування переконання, що за будь-яких обставин необхідно залишатися з народом, його цінностями; усвідомлення ролі кожного в історичному процесі, здатності брати на себе відповідальність за Батьківщину у її складні періоди.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетенції:

- **літературну** — знання біографії І. Франка, основних царин його громадсько-політичної, наукової, мистецької, перекладацької діяльності, розуміння її значення в історії української літератури; уміння висловлювати власне ставлення до І. Франка як багатогранної особистості; знання композиції збірки «З вершин і низин»; уміння аналізувати поетичні тексти; знання філософської поезії І. Франка; уміння пояснювати провідні мотиви в «Легенді про вічне життя»; знання поеми «Мойсей», розуміння специфіки сюжетних ліній, уміння характеризувати алегоричність образу Мойсея; аналізувати засоби художнього увиразнення в тексті; висловлювати власну позицію щодо ролі провідника нації в долі народу; знання про І. Франка як прозаїка; уміння пояснювати композицію та сюжет новели «Сойчине крило»; характеризувати його модерністську специфіку; розуміння морально-етичних проблем, порушених у творі; уміння висловлювати власну думку про актуальність творчості І. Франка для XXI ст.;
- **ключові** — уміння виявляти громадянську компетентність і висловлювати судження про проблему вибору людини у вирішальній ситуації, потребу вчитися впродовж життя для формування себе як багатогранної особистості.

Іван Франко

(1856—1916)

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичі на Львівщині. Його батько був ковалем, мати походила зі збіднілого шляхетського роду. Від батька успадкував любов до праці та життєвий оптимізм. *«На дні моїх спогадів,* — зізнавався письменник, — *і досі горить маленький, але міцний огонь. Це огонь із кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною на далеку мандрівку життя»*. Після батькової смерті родиною опікувався вітчим, людина уважна й турботлива. Коли Франкові було шістнадцять років, померла його мати.

Іван Франко
(*Михайло Жук, 1925*)

Здобувши початкову освіту, хлопець продовжив навчання в так званій «нормальній» школі в Дрогобичі, а згодом вступив до Дрогобицької гімназії. Саме тоді по-справжньому захопився літературою, організував літературний гурток, почав писати поетичні твори. Закінчивши гімназію, у 1875 році став студентом філософського факультету Львівського університету. Там провадив літературну й громадську працю, друкував свої твори в журналі «Друг». Був заарештований і через це мусив перервати навчання. Згодом продовжив університетські студії, а повну вищу освіту здобув у 1890—1891 роках у Чернівецькому університеті.

Публіцистичні, літературно-критичні та художні твори І. Франка раз у раз з'являлися на сторінках періодичних видань. Він співпрацював із журналами «Громадський друг», «Світ», «Товариш», «Народ», «Житє і слово», «Літературно-науковий вісник», підтримував творчі контакти з багатьма іншими часописами.

Письменник невтомно працював у Науковому товаристві ім. Шевченка, очолював філологічну секцію та етнографічну комісію. Він мріяв ще й про викладацьку працю, однак після успішного захисту докторської дисертації не дістав посади у Львівському університеті. Та це не применшило його високого наукового авторитету. За видатні заслуги в галузі словесності його обрали почесним доктором Харківського університету.

І. Франко також брав активну участь у громадському й політичному русі, балотувався до галицького сейму та австрійського парламенту від Русько-української радикальної партії (РУРП).

Узимку 1907—1908 років здоров'я І. Франка відчутно погіршилося. Письменника знесилювали матеріальні нестатки й виснажлива праця. У 1915 році хвороба

загострилася, а через кілька місяців 28 травня 1916 року видатний майстер слова пішов із життя. Його поховали на Личаківському цвинтарі у Львові.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Розкажіть про життєвий і творчий шлях І. Франка за планом:
   - час і місце народження письменника;
   - здобуття освіти;
   - літературна та наукова праця;
   - громадсько-політична діяльність.
2. Які факти біографії письменника вас зацікавили? Про який період його життя ви хотіли б дізнатися більше? Пропонуємо задовольнити свою цікавість, здійснивши віртуальну екскурсію до Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

ПРАЦЯ НА НИВІ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Обдарування І. Франка було всебічним, а його діяльність — без перебільшення титанічною. Він і поет, і прозаїк, і драматург, і перекладач, і літературний критик. Він також і науковець: дослідник літератури, фольклорист, етнограф, філософ. І. Франко є автором кількох тисяч творів, а весь його доробок міг би скласти близько ста томів. За внеском в українську культуру І. Франка можна порівняти хіба що з одним його попередником. На думку відомого вченого Д. Чижевського, його роль в українській словесності *«була так само визначна, як і роль Шевченка»*.

З ліричною поезією І. Франка читачі знайомі за збірками «Баляди і розкази», «З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд», «Semper tiro», «Давнє й нове», «Із літ моєї молодості». Чимало творів залишились поза збірками. Йому належать поеми «Смерть Каїна», «Лісова ідилія», «Похорон», «Іван Вишенський», «Мойсей» та багато інших. Уміння надати громадянській тематиці вселюдського звучання, майстерне розкриття найтонших відтінків особистісних переживань, увага до філософської проблематики забезпечили поетові почесне місце серед класиків нашої літератури.

І. Франко є автором прозових творів у різних жанрах. Серед них багато оповідань і новел, повісті «Захар Беркут», «Boa constrictor», романи «Борислав сміється», «Перехресні стежки», «Для домашнього огнища», «Лель і Полель». Творчій манері прозаїка властиві реалістичне зображення життя, увага до соціальної проблематики, психологізм.

Драматургічна спадщина І. Франка помітно вплинула на розвиток сценічного мистецтва. Серед його творів вирізняється психологічна драма «Украдене щастя», уперше виставлена театром товариства «Руська бесіда» в 1893 році. Вона й до сьогодні залишається окрасою українського театрального репертуару. Драму двічі екранізували (у 1952 та 1984 роках), а за її мотивами у 2004 році зняли сучасний телесеріал.

Письменник не раз наголошував на особливій ролі світових літературних шедеврів у розвитку національної культури. Він сам перекладав із чотирнадцяти мов. Йому належать переклади творів Софокла, Горація, Вергілія, В. Шекспіра, Й. В. Ґете, П. Б. Шеллі, А. Теннісона, Дж. Байрона, А. Міцкевича, А. Франса, Марка Твена, Г. Ібсена та багатьох інших майстрів слова.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
   - У яких галузях реалізувався талант І. Франка?
   - Якими збірками представлена поетична спадщина І. Франка?
   - Які відомі поеми написав І. Франко?
   - Яким є прозовий доробок письменника?
   - Яка драма І. Франка набула найбільшої популярності?
   - Твори яких світових письменників перекладав І. Франко?

Виявляємо обізнаність у сфері культури, соціальну та громадянську компетентності

Уляна Кравченко

2. У листі до молодої української поетеси Уляни Кравченко Іван Франко писав: *«Мені дуже було б жаль, якби Ви з своїм талантом мусили марно пропадати в нужді і надмірній та невдячній роботі. І ще одно — як гадаєте? Не буде се нечемно з моєї сторони, якби я предложив Вам від себе яку невеличку поміч? Правда, средства мої невеликі, але потребую дуже мало, так що міг би Вам, може, дечим прислужитися, чи то газетами, чи книжками, чи й [грішми]. Надіюсь, що Ви не прогніваєтесь на мене за се предложення, пливуче з щирого серця…»* (Близько 25 листопада 1883 р., Львів).

   Поміркуйте, які риси характеру І. Франка розкриваються в словах, звернених до молодої поетеси.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

3. В одному з випусків телевізійного проекту «Великі Українці» (2008) Святослав Вакарчук розповідає про Івана Франка. Знайдіть у мережі Інтернет цей фільм. Поміркуйте, чим сучасного поета, музиканта приваблює постать Івана Франка.

Поезія Івана Франка

ЗБІРКА «З ВЕРШИН І НИЗИН»

Важливим етапом у творчості Івана Франка стала поетична збірка «З вершин і низин». Перше видання з'явилось у Львові в 1887 році. Це була невелика книжечка, що містила двадцять три твори. Збірка мала присвяту *«моїй любій дружині Ользі з Хоружинських»*. Згодом поет підготував друге видання, що вийшло

в 1893 році. Воно було набагато більшим за обсягом: містило вірші за цілих двадцять років творчої праці.

Щоб надати новому виданню «артистичної суцільності», автор відмовився від хронологічного порядку подання творів. Натомість об'єднав їх за мотивами або жанрами в окремі цикли. Унаслідок подальшого групування постали більші структурні одиниці збірки — частини «De profundis», «Профілі і маски», «Сонети», «Галицькі образки», «Жидівські мелодії», «Панські жарти», «Легенди». Вони різні за обсягом і жанрами: перші три частини складаються з ліричних поезій, решта — із ліро-епічних.

Зазвичай ключовим компонентом збірки виступає початковий вірш, що виконує роль прологу й задає загальний напрям читацької думки. У книжці «З вершин і низин» таким твором стала поезія «Гімн» («Замість пролога»).

Ольга Хоружинська та Іван Франко після одруження (*1886*)

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

Письмово складіть і заповніть для збірки «З вершин і низин» анкету, у якій мають бути такі графи:

- назва збірки;
- присвята;
- рік виходу першого та другого видань, відмінності між ними;
- назви циклів;
- твір, що відкриває збірку.

ГРОМАДЯНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ ПОЕТА

У назві твору, що відкриває поетичну збірку «З вершин і низин», уже наявна вказівка на жанрову своєрідність. Цей жанр має давнє релігійне походження. Він відомий ще з античних часів.

Гімн — піднесена, урочиста пісня з яскравими образами, що єднає людей і може навіть виступати програмою їхнього буття. Основне завдання такої пісні — викликати емоційне піднесення, заохотити до сповідування і втілення в життя певних принципів. Гімн може мати світський характер, як, наприклад, національний або державний гімн. Іноді він відображає революційні настрої окремої групи людей або всього суспільства.

Такі революційні настрої виразно звучать у поезії Івана Франка. Його «Гімн» сповнений нездоланного оптимізму й глибокої віри в народне оновлення. Мотив боротьби за кращу долю пронизує весь твір. Заклик *«не ридать, а добувати»* складає позитивну ідейну програму.

Вічний революціонер — авторська художня знахідка, яскравий символічний образ. Це не лише *«дух, що тіло рве до бою»*, а й *«наука, думка, воля»*, тобто продуктивний дух творення. У цьому символі поєдналися значення боротьби й побудови нового життя.

Мотив боротьби поширюється на всю художню організацію твору. Низка образів складає ключову антитезу: з одного боку, потужний і нестримний революційний рух уперед, а з іншого — усе, що уособлює темне минуле: *«тюремні царські мури»* та *«війська муштровані»*. З одного боку, *«сльози, сум, нещастя»*, а з іншого — *«сила»* й *«завзяття»*. З одного боку, *«зла руїна»*, а з іншого — *«лавина змін»*.

Твір І. Франка — натхненний гімн майбутньому і тим людям, які власними зусиллями творять духовний поступ. У часи, коли українці боролися за свої національні права, заклик *«не ридать, а добувати»* виявився вельми актуальним. Читачі сприйняли його як громадянське гасло та спонукання до дії. Не випадково вірш І. Франка, покладений на музику композитором М. Лисенком, став сприйматися як гімн українського національного відродження.

Читацький практикум

Гімн

Вічний революцьонер —
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю,
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівськії тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпіонське ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився,
Та аж вчора розповився
І о власній силі йде.
І простується, міцніє,
І спішить туди, де дніє:
Словом сильним, мов трубою.
Міліони зве з собою, —
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По верстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тільки він роздасться,
Щезнуть сльози, сум, нещастя.
Сила родиться й завзяття —
Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революцьонер —
Дух, наука, думка, воля
Не уступить пітьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавина,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огень,
Розвидняющийся день?

1880

Виявляємо літературну компетентність

1. У чому полягає жанрова своєрідність поезії «Гімн»? Які традиції світової літератури використав І. Франко, визначаючи жанр свого твору?
2. Який настрій переважає у творі? Якими художніми засобами цей настрій твориться?
3. Який заклик є ключовим? Обґрунтуйте свої міркування.
4. Що символізує «вічний революціонер»? Аргументуйте свою відповідь.
5. Яку роль у творі відіграє мотив боротьби?

Досліджуємо самостійно

6. Знайдіть у творі антитетичні образи. Що вони позначають? Розкрийте роль антитези в поезії.

КРАСА МАТЕРИНСТВА

Материнство належить до світових, або вічних тем. До цієї теми зверталися художники, скульптори, музиканти, письменники. Жіночий ідеал часто розкривався через авторитетний християнський взірець материнства — образ Богородиці. Цей образ неодноразово осмислювала давня українська література. Ушанування Богородиці стало частиною української народної традиції. Материнство є наскрізним мотивом поезії Т. Шевченка. Автор збірки «З вершин і низин» теж працював над розкриттям вічної теми.

Сікстинська Мадонна
(*Рафаель Санті, 1513—1514*)

Його захопили гуманістичні ідеали епохи Відродження, а надто вразила досконалість «Сікстинської Мадонни» Рафаеля Санті. Полонило те, що в образі героїні художник гармонійно поєднав щирі релігійні переживання та риси звичайної людини. Висока краса материнства привабила українського поета й навіяла роздуми, що втілились у формі сонета.

Сонет виник в італійській поезії. До нього зверталися визначні майстри слова Данте Аліґ'єрі, Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо. В епоху Відродження він був провідним жанром лірики, утвердився в усіх європейських літературах. Сонети писали П. Ронсар, М. Сервантес, В. Шекспір. Українська література засвоїла сонет у XIX ст.: цю поетичну форму використовували О. Шпигоцький, Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Шашкевич, Ю. Федькович. Чимало сонетів створив І. Франко (цикли «Вольні сонети» й «Тюремні сонети» зі збірки «З вершин і низин»).

Сонет — жанр ліричної поезії. Він має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба та чітку строфічну організацію: зазвичай складається з двох катренів (чотирирядкова строфа) та двох терцетів (строфа на три рядки). Існує, правда, й менш поширений варіант строфічної будови: три чотиривірші та дистих. Деякі митці дотримувались правила, яке, однак, не є обов'язковим. Воно стосується композиції розвитку авторської думки за визначеною схемою: *теза — антитеза — синтез — розв'язка.*

Сонет — лірична поезія, що має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба та чітку строфічну організацію: зазвичай складається з двох катренів (чотирирядкова строфа) та двох терцетів (строфа на три рядки)

У «Сікстинській Мадонні» І. Франко в цілому витримав сонетну композицію. У першому катрені спірна теза ще обговорюється (*«Хто смів сказать, що не богиня ти?»*), однак у другому катрені вона вже остаточно заперечується авторським визнанням: *«Так, ти богиня! Мати…»*. Синтезом виступає узгодження різних поглядів: сумніву (*«О Бозі, духах мож ся сумнівати…»*) і ствердження (*«Та ти й краса твоя — не казка, ні!»*). Нарешті, настає розв'язка: колись *«світ покине / Богів і духів, лиш тебе, богине, / Чтить буде вічно — тут, на полотні»*.

Думки поета про минуще й вічне доволі суб'єктивні. З ними можна погоджуватись або ні. Та як не перейнятися щирою вірою поета у вічність краси, явленої на полотні безсмертним витвором людського генія?

Читацький практикум

Сікстинська Мадонна

Хто смів сказать, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дрожі
В твоє лице небесне глянуть може,
Неткнутий блиском твої красоти?

Так, ти богиня! Мати, райська роже,
О глянь на мене з свої висоти!
Бач, я, що в небесах не міг найти
Богів, перед тобою клонюсь тоже.

О Бозі, духах мож ся сумнівати
І небо й пекло казкою вважати,
Та ти й краса твоя — не казка, ні!

І час прийде, коли весь світ покине
Богів і духів, лиш тебе, богине,
Чтить буде вічно — тут, на полотні.

1881

Виявляємо літературну компетентність, обізнаність у сфері культури

1. Хто втілює ідеал материнства в християнській традиції?
2. Наведіть приклади використання цього образу в ліричній поезії італійських поетів доби Відродження.
3. Хто зі світових майстрів слова писав сонети?
4. У чому своєрідність віршової та строфічної організації сонета?
5. Пригадайте, який за будовою сонет використовував Франческо Петрарка. Яку строфічну організацію мали сонети Вільяма Шекспіра?
6. Коли сонет засвоїли українські поети?
7. Які українські автори писали сонети?
8. Поміркуйте, що привабило І. Франка в картині Рафаеля Санті?
9. Поміркуйте, чому поетичні роздуми про минуще й вічне І. Франко втілив у форму сонета. Як розвивається авторська думка в «Сікстинській Мадонні»? Обґрунтуйте свої міркування.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

10. «Сікстинська Мадонна» Рафаеля — картина, що була створена для церкви монастиря святого Сікста в П'яченці, зараз зберігається в Дрезденській картинній галереї. Це величезне полотно завбільшки приблизно два на два з половиною метри. Уважно роздивіться картину на ілюстрації (с. 77). Які деталі ви помітили? Що вас найбільше вражає на цій картині?

Виявляємо творчі здібності

11. Напишіть есе на тему «Роздуми про вічність краси в сонеті «Сікстинська Мадонна».

СПІВЕЦЬ «КОХАННЯ І НАСТРОЇВ»

Збірка «Зів'яле листя» відчутно збагатила мотиви Франкової творчості. Молодший сучасник автора М. Коцюбинський після виходу книги навіть вагався, кому ж в особі І. Франка віддати перевагу: «…*поетові боротьби чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв*».

І. Франко видав «Зів'яле листя» в 1896 році, але перед цим дуже довго, майже десять років, писав свої твори й готував їх до виходу у світ. Вони багато в чому автобіографічні, бо віддзеркалюють історію почуттів самого автора.

Біографи згадували про трьох жінок, у яких у різний час І. Франко був закоханий. Якраз про це його поезія «Тричі мені являлася любов». Першим було ще юнацьке захоплення дочкою священика Ольгою Рошкевич. Удруге поет закохався в сестру свого гімназійного товариша Юзефу Дзвонковську, яка рано пішла з життя через сухоти. Третім, але невзаємним, було кохання І. Франка до польки Целіни Журовської. Сам поет не бажав коментувати можливу автобіографічність своєї поезії: «*Давати ключ до пояснення поодиноких із тих віршів не бачу потреби; мені*

Зів'яле листя
(*Андрій Чебикін, 2006*)

здається, що й без автобіографічного ключа вони мають самостійне літературне значення».

У підзаголовку І. Франко визначив свої поезії як «ліричну драму», а в передньому слові згадав, що основою збірки став щоденник його приятеля, який покінчив життя самогубством.

Приховування авторства — відомий літературний прийом, «літературна фікція», як писав сам поет. Це дозволяло йому дистанціюватися від переживань: вистражданий «людський документ» перетворити на книжне, суто літературне явище. До речі, міркуючи, чи варто публікувати «щоденник самогубця», автор висловив і таке сподівання: «*Може, образ мук і горя хорої душі вздоровить деяку хору душу в нашій суспільності?*».

«Зів'яле листя» складається з авторської передмови та трьох частин, або «*жмутків*». Назва одразу ж налаштовує на певне емоційне сприйняття ліричної драми. Зосередившись на одній темі, автор майстерно варіює її, вдається до її деталізації та нюансування.

Надія на взаємність та водночас відчай, розчарування, розпач — такі емоційні стани переважають. Ліричному герою властиві зміни настрою, емоційні підйоми і спади, тривожні передчуття, іноді надмірне піднесення аж до афектації. І в цьому насправді немає нічого дивного, адже збірку, відповідно до авторського задуму, навмисне стилізовано під «щоденник самогубця».

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Коли вийшла збірка «Зів'яле листя»?
2. Які мотиви у ній звучать?
3. Чи мають твори збірки автобіографічну основу?
4. Чому автор подав збірку як «щоденник самогубця»?
5. Яким є підзаголовок збірки?
6. Скільки частин у збірці? Як автор назвав ці частини?
7. Які емоції переважають у душі ліричного героя збірки?

НА НАРОДНІЙ ОСНОВІ

У «Зів'ялому листі» І. Франко використав художній досвід українського фольклору. Його вірш «Ой ти, дівчино, з горіха зерня…» перегукується з народною ліричною піснею «Ой ти, дівчино, горда та пишна».

Не лише зовнішня краса гордої дівчини, але і її незалежний характер («*серденько — колюче терня*») зображені автором у фольклорному дусі. Вплив народної пісні надав монологу ліричного героя, збентеженого байдужістю коханої, м'якого ліризму й простоти.

Ефект душевності досягається завдяки використанню слів у зменшено-пестливих формах (*«серденько», «устонька»*) та деяких фольклорних порівнянь.

Зовнішність і вдачу дівчини ліричний герой сприймає суб'єктивно, відповідно до власних емоційних реакцій, які узагальнюються, осмислюються в останніх, сповнених драматизму рядках: *«Тебе видаючи, любити мушу / Тебе кохаючи, загублю душу»*. Твір сприймається як зізнання героя, котрий перебуває в полоні сердечних почуттів і щирим словом намагається здобути прихильність неприступної обраниці.

Фольклорні впливи та авторський талант забезпечили інтерес читачів до цієї поезії. Покладена на музику відомим композитором А. Кос-Анатольським, вона стала народною піснею.

Українська дівчина
(*Володимир Маковський, 1879*)

Читацький практикум

* * *

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько — колюче терня?

Чом твої устонька — тиха молитва,
А твоє слово остре, як бритва?

Чом твої очі сяють тим чаром,
Що то запалює серце пожаром?

Ох, тії очі темніші ночі,
Хто в них задивиться, й сонця не хоче!

І чом твій усміх — для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?

Ой ти, дівчино, ясная зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!

Тебе видаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які емоції викликала?
2. Визначте мотиви поезії «Ой ти, дівчино, з горіха зерня…». Який із цих мотивів, на вашу думку, є провідним?

3. Як автор використав фольклорний досвід? Наведіть приклади застосування у вірші традиційних для фольклору поетичних засобів.
4. Поміркуйте, як зображено почуття ліричного героя — статично чи в розвитку. Аргументуйте свою думку.
5. Якими рисами наділена кохана ліричного героя? Поміркуйте, чи є образ дівчини в поезії об'єктивним. Обґрунтуйте свої міркування.

КОХАННЯ БЕЗ НАДІЇ

У поезії «Чого являєшся мені…» химерним чином переплелися сон і реальність. Та й монолог героя уривчастий, дещо хаотично організований, що виказує його граничне, майже хворобливе нервове напруження. Він у полоні сильних почуттів, що лиш виснажують і викликають сердечний біль.

Уява охопленого пристрастю героя породжує вві сні жаданий образ, а зболіле серце прагне хоча б найменшого знаку взаємності. «*Чому уста твої німі?*» — як у житті, так і в сновидіннях гордовита красуня не промовляє й слова. Її мовчання ще більше нагнітає переживання неподілених почуттів, і зрештою кохання ліричного героя перетворюється на майже хворобливе обожнення тієї, котра стала недосяжним ідеалом. Його кохання породило лише пісні — «*ридання голосні*».

Стражденне серце ліричного героя не в змозі попрощатися з нав'язливою пристрастю, тож він і надалі згоден існувати в оманливому плетиві снів і реальності: «*Являйся, зіронько, мені / Хоч в сні!*».

Образ коханої представлений скупими, але досить виразними штрихами: це «*очі*» та «*уста*», найбільше очі як «*дзеркало душі*» — «*чудові очі ті ясні, сумні*». Вони «*немов криниці дно студене*», тобто холодні й непривітні, але все-таки кохані.

Інтонаційної виразності ця поезія набуває завдяки алітераціям і асонансам, — повторам приголосних і голосних звуків. Сполучаючись, вони формують такий звукопис, що увиразнює інтимний характер поезії, допомагає побачити широку палітру настроїв ліричного героя.

Читацький практикум

* * *

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне
У тьмі?
Чого являєшся мені
У сні?
В життю ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,

Із нього визвала одні
Оті ридання голосні —
Пісні.
В життю мене ти й знать
не знаєш,
Ідеш по вулиці — минаєш,
Вклонюся — навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тями,
Як мучусь довгими ночами
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.
О, ні!

Являйся, зіронько, мені
Хоч в сні!
В життю мені весь вік тужити —
Не жити,
Так най те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засиха, —
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалощах живіше грає,
По-людськи вільно віддиха,
І того дива золотого
Зазнає, щастя молодого,
Бажаного, страшного того
Гріха!

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія?
2. Визначте тему твору. Поміркуйте, який аспект цієї теми розкриває І. Франко у творі «Чого являєшся мені…».
3. Знайдіть у тексті повтори риторичних запитань. Поміркуйте, як змінюється емоційний стан ліричного героя після кожного повтору. Означте словом кожен із цих станів (печаль, сум, жаль, журба, туга, смуток, погорда, презирство, байдужість, образа, зневага, шал, безумство, злість, захват, запал, завзяття, натхнення тощо).
4. Знайдіть у тексті риторичне заперечення. Поміркуйте, чи є логічним його виникнення. Обґрунтуйте свої міркування.
5. Як змінюється емоційний стан героя в останній частині поезії? Доберіть слова, щоб схарактеризувати цей стан.
6. Як зображено дівчину, у яку закоханий ліричний герой? Чи є в ліричного героя хоча б надія на взаємне кохання?
7. Порівняйте образи коханих у поезіях «Ой ти, дівчино, з горіха зерня…» і «Чого являєшся мені…». Який із цих образів має більше конкретних рис? У якому образі виявилося більше суб'єктивного сприйняття коханої ліричним героєм?
8. Порівняйте ліричних героїв цих поезій. Який з них вам ближче? Чому?

Досліджуємо самостійно

9. Знайдіть у поезії алітерації й асонанси. Яку роль вони відіграють у творі?

Виявляємо обізнаність у сфері культури, громадянську, соціальну, інформаційно-цифрову компетентності

10. Знайдіть і перегляньте в Інтернеті відео, де солістка популярного українського гурту ONUKA читає вірш І. Франка «Чого являєшся мені…». Чи набуває вірш нового звучання в сучасному виконанні?

i Знайдіть інформацію про арт-проект #СЛОВА, у межах якого записано це відео. У цьому проекті відомі люди читають улюблені вірші українських поетів. Поміркуйте, у чому його актуальність. Організуйте подібну акцію у своїй школі.

◆ ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ ПРО БЕЗСМЕРТЯ

Поема «Легенда про вічне життя» ввійшла до збірки І. Франка «Мій Ізмарагд» (1898). Пояснюючи назву, автор писав: *«“Ізмарагдом” звався в старій Русі збірник статей та притч, почасти оригінальних, а почасти повибираних із грецьких писань отців церкви, підібраних так, щоби цілість становила неначе повний курс практичної християнської моралі»*.

Іван Франко
(*Іван Труш, 1908*)

Письменник скомпонував свій «Ізмарагд», узявши за основу відомі у світовій літературі мотиви (*«…я здавна збирав потрохи або намічував собі для пізнішого вжитку поодинокі камінчики…»*). У збірці він висловив власні погляди на важливі в людському житті морально-філософські проблеми.

Легенда зазвичай розповідає про щось чудесне, фантастичне. У часи Середньовіччя це був найпоширеніший жанр. Очевидно, рівняючись на середньовічний «Ізмарагд», І. Франко деякі свої твори називав легендами. Але насправді «Легенда про вічне життя» — це епічна морально-філософська поема, написана на основі легендарного матеріалу. Вона також має виражений повчальний характер, що відчутно наближає її до притчі.

Серед героїв поеми є й історичні особи — видатний полководець Александр Македонський (у тексті поеми І. Франка — Олександр), засновник великої держави часів античності, його дружина Роксана, воєначальник Птолемей. Однак усі вони постають не в історичному, а в притчовому, філософському контексті. Автор «змушує» їх пройти через *«випробування вічністю»*, для чого використовує мотив *«божественного дару»*.

Спочатку через випробування проходить аскет-пустельник: він одержує від богині *«чудодійний горішок»*, що дарує вічне життя, однак усвідомлює марність безсмертя й передає свій шанс Олександру Великому. Але й могутній володар не прагне вічності без коханої Роксани: *«Що без неї життя? Сонце? Небо? Сам рай? / З нею жить! Або радше ти сам умирай!»*.

Та серце красуні Роксани належить воєначальнику Птолемею — йому й дістається горішок вічного життя. А далі символ безсмертя потрапляє до куртизанки, у яку без тями закоханий сам Птолемей. Зрештою чарівний горішок повертається до царя: закохана куртизанка готова на все, щоб завоювати його прихильність. В останні передсмертні хвилини Олександр рішуче кидає символ вічності в огонь, бо не уявляє свого життя без кохання Роксани: *«Не для нас, о богине, твій божеський дар! / Хоч над світом я цар, та над серцем не цар»*.

Провівши своїх героїв через *«випробування вічністю»*, автор поєднав проблему безсмертя з проблемою щастя. Можна жити вічно, володіти світом, але не душею й серцем іншої людини. Вічність без кохання і щастя втрачає всі свої принади. Життя і смерть, сенс людського існування, справжні цінності — саме про це змушує замислитись «Легенда про вічне життя».

Читацький практикум

Легенда про вічне життя

1

Олександер Великий весь світ звоював
І отсе в Вавілоні мов бог раював.
А побожний аскет вік в пустині прожив
І молитвою й постом богині служив.
Наче сонце, що разом прогонює тьму,
Так богиня в опівніч явилась йому.
Прихилилась і мовить: «Мій вірний слуго,
Чим тебе вдовольнить? Чи бажаєш чого?»

Аскет мовить:

«Хоч яке се життя і трудне, і сумне,
Дай, щоб старість і смерть оминули мене».

Богиня мовить:

«Ну, як се в тебе дар найцінніший з усіх,
На ж тобі сей малий золотистий горіх.
Одну нічку не спи, один день промовчи
І, очистивши ум, сей горіх розтовчи.
Шкаралющу в огонь, а розкусиш зерно,
Дасть тобі молодим вічно жити воно».

2

Цілий день промовчав, і не спав усю ніч,
І готовивсь аскет на великую річ.
Ось огонь розпалив із пахучих полін,
І кадило в огонь щедро кидає він,
І закони Господні проходить умом,
Щоб очистити ум, не схибити притьмом.
Та ось сумніви в серці повстали страшні:
«Вічно жить — молодим — ну, пощо се мені?
Чи вертати у світ, де панує борба?
Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!

О богине, прости! Я згрішив, бачу сам!
Та безцінний твій дар комусь іншому дам.
У нас цар молодий, богорівний наш цар!
Богорівним зовсім його зробить твій дар.
Міліонам він сонце, життя є нове,
Для добра міліонів хай вічно живе».

3

Олександер Великий весь світ звоював,
Та дівчини рабом себе він почував.
Персіянки Роксани предивна краса
В його серці горить, мов пожар, не згаса.
У обіймах його та красуня горда
Наче тає, на груди його припада;
Та хвилина мине, і він чує, що ось
В її серці вороже ворушиться щось,
І в очах, ще вогких від любви і жаги,
Дикі іскри горять, наче злі вороги.
З її уст вилітають бажання страшні —
Се бажання пожарів, убійства, різні.
Їй опертись король не здоліє й на мить:
Там згорів Персеполь! Завтра Суза згорить!
Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?..
День у день із небес його кидає в ад.

4

Олександер Великий богині моливсь:
«Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь!
Або дай, щоб скінчилася мука моя,
Щоб я знав, чи богиня вона, чи змія?
Чом міняється так, кілько є в дні годин?
І чи в серці її я паную один?»
В тій хвилині аскет перед ним опинивсь
І покірно царю до землі поклонивсь.
«Вічно жий, царю мій! Хай твої вороги
Згинуть! Ось тобі дар від твойого слуги.
Не згордуй! Сей малий золотистий горіх —
Від богині се дар! Моя гордість, мій гріх».
І він все розповів, відки має сей плід,
Що робить, щоб богині сповнить заповіт.
«Міліонам ти сонце, добродій єси, —
Будеш жить вічно юний, як плід сей з'їси».

5

«Вічно жить! Молодим! Справді, божеський дар!»
І великим, безсмертним почув себе цар.
«Вічно жить! Молодим! А вона? А вона?
Постаріє, зів'яне, мов квітка марна!
Що без неї життя? Сонце? Небо? Сам рай?
З нею жить! Або радше ти сам умирай!»
Вже й не думає цар, до Роксани біжить:
«Серце, ось тобі дар: вічно в юності жить!»
І сказав їй усе, відки має сей плід,
Що робить, щоб богині сповнить заповіт.
«Коли любиш мене, моє сонце ясне,
Дасть безсмертя обом нам зерно те дрібне.
А не любиш... — урвав. — Кого хочеш люби!
Ось тобі сей горіх! Що захочеш — роби!»
Зчервоніло дівча, в личко вдарила кров, —
Олександер не ждав її слова — пішов.

6

Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти?
Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти?
Не про те! Інший жар в її серці горить!
Інший бог там живе! Інший цар там царить.
Він мета її мрій, осолода очей,
Над усіх милий їй генерал Птолемей.
Хоч не любить її і холодний, як лід,
Вона рада свій вік дать за сам його вид.
«Вічно жить молодій, а без нього? О ні!
Краще він хай живе, дасть безсмертя й мені!
Ну ж, поможе сей плід його серце здобуть!
А як ні, то мені краще в світі не буть».
Птолемея знашла і дала йому плід,
І сказала, який в нім лежить заповіт.
А як ніч надійшла, вона тихо пішла,
Олександру в вино трути-зілля влила.

7

Занедужав король, важко стогне, кричить,
А Роксана при нім не ридає, мовчить.
Головами хитають старі лікарі,
І тривога, як ніч, залягла у дворі.

По всім краю йде вість, наче змора та сон,
І сумує весь край, і рида Вавілон.
Ось у строях, білилах, рум'янах ціла,
В Олександрів покій куртизана ввійшла.
«Вічно жий, царю мій, на потіху для всіх!
Ось від мене тобі чудодійний горіх!
Се богині є дар. Як з'їси те зерно,
Вічно жить тобі дасть вічно юним воно».
Спалахнув Олександер: «Нещасна, дрижи!
Від кого маєш плід сей? По правді скажи!»
Та дівча не дрижить, не спускає очей:
«Мені дав його твій генерал Птолемей».

8

Олександер у болях жорстоких лежав
І в руці своїй плід чудодійний держав.
«Вічно жить і любить! День за днем! День від дня!
А життя — то борня! А любов — то брехня!
Вічно жить у борні! Биться в сітях брехні!
День за днем! День за днем! Без кінця! Ні, ох, ні!
Не для нас, о богине, твій божеський дар!
Хоч над світом я цар, та над серцем не цар.
Міліони людей можу вбить, погубить,
Та чи змушу кого мене вірно любить?
Вічно жить! О богине, се жарти, се сміх!
Вічне щастя чи дасть сей чудовий горіх?
А без щастя, без віри й любові внутрі
Вічно жить — се горіть вік у вік на кострі!
Ні, богине! Візьми свій дарунок назад!
Я в нірвану волю, чи в Олімп, чи у ад!»

9

Серед болю в постелі підводиться цар,
І побожно цілує чудовий той дар,
І в тріскучий огонь із пахучих полін
Чудодійний горіх бистро кидає він.
І здалось, що вже біль не так люто палив,
Мовби в збурену кров охолоди налив.
Прояснів його ум, серце збулось химер,
А в опівніч саму Олександер умер.

Виявляємо літературну компетентність

1. До якої збірки ввійшла «Легенда про вічне життя»?
2. У чому полягає жанрова своєрідність твору?
3. Що споріднює «Легенду про вічне життя» з притчею?
4. Який фантастичний образ є у творі?
5. Які герої складають систему персонажів твору?
6. Чому всі вони відмовляються від вічного життя?
7. Які філософські проблеми порушив автор?

Досліджуємо самостійно

8. Звернувшись до тексту, поясніть, як пов'язані між собою проблеми безсмертя, щастя й сенсу життя.

Філософська поема «Мойсей»

ХУДОЖНІЙ ЗАДУМ

У 1904 році І. Франко побував в Італії. Його вразила скульптура біблійного пророка Мойсея, створена видатним Мікеланджело. Споглядання одного з шедеврів світового мистецтва та навіяні ним роздуми підказали поетові філософський шлях художнього пошуку. Вплинули на нього й революційні події 1905 року — вони засвідчили гостру потребу змін у житті українців.

Мойсей
(*Мікеланджело, 1515*)

Роботу над поемою І. Франко завершив у 1905 році, тоді ж видав її у Львові. Свою позицію автор розкрив у пролозі, що виконує роль ліричного вступу та громадянської декларації. А в передмові до другого видання уточнив: *«Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея як пророка, не признаного своїм народом. Ся поема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданні»*.

Поети здавна сприймали Біблію як джерело натхнення. Вони не раз запозичували з неї образи та мотиви. Геніальний Т. Шевченко у своїй творчості теж удавався до біблійних аналогій. До традиції використання біблійного матеріалу приєднався й І. Франко. Його привабила оповідь про вихід єврейського народу з єгипетського рабства. Особливо зацікавила особа пророка Мойсея. Тривалу й виснажливу багаторічну мандрівку до омріяної Палестини поет осмислив як символ тернистого шляху до національної свободи. А біблійний сюжет допоміг авторові відійти від суспільної конкретики й зосередитися саме на філософському розкритті сенсу українського народного буття.

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте або поновіть у пам'яті поему І. Франка «Мойсей»[1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, подані в рубриці «Читацький практикум» (с. 93—101).

РОЛЬ ПРОЛОГУ

У пролозі до поеми «Мойсей» єднаються дуже різні авторські емоції — пекучий біль через народне приниження та палка віра в нове вільне майбуття. За емоційною наснагою пролог поділяється на дві частини. У першій через гострі й докірливі риторичні запитання розкривається духовна вбогість національної пасивності й покори. Та вже зовсім по-іншому, натхненно й окрилено звучить друга частина прологу: вона сповнена оптимізму й передчуття народного відродження.

Авторська позиція чітка й декларативна. Від визнання національної кризи й моторошного образу *«народу-паралітика»* він переходить до життєствердного: *«О ні! Не самі сльози і зітхання / Тобі судились! Вірю в силу духа / І в день воскресний твойого повстання»*.

Поет переконаний, що, хай і в історичній перспективі, нові покоління (*«не нам тебе провадити до бою»*) приведуть народ до гідного майбуття: *«Та прийде час, і ти огнистим видом / Засяєш у народів вольних колі…»*.

У пролозі художнє мовлення організоване в терцини — трирядкові строфи, у яких перший рядок римується з третім, а середній — із першим і третім рядками вже наступної строфи. Остання строфа складається з одного рядка, який римується з другим віршорядком передостанньої строфи. Така строфічна будова відчутно посилює загальну урочисту тональність прологу.

ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА

Проблеми життя і смерті, добра і зла, пошуку істини та людського щастя традиційно вважаються філософськими. До них належить і вкрай важлива проблема сенсу людського існування. А якщо ця людина — лідер і духовний провідник? Чи завжди його слово знаходить відгук і визнання?

Це питання відіграє ключову роль в авторських художніх пошуках. Можливо, у драматичній долі головного героя поеми віддзеркалилися громадянські переживання самого автора, навіяні багаторічним діалогом зі своїм народом?

Нелегким і відповідальним є дар пророка, духовного лідера. Він має принести в жертву все особисте, мусить також бути готовим до недовіри й незаслуженої ворожості. Невдачі й розчарування супроводжують пророка, провокуючи на переоцінку пройденого шляху. Він може сумніватися в ідеалах, яким присвятив своє життя.

Автор доводить, що сумніви й зневіра людини не лише можливі, а й передбачувані, просто неминучі. Натомість підкреслює, що понад усіма сумнівами

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

й розчаруваннями однієї особистості підноситься хоч і не завжди прямий, але невпинний рух народу до вищої мети.

У поетичних роздумах І. Франка проблема сенсу людського існування набуває значно більшого філософського масштабу, вона поширюється не лише на окрему людину, а й на буття всього народу.

◆ СЮЖЕТ І КОМПОЗИЦІЯ

Поема складається з прологу і двадцяти розділів, або пісень. Сюжетна частина твору та ліричний пролог слугують утіленню основної ідеї — віри в народне майбуття. Автор спирався на біблійний сюжет, однак узяв із нього лиш один важливий епізод — останні дні старозавітного Мойсея, коли після конфлікту зі зневіреним народом пророк усамітнюється в пустелі. А згодом через свої сумніви в доцільності вищої волі він дістає суворий присуд. Йому самому не доведеться побачити омріяної Палестини, а народ прямуватиме до «обітованої землі» з новим провідником.

У поемі є декілька драматичних моментів: конфлікт Мойсея з юрбою, що погрожує побити його камінням, момент зневіри пророка (*«Одурив нас Єгова!»*) та розв'язка — коли табір мандрівників, подолавши сумніви, вирушає в похід.

Компонуючи свій твір, автор використав вставні притчі, важливі для реалізації ідейного задуму. Це «казка» про терен та античний міф про Оріона. У першій притчі Мойсей розкрив народові його місію. Пророк розповів про вибори короля дерев. Небажаний для інших тягар правителя взяв на себе непримітний колючий терен, бо лише він готовий жертвувати собою заради громади, захищати її спокій: *«Щоб росли ви все краще, а я / Буду гинуть на шляху»*. Пророк розтлумачує людям прихований зміст притчі: як терен жертвує собою заради вищої мети, так і обраний народ призначений Богом на нелегке служіння духовній істині: *«Щоб він був мов світило у тьмі, / Мов скарбник його слова»*.

Притча про терен допомагає втілити й авторський погляд на роль лідера, місія якого полягає в самовідданому служінню народним інтересам. Мов колючий терен, він покликаний оберігати свій народ від небезпек, вести до кращого життя, хоча сам приречений *«гинуть на шляху»*.

Про сліпого гіганта Оріона Мойсей почув від Азазеля. Незрячий герой давнього міфу Оріон вірив, що коли наблизиться до сонця, то чудодійні промені повернуть йому втрачений зір. Та на лихо, хлопчик-поводир скеровував мандрівця в різних напрямках, а це змарнувало немалі зусилля: сліпець так і не зумів наздогнати небесне світило.

Оріон позначає «людськість», яка вибудовує грандіозні фантастичні плани й уперто рухається, немов за сонцем, за своєю мрією. Однак часто сподівання розчаровують, а всі зусилля «людськості» витрачаються марно: *«І жартує з тих планів її / Хлопчик — логіка фактів»*. Поет своєрідно переосмислив давній міф. У нього це притча про драматичну розбіжність амбітної мрії й суворої реальності.

Ця притча дала змогу авторові глибше розкрити переживання пророка, який витратив свій вік на досягнення «обітованої землі» й опинився зрештою на межі зневіри перед сумною «логікою фактів».

◆ ОБРАЗ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ

Мойсей — один із відомих біблійних персонажів, старозавітний пророк. Він уславився служінням рідному народові. Саме він очолив вихід співвітчизників з єгипетського полону, вселивши у їхні серця віру у вільне майбутнє на своїй землі. Біблійний Мойсей увійшов до кола загальнолюдських образів. До розкриття цього образу зверталися митці різних епох та багатьох національних культур.

Такі образи, у яких утілилися важливі загальнолюдські риси та цінності, називають «вічними». Зберігаючи певний зв'язок із першоджерелами, вони вже давно живуть цілком самостійним життям. Вони мають узагальнене, часто символічне значення. Наприклад, Прометей став символом самопожертви й нескореності. У такому значенні його зображено в поемі Т. Шевченка «Кавказ». Образ пророка Мойсея втілив самовіддане служіння народові. До нього зверталися ще давні українські автори. На честь лідера національно-визвольної війни Богдана Хмельницького складали вірші й промови, у яких гетьмана іменували українським Мойсеєм.

Десять заповідей Мойсея
(*Антон Лосенко, XVIII ст.*)

І. Франко зберіг визначальні риси цього образу, однак відчутно його ускладнив. Поет зобразив свого героя в час важкої духовної кризи, розкрив драму людини, яку відштовхнули зневірені співвітчизники.

Найбільше І. Франка зацікавили взаємини пророка з громадою та особливо — пов'язані з цим переживання. Вони сповнені щирої турботи за долю людей. Мойсей у них виявляє себе як патріот, який приймає свій народ з усіма його вадами: *«Бо люблю я тебе не лише / За твою добру вдачу, / А й за хиби та злоби твої, / Хоч над ними і плачу»*.

Пророк може сумніватися навіть у вищій волі, але не має сумніву у своїх патріотичних почуттях. Найвищою цінністю для Мойсея є його самовіддана любов до співвітчизників. *«Я люблю тебе дужче, повніш, / Ніж сам Бог наш Єгова»*, — у словах, звернених до народу, розкрите розуміння сенсу всього життя пророка Мойсея.

Виразні паралелі між єврейським і українським народами, накреслені в поемі, залучили цей образ до актуального національного контексту. Подолання духовного рабства і шлях до свободи на час виходу твору залишались основними завданнями українців. Саме тому автор наголосив на патріотизмі як головному мотиві служіння Мойсея. Місія справжнього народного провідника — нагадувати

людям, навіть попри їхню зневіру й байдужість, про необхідність руху вперед задля вищої мети.

Після появи твору І. Франка українські митці ще не раз зверталися до осмислення «вічного образу» пророка Мойсея. Наприклад, відомий письменник Г. Хоткевич зобразив його в повісті «Авірон». А сучасний композитор М. Скорик за поемою І. Франка написав оперу «Мойсей».

Читацький практикум

Мойсей

(*Уривки*[1])

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжу,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

Твоїм будущим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш те судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задарма край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Задарма в слові твойому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга,
І все, чим може вгору дух підняться?

[1] Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

Задарма в пісні твоїй ллється туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!.. Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим стидом, —
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний,
Твоїй будущині задаток, слізьми злитий,

Твойому генію мій скромний дар весільний.

20 липня 1905

I

Сорок літ проблукавши, Мойсей,
По арабській пустині,
Наблизився з народом своїм
О межу к Палестині.

Тут ще піски й червоні, як ржа,
Голі скелі Моава,
Та за ними синіє Йордан,
І діброви, й мурава.

По моавських долинах марних
Ось Ізраїль кочує:
За ті голі верхи перейти
Він охоти не чує.

Під подертими шатрами спить
Кочовисько ледаче,
А воли та осли їх гризуть
Осети та будяччє.

Що чудовий обіцяний край,
Що смарагди й сапфіри
Вже ось-ось за горою блистять, —
З них ніхто не йме віри.

Сорок літ говорив їм пророк
Так велично та гарно
Про обіцяну ту вітчину,
І все пусто та марно.

Сорок літ сапфіровий Йордан
І долина пречудна
Їх манили й гонили, немов
Фата-моргана злудна.

І зневірився люд і сказав:
«Набрехали пророки!
У пустині нам жить і вмирать!
Чого ще жадать? І доки?» <...>

II

Лиш один з-поміж сеї юрби
У шатрі не дрімає
І на крилах думок і журби
Поза гори літає.

Се Мойсей, позабутий пророк,
Се дідусь слабосилий,
Що без роду, без стад і жінок
Сам стоїть край могили.

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Із неволі в Міцраїм свій люд
Вирвав він, наче буря,
І на волю провадив рабів
Із тіснин передмур'я.

Як душа їх душі, підіймавсь
Він тоді многі рази
До найвищих піднебних висот
І вітхнення, й екстази.

І на хвилях бурхливих їх душ
У дні проби і міри
Попадав він із ними не раз
У безодню зневіри.

Та тепер його голос зомлів
І погасло вітхніння,
І не слухає вже його слів
Молоде покоління.

Ті слова про обіцяний край
Для їх слуху — се казка;
М'ясо стад їх, і масло, і сир —
Се найвищая ласка.

Що з Міцраїм батьки і діди
Піднялись до походу,
На їх погляд, се дурість, і гріх,
І руїна народу.

Серед них Авірон і Датан
Верховодять сьогодні;
На пророцькі слова їх одвіт:
«Наші кози голодні!»

І на поклик його у похід:
«Наші коні не куті».
На обіцянки слави й побід:
«Там войовники люті». <...>

[Увечері в таборі мандрівників пожвавлення — Мойсей промовляє до людей. Він застерігає всіх від відступництва та нагадує про необхідність вирушати в дорогу. Щоб розкрити вище призначення народу, пророк розповідає «казку» про те, як дерева обирали короля.]

VI

У глибокім мовчанні сю річ
Вухом ловлять гебреї...
«Се вам казка, — промовив
Мойсей, —
Ось вам виклад до неї.

Дерева — се народи землі,
А король у їх колі —
Божий вибранець, син і слуга
Господевої волі.

Як народи Єгова создав,
Мов літорослі в полю,
Заглядав всім у душу й читав
З неї кождого долю.

Заглядав їм у душу, яка
Їх удача й причина,
І шукав, кого з них би собі
Обібрати за сина.

І не взяв отих гордих, грімких,
Що б'ють в небо думками
І підносять могутню п'яту
Над людськими карками.

І не взяв багачів-дукачів,
Що всю землю плюндрують,
Людським злотом і потом собі
Домовини мурують.

І не взяв красунів-джигунів,
Що на лірах брязкочуть
І свій хист у мармурі, в піснях
Віковічнити хочуть.

Згордував усю славу, весь блиск
І земне панування,
І всі пахощі штук, і усе
Книжкове мудрування.

І, як терен посеред дерев,
Непоказний на вроду,
І не має він слави собі
Ані з цвіту, ні з плоду, —

Так і вибраний Богом народ
Між народами вбогий;
Де пишнота і честь, там йому
Зависокі пороги.

Між премудрими він не мудрець,
У війні не войовник,
У батьківщині своїй він гість
І всесвітній кочовник.

Та поклав йому в душу свій скарб
Серцевідець Єгова,
Щоб він був мов світило у тьмі,
Мов скарбник його слова.

На безмежну мандрівку життя
Дав йому запомогу,
Заповіти й обіти свої,
Наче хліб на дорогу.

Але заздрий Єгова, наш Бог,
І грізний, і сердитий:
Те, що він полюбив, най ніхто
Не посміє любити!

Тож на вибранця свого надів
Плащ своєї любові,
Недоступний, колючий, немов
Колючки ті тернові.

І зробив його острим, гризьким,
Мов кропива-жеруха,
Аби міг лише сам він вдихать
Аромат його духа.

І посольство йому дав страшне
Під сімома печатьми,
Щоб в далеку будущину ніс,
Ненавиджений братьми.

Горе тому нездарі-послу,
Що в ході задрімає
Або, Божу зневаживши річ,
І печать розламає!

Сцени з опери «Мойсей» на музику Мирослава Скорика
(*режисер-постановник Збіґнєв Хшановський, Львівська національна опера*)

Вийме інший посольство страшне
Лінюхові з долоні,
Побіжить, і осягне мету,
І засяє в короні.

Та щасливий посол, що свій лист
Понесе скоро й вірно!
Дасть вінець йому царський Господь
І прославить безмірно.

О Ізраїлю, ти той посол
І будущий цар світу!
Чом не тямиш посольства свого
І його заповіту?

Твоє царство не з сеї землі,
Не мирська твоя слава!
Але горе, як звабить тебе
Світовая забава.

Замість статися сіллю землі,
Станеш попелом підлим;
Замість всім з'єднать ласку, ти сам
Станеш ласки не гідним.

Замість світ слобонити від мук,
І роздору, і жаху,
Будеш ти мов розчавлений черв,
Що здихає на шляху».

[Авірон закликає поклонятися іншим богам — Ваалу й Астарті. Він виступає проти походу до Палестини. Датан, якого підтримує зневірений натовп, звинувачує Мойсея у зраді: мовляв, вивів людей із Єгипту за намовою фараона, щоб вони загинули в пустелі. Тож Датан закликає побити пророка камінням. Не насмілившись підняти руку на Мойсея, люди постановляють вигнати його з табору.]

X

Добігало вже сонце до гір,
Величезне, червоне,
І було мов герой і пливак,
Що знесилений тоне.

По безхмарному небі плила
Меланхолія тьмяна,
І тремтіло шакалів виття,
Мов болючая рана.

Затремтіло щось людське, м'яке
В старім серці пророка,
І понизила лет свій на мить
Його дума висока.

Чи ж все буть йому кар вістуном
І погрозою в людях?
І, мов хоре, голодне дитя,
Щось захлипало в грудях.

«О Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!

Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса, і держава.

Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завзяттю, —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духу печаттю.

Але ні, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкраще, найвище, що знав,
Я у тебе вкладаю.

О Ізрайлю, не тям ти сього
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужче, повніш,
Ніж сам Бог наш Єгова.

Міліони у нього дітей,
Всіх він гріє і росить, —
А у мене ти сам лиш, один,
І тебе мені досить.

І коли з міліонів тебе
Вибрав він собі в слуги,
Я без вибору став твій слуга,
Лиш з любові і туги.

І коли він для себе бере
Твою силу робочу,
Я, Ізрайлю, від тебе собі
Нічогісько не хочу.

І коли він жадає кадил,
І похвали, й пошани,
Я від тебе невдячність прийму,
І наруги, і рани.

Бо люблю я тебе не лише
За твою добру вдачу,
А й за хиби та злоби твої,
Хоч над ними і плачу.

За ту впертість сліпую твою,
За ті гордощі духа,
Що, зійшовши на глупий свій шлях,
Навіть Бога не слуха.

За брехливість твого язика,
За широке сумління,
Що держиться земного добра,
Мов ціпкеє коріння.

За безсоромність твоїх дочок,
За палке їх кохання,
І за мову й звичаї твої,
За твій сміх і дихання.

О Ізраїлю, чадо моє!
Жалься богу Шаддаю!
Як люблю я безмірно тебе,
А проте покидаю.

Бо вже близька година моя,
Та остатня, незнана,
А я мушу, я мушу дійти
До межі Канаана.

Так бажалось там з вами входить
Серед трубного грому!
Та смирив мене Бог, і ввійти
Доведеться самому.

Та хоч би край Йордана мені
Зараз трупом упасти,
Щоб в обіцянім краю лише
Старі кості покласти.

Там я буду лежать і до гір
Сих моавських глядіти,
Аж за мною прийдете ви всі,
Як за мамою діти.

І пошлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ
Пана свойого кличе.

І я знаю, ви рушите всі,
Наче повінь весною,
Та у славнім поході своїм
Не питайте за мною!

Най наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О Ізраїлю, чадо моє,
Будь здоровий навіки!»

[Розчарований, пророк залишає табір. Уночі він лишається в пустелі на самоті. Згадує сорокалітню подорож, роздумує, чому випала така доля. Мойсей чує в пустелі голос демона Азазеля, який навіює сумніви. Пророк питає себе: чи не краще було б народові лишитись у єгипетській неволі? Чи не через власну гординю повів він людей у небезпечні мандри, чи не власний план, замість Божого, запропонував народові? Мойсей марно просить підтримки й поради в Єгови. На ранок люди з табору помічають пророка на вершині гори — у молитві він звертається до неба. Лише з настанням ночі знесилений Мойсей падає на землю. Йому здається, що чує голос матері, яка розповідає притчу про Оріона.]

XVI

Про Оріона пісню ти чув,
Про гіганта сліпого,
Що, щоб зір відзискать, мандрував
Аж до сонця самого?

А на плечах поводиря ніс,
Сміхованця-хлопчину,
Що показував шлях йому — все
Інший в кожду годину.

«Ти до сонця веди мене, хло!»
Той вів рано до сходу,
А на південь в полудне, під ніч, —
До західного броду.

А Оріон іде все та йде,
Повний віри в те сонце,
Повний спраги за світлом, що ось
Йому блисне вже конче.

Через гори і море свій хід
Велетенський простує,
А не зна, що на плечах його
Хлопчик з нього жартує.

Сей Оріон — то людськість уся,
Повна віри і сили,
Що в страшному зусиллі спішить
До незримої цілі.

Неосяжнеє любить вона,
Вірить в недовідоме;
Фантастичнеє щоб осягнуть,
Топче рідне й знайоме.

Строїть плани не в міру до сил,
Ціль не в міру до актів,
І жартує з тих планів її
Хлопчик — логіка фактів.

І, як той дивовижний сліпець,
Що чужим очам вірить,
Все доходить не там, куди йшла,
В те трафля, в що не мірить.

А ти молишся! Бідне дитя!
Де твій розум, де сила!
Ти ж хапаєшся піну благать,
Щоб ріку зупинила!»

[Мойсей розуміє, що то промовляла не матір, а демон пустелі Азазель, який вселяє сумніви. Пророк наказує демонові відступити. Натомість Азазель показує йому Палестину — маленьку й зовсім не схожу на рай. Але Мойсей не втрачає віри. Тоді демон розповідає, що саме чекає на мандрівників у Палестині: боротьба за місце під сонцем, війна, навала чужинців, біди й горе.]

Сумніваєшся? Віри не ймеш?
О, ймеш віру, я знаю!
Се той рай, що жде плем'я твоє
У обіцянім краю!

Ти для нього трудився! Скажи,
Було за що трудиться?
Щоб наблизився він, може, ще
Схочеш палко молиться?»

І поник головою Мойсей.
«Горе моїй недолі!
Чи ж довіку не вирваться вже
Люду мому з неволі?»

І упав він лицем до землі:
«Одурив нас Єгова!»
І почувся тут демонський сміх,
Як луна його слова.

[Грім і блискавка викликають страх у душі Мойсея. Він чує грізний голос Єгови.]

Ось де ваш обітований край,
Безграничний, блистячий,
І до нього ти людям моїм
Був проводир незрячий.

Ось де вам вітчина осяйна,
З всіх найкраща частина!
Лиш дрібненький задаток її
Вам отся Палестина.

Се лиш спомин вам буде, лиш сон,
Невгасаюча туга,
Щоб, шукавши її, став мій люд
Паном земного круга.

А що ти усумнивсь на момент
Щодо волі моєї,
То, побачивши сю вітчину,
Сам не вступиш до неї.

Тут і кості зотліють твої
На взірець і для страху
Всім, що рвуться весь вік до мети
І вмирають на шляху!»

XX

Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині,
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні.

Сипле квіти й листки, що давно
Вже зів'яли й пожовкли,
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли.

Що ще вчора байдужне було,
Нині любе й шановне;
Що ще вчора топтав, оплював,
Нині святості повне.

У гебрейському таборі ніч
Проминула в тривозі;
Скоро світ, всі глядять: він ще там,
На скалистій віднозі?

Ні, нема! І було те «нема»,
Мов жах смерті холодний,
Чули всі: щезло те, без чого
Жить ніхто з них не годний.

Те незриме, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм смисл життєвий,
Просвітляло і гріло.

І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумління,
І весь табір мов чаром попав
В опустіння й зомління.

Одні одним у лиця бліді
Поглядали без впину,
Мов убійці, що вбили у сні
Найдорожчу людину.

Чути тупіт. Чи вихор в степу?
Чи збуваєсь пророцтво?
Се Єгошуа, князь конюхів,
І за ним парубоцтво.

Гонять стада, кудись-то спішать...
Чи де напад ворожий?
Всіх їх гонить безіменний страх,
Невідомий перст Божий,
Голод духу і жах самоти
І безодні старої...
А Єгошуа зично кричить:
«До походу! До зброї!»

І зірвався той крик, мов орел,
Над німою юрбою,
Покотився луною до гір:
«До походу! До бою!»

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого,
І не знатиме жаден, що вмить
Приступило до нього.

Ще момент — і Єгошуї крик
Гірл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять.
Авірона камінням поб'ють
І Датана повісять.

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонськії мури, мов лід,
Звуком трубним розтоплять.

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху...

1905

Виявляємо соціальну та громадянську, літературну компетентності

1. Під впливом яких подій і вражень виник задум поеми «Мойсей»? Коли поема була видана?
2. Пригадайте авторське трактування теми твору. На вашу думку, чи вдалося І. Франкові розкрити заявлену тему?

3. Поема починається зверненням до народу. Яким автор бачить сучасний йому стан українців? Яким він уявляє народ у майбутньому?
4. Поміркуйте, який настрій переважає в пролозі до поеми.
5. Схарактеризуйте строфічну будову прологу.
6. Який епізод біблійної оповіді про Мойсея використав автор?
7. Визначте роль вставних притч у розумінні ідейного змісту поеми.
8. У чому суть «казки» про терен?
9. Як автор осмислив міф про Оріона?
10. Яким Мойсея зображено в Біблії? Чому цей образ відносять до вічних?
11. У чому авторська своєрідність трактування образу Мойсея в поемі І. Франка?
12. Поміркуйте, як головний герой поеми ставиться до свого народу. Аргументуйте свою відповідь.
13. Чи можна подолати духовне рабство? Як розв'язує цю проблему І. Франко в поемі? Висловте власну точку зору на проблему.

Досліджуємо самостійно

14. Визначте найбільш драматичні епізоди твору. Обґрунтуйте свою думку, звернувшися до тексту.

Запрошуємо до дискусії

15. До чого має бути готовий пророк, виконуючи свою місію?
16. Чи має право пророк на сумніви?

Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності

17. В електронному додатку до підручника знайдіть і перегляньте відео-лекцію про поему І. Франка «Мойсей». Що нового ви дізналися із цієї лекції? Занотуйте основні тези лекції, які доводить авторка.

Новела «Сойчине крило»

ПРОЗОВА ТВОРЧІСТЬ І. ФРАНКА

Прозова творчість І. Франка вражає своїм масштабом. Він є автором багатьох романів, повістей, оповідань, новел і нарисів. Прозаїк порушував різні теми: соціальні, історичні, особистісні. Починав із реалізму: зображував громадські конфлікти, змальовував переважно звичайних людей. Згодом його захопили ідеї засновника натуралізму Е. Золя. В одній із критичних статей І. Франко писав: *«Роман, на думку Золя, має бути протоколом з життя, має бути історичним документом про його сучасників»*.

Однак І. Франко розумів, що література весь час розвивається, з'являються нові покоління читачів зі своїми культурними запитами. Саме на початку XX ст. у європейському мистецтві пройшли процеси оновлення. Хоча вони й не відзначалися однорідністю, а проте дістали узагальнену назву — модернізм.

Модерністи відійшли від реалістичних принципів і соціальних тем. Їх привабили неординарні персонажі зі складним і суперечливим внутрішнім світом. У своїх пошуках вони звернулися до людської психіки, зокрема до нелогічних, ірраціональних її проявів. І. Франко теж не лишився осторонь від новочасних літературних змін. Йому сподобалися деякі виражальні можливості модернізму, а найбільше імпонувала перспектива глибшого аналізу людської особистості. Цими можливостями І. Франко скористався в роботі над новелою «Сойчине крило». Свій твір він завершив у 1905 році й тоді ж видав у збірці «На лоні природи».

Читаємо взірці української художньої літератури

- Прочитайте або поновіть у пам'яті новелу І. Франка «Сойчине крило»[1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, подані в рубриці «Читацький практикум» (с. 106—120).

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ОСНОВА

До теми кохання І. Франко звертався не раз і розглядав її по-різному. У «Легенді про вічне життя» вона набула філософського трактування, а в «Зів'ялому листі» кохання постало як складна душевна драма.

У новелі «Сойчине крило» ця тема розкривається в мелодраматичному ключі, тобто з надмірною емоційністю, немов у сентиментальному творі. Почуття проходить випробування нерозумінням, легковажністю, розлукою, численними особистісними втратами, і лише після цього герой і героїня усвідомлюють його справжню цінність. Те, що вже стало в нашій літературі тематичним загальником, а саме «тяжка жіноча доля», набуло в новелі І. Франка новітньої інтерпретації. Розрив у стосунках автор пояснив не соціальною нерівністю чи фатальним втручанням долі, а суто особистісними, значною мірою ірраціональними душевними проблемами самих героїв. Через це тема кохання збагатилася у творі І. Франка новими цікавими нюансами.

Новою за своєю складністю є також морально-етична специфіка твору. Що таке вірність у коханні? Чи може жінка її зберігати, коли, хай і через несприятливі обставини, змушена жити з багатьма іншими чоловіками? Щодо своєї героїні автор дав ствердну відповідь: для неї все було не справжнім життям, а лише «*страшним сном*», який вона сподівається забути.

Морально-етичний зміст новели збагачується аналізом інших важливих проблем — відповідальності, довіри, щирості у стосунках.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір «Сойчине крило»?
2. Як можна визначити тему новели? Які проблеми порушив автор?

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

◆ ОСОБЛИВОСТІ СЮЖЕТУ Й КОМПОЗИЦІЇ

Новела відзначається доволі складною організацією. Герой напередодні Нового року одержує неочікуваного листа від колишньої коханої, яку не бачив уже майже три роки. Лист-сповідь становить композиційну основу твору. Читання листа переривається спогадами та коментарями, з яких і вимальовується загальний перебіг драматичної історії.

Саме три роки тому сталося те, що змінило життя закоханих. Була розмова про почуття, якій бракувало щирості. Наслідком стало імпульсивне рішення героїні втекти з іншим чоловіком, котрий виявився злочинцем. Далі були спроби героїні вбити себе, було життя, немов уві сні, з нелюбими чоловіками, а також багато душевних страждань і, нарешті, сповідь та повернення.

Ця історія нагадує сентиментальний сюжет. Вона доводить, що справжніми є лише ті почуття, які долають усі перешкоди на шляху до щастя. Але не менш важливим у новелі є інший сюжет — психологічний. Він реалізується в уявному діалозі розлученої пари та в тих докорінних змінах, що відбулися в душах закоханих і сприяли їхньому примиренню.

◆ КОНФЛІКТ МІЖ «РОЗУМОМ» І «СЕРЦЕМ» (ОБРАЗ ХОМИ-МАССІНО)

Підзаголовок «Із записок відлюдька» не лише вказує на організацію оповіді (записки, особистий щоденник), але й попередньо характеризує героя, відносить його до певного людського типу.

Його філософія не надто мудра: *«Жити для себе самого, з самим собою, самому в собі!»*. Задля заробітку він ходить на службу, але вдома — його справжній світ і його «поезія життя». Навіть щоденному побуту герой надав естетичної досконалості. Музика, книги, мистецтво — це комфортний урівноважений і раціонально впорядкований світ самітника. Одначе він не завжди був таким. Три роки тому герой, людина дуже розсудлива й раціональна, навіть був закохався.

Розчарування в коханні перетворило його на відлюдька й скептика. Для нього краще лишатися самому, ніж іще раз пережити щось подібне. Одержавши листа, він від початку налаштований недовірливо й скептично до колишньої коханої: *«Говори собі, пиши собі!»*. Його розум опирається спогадам про давнє кохання. Та все не так із серцем і душею.

Автор у деталях відтворює суперечливі внутрішні стани героя. Наприклад, Массіно читає листа й не хоче визнати свого хвилювання, але тіло підказує інше: *«…руки тремтять — невже серце не забуло її?»*. Мимоволі оживають спогади про дочку лісника Марію, яка стала його Манюсею. Це вона «перехрестила» його з українського Хоми на італійського Томассо. Потім називала його Томассіно і зрештою скоротила це ім'я до Массіно. Так і тепер у листі звертається: *«Не сердься на мене, мій Массіно, не сердься на мене!»*.

Лист навіює роздуми про останню зустріч із коханою. Массіно не забув тієї розмови. Тепер він усвідомлює, що дівчина чекала на щире освідчення, та він,

розсудливий скептик, цього не зрозумів: *«О, я дурень! О, я засліплений егоїст! Естетик убив у мені живого чоловіка…»*.

Письменник розкриває складний психологічний конфлікт у душі свого героя: між «естетиком» і «живим чоловіком». Його розум таки відступив перед голосом серця. Почуття зрештою зруйнувало захисну стіну, яку Массіно роками вибудовував між собою і світом: *«Де мої естетичні принципи? Де моє тихе задоволення? Пропало, пропало все!»*.

◆ ОБРАЗ ГЕРОЇНІ

Чому автор не звинувачує свою героїню? Адже є за що: злегковажила коханням та спричинила смерть батька, який після втечі дочки пішов із життя. Героїню докорінно змінив її страдницький досвід, навчив по-справжньому цінувати близьких людей. Тому в листі вона благає Массіно не засуджувати, а вислухати й зрозуміти.

Образ Марії-Манюсі найбільш повно виявляється у її емоційній сповіді. У листі до коханого вона пояснює, чому саме вони розійшлися: *«Не я кинула тебе, а ти не зумів удержати мене»*.

Розповідь Марії-Манюсі про втечу й поневіряння після неї доволі стисла, майже пунктирна. Чоловіки, з якими її зводила доля, зображені схематично. Вони не лишили жодного сліду у її серці. Це все другорядні персонажі, а деякі з них просто епізодичні.

У своїй сповіді героїня розповідає й про спроби самогубства, пише про страх, зневіру й байдужість до життя. Здається, лише спогади про кохання надавали їй сил у скрутні часи й живили її надію на повернення.

Автор утримався від прямих оцінок своєї героїні. А чи потрібні в цьому випадку однозначні авторські характеристики й оцінки?

◆ ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОГО УВИРАЗНЕННЯ

У новелі надмір емоцій, і це не дивно, бо мова йде про кохання. Для розкриття любовної теми автор використав форму щоденника та листа-сповіді. Це допомогло досягти ефекту щирості й інтимності у викладі основних етапів любовної драми. До того ж вдало дібрані художні деталі дещо урізноманітнили емоційний зміст твору.

Художня деталь — це зображена у творі подробиця, наділена особливим змістом. Вона означає значно більше, ніж проста життєва реалія. Художня деталь здатна уточнювати задум автора, увиразнювати психологічну характеристику персонажа, впливати на емоційну специфіку твору.

У новелі таких деталей чимало. Найпомітніша — крило птаха, яке додала до свого послання героїня. Листа ще не прочитано, а герой уже знає, від кого він надійшов. Сойчине крило має й символічне значення. Адже героїня не випадково зберегла пташині крила. Одне вона надіслала своєму коханому: *«Здається мені,*

що се летить до тебе половина моєї душі. А як одна половина залетить, то від твоєї душі буде залежати, чи прилетить і друга. Коли в твоїм серці є ще хоч іскра любові до мене, хоч крапелиночка бажання — побачити мене, то се буде та сила, яка притягне й друге крило, другу половину моєї душі до тебе».

Ще одна деталь — сукня, у якій була героїня під час останнього побачення з Массіно. Одягнувши її знову, Марія дає зрозуміти, що тривала розлука не змінила її почуттів.

До важливих деталей належать і сльози героя: вони віддзеркалюють його внутрішній конфлікт — боротьбу «живого чоловіка» з розчарованим скептиком. Так, дочитавши листа, він спершу промовляє *«глупа, романтична дівчина повидумувала…»*, а потім зауважує: «*А я сиджу над сим листом і весь замочив його сльозами».*

Такі художні деталі увиразнюють психологічні портрети закоханих героїв та посилюють загальну мелодраматичну тональність новели І. Франка.

Читацький практикум

Сойчине крило

Із записок відлюдька

(*Уривки*[1])

Завтра Новий рік і заразом сорокові роковини моїх уродин. Подвійний празник. А бодай подвійний пам'ятковий день. І я надумав стрітити його незвичайно, празнично.

Ха, ха, ха! Празнично! Що таке празничне стрічання Нового року? Шумне товариство, молоді жіночі голоси, мов срібні дзвоники. Старші панове гудуть, мов дуби в теплому вітрі. Світло салону. Звуки фортеп'яна. Хор, пісні, сола… Декламація, брава, оплески. Жарти. «Кришталева чаша, срібная криш…» Наближається північ. Починає бити дванадцята. Всі підносять чарки, вихиляють душком, а батько родини кидає свою додолу. Нехай так пропадає всяка турбота! Бреннь! І раптом гаснуть світла. Всі запирають у собі дух. Бам… бам… бам… Числять до дванадцяти. Най жиє Новий рік! Най сяє нове щастя! Світла! Музика. Пісні. Нові чарки, нові тости. Поцілуї. Радість і стиски рук… Діти, діти!

Та що балакати! І я там був, мід-пиво пив. І я колись стрічав отак сю врочисту хвилю, сміявся і радувався назустріч тій примані, що зветься Новим роком. І до мене простягалися теплі руки, сміялися блискучі очі, шептали солодкі слова не одні малинові уста. І я вірив, мріяв, любив. Тонув душею в рожевім тумані, будував золоті замки на вітрі, вважав окрасою життя те, що було лише конвенціальною брехнею…

[1] Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

Минулося. Сороковий рік життя, так як і тридцять дев'ятий, і тридцять восьмий, починатиму зовсім інакше. Відлюдьком, самітником. Та сим разом попробую празничніше, краще, гармонійніше розпочати його, як двох попередніх років. <...>

Сьогоднішній празник буде заразом перший тріумф мойого нового світогляду, нової життєвої норми. А ся норма — старе Горацієве: *Aequam srvare mentem!*[1]

Без оптимізму, без зайвих надій, бо оптимізм — се признак дитячої наївності, що бачить у житті те, чого нема, і надіється того, чого життя не може дати.

Без песимізму, бо песимізм — се признак хоробливої малодушності, се *testimonium panpertatis*[2], яке сам собі виставляє чоловік.

Без зайвої байдужості і без зайвого ентузіазму! Без зайвого завзяття та жорстокості в життєвій боротьбі, але й без недбальства та слямазарності. У всьому розумно, оглядно, помірковано і поперед усього спокійно, спокійно, як годиться сорокалітньому мужеві.

Дурень, хто на порозі сорокового року життя не пізнав ціни життя, не зробився артистом життя! <...>

Жити для себе самого, з самим собою, самому в собі!

Життя — се мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, одної мінутки не гідні заплатити мені всі скарби світу. Ніхто не має права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так, як я не жадаю такої жертви ні від кого.

Суспільність, держава, народ! Усе се подвійні кайдани. Один ланцюг укований із твердого заліза — насилля, а другий паралельний із ним, виплетений із м'якої павутини — конвенціональної брехні. Один в'яже тіло, другий душу, а оба з одною метою — опутати, прикрутити, обезличити і упідлити високий, вольний витвір природи — людську одиницю. <...>

Ось тут, у тім затишнім кабінеті, обставленім хоч і не багато, та по моїй уподобі, я сам свій пан. Тут світ і поезія мого життя. Тут я можу бути раз дитиною, другий раз героєм, а все самим собою. Зо стін глядять на мене артистично виконані портрети великих майстрів у штуці життя: Гете, Емерсона, Рескіна. На поличках стоять мої улюблені книги в гарних оправах. На постаменті в кутику мармурова подобизна старинної статуї хлопчика, що витягає собі терен із ноги, а скрізь по столиках цвіти — хризантеми, мої улюблені хризантеми різних кольорів і різних відмін. А на бюрку розложена тека з моїм дневником. А обік бюрка столик, застелений, уквітчаний — їй-богу, сьогодні не лише листки барвінку, але й сині його квітки! Штукар мій Івась, се він таку несподіванку придумав

[1] Зберегти рівновагу духу! (*Латин.*)

[2] Свідоцтво вбожества. (*Латин.*)

для мене. Знає, що я в тім пункті забобонний, вірю, що цвіт барвінку на Новий рік приносить щастя.

Вірю — або не вірю, а так собі. Приємно колисатися в такій надії, мов у гамаці.

А на столику вся холодна кухня. І яблука, і помаранчі, і фіги. І кілька бутельок вина. Самі добірні марки. І два келишки! Ха, ха, ха! Збиточник Івась! Думав, що й вона буде! Що без неї й празник не празник і Новий рік не Новий рік. Помилився, хлопче! Минулося моє гречане. Тепер «вона» вже не манить мене до себе, хоч би й яка була. Попробуємо обійтися без неї. І думаю, що моя радість буде не менша, та в усякім разі глибша, чистіша, як би була з нею. А то хто її вгадає! Здається, й гарна дівчина, і говориш із нею, як із другом, а тут на тобі, з її рожевих усток вилетить якесь брутальне слово, якийсь цинічний натяк або й те ні, а по її лиці мигне якась тінь, щось таке погане, огидливе, і попсує тобі весь вечір, прожене всю радість, розвіє всю поезію.

Від часу моєї остатньої романтичної історії, тої там, у лісничівці, перед трьома роками, на мене не раз находить дивне чуття. Коли до мене сміється, зо мною говорить, залицяється молода дівчина, особливо брунетка, мені все здається, що шкіра, і м'ясо, і нерви на її лиці робляться прозірчасті і до мене вишкіряє зуби страшна труп'яча голова. Іноді в такій хвилі мене всього обдасть морозом. Чи се знак, що я старіюся, чи, може, щось інше?

Та гов! Який-то денний порядок нинішнього вечора я уложив собі? На такі празничні вечори я все укладаю собі наперед денний порядок, з тою, одначе, умовою, що вільно мені зовсім не держатися його. <...>

Перша точка: Россінієва увертюра до «Вільгельма Телля», виконана на фісгармонії. Моя улюблена композиція — вводить мене звичайно в поважний та при тім бадьорий настрій. Потім оглянемо хризантеми, обнюхаємо геліотропи та туберози в салоні — вони, бідні, давно ждуть мене і сьогодні, як навмисно, порозцвіталися в повній красі. Потім вип'ємо й закусимо. Потім прочитаємо новий нумер «Nene deutsche Rundschau», а властиво Уальдову статтю про Христа — що то такий майстер стилю і такий хоробливо-новочасний чоловік сказав нового на сю тему? Потім — ах, а яка тепер година? <...>

Дзінь-дзінь-дзінь!

А се що? Дзвінок у передпокою? В сю пору? До мене хтось? Се не може бути! Ну, розуміється, нікого не приймаю. Хто має право сьогодні вдиратися до мене, і заколочувати мені мій порядок, і позбавляти мене моїх тихих, чесно зароблених і без нічиєї кривди осягнених радощів?

Тихі кроки в салоні. <...>

— А хто там дзвонив?

— Листонос. Лист до пана радника.

— До мене?

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Напередодні якого свята відбуваються події новели? Як герой ставиться до цього свята?
- Герой зазначає, що це свято — «перший тріумф мойого нового світогляду». Викладіть основні положення світогляду героя. З якими положеннями його життєвої філософії ви могли б погодитися? Які положення «нового світогляду» викликають у вас заперечення?
- У «денному порядку нинішнього вечора» героя є місце для читання «Уальдової статті» про Христа. Поміркуйте, чому І. Франко згадує автора роману «Портрет Доріана Грея». Чи є щось спільне між героєм Уайльда та героєм І. Франка? Аргументуйте свою думку. Поміркуйте: «стаття про Христа» — подробиця чи художня деталь? Обґрунтуйте свої міркування.

* * *

Лист. Не ждана кореспонденція. Нема окремої коверти і ніякої передачі. Значить — до мене. Хто се може писати? Датовано з Порт-Артура в вересні, — якраз чверть року пройшло. Міг би сей пакетик оповісти дещо, як то йому було перебиратися через японську обологу. Але хто пише?

Підпис: «Твоя Сойка». Що се значить? Ніякої Сойки — Боже мій! І сойчине крило в листі!.. Та невже би? Невже вона, та, яку я від трьох літ споминаю між помершими? Та, якої нагле і загадкове щезнення ввігнало в гріб її батька, а мене випхнуло з кипучої течії громадської праці і загнало в отсю тиху, відлюдну пристань? Вона в остатніх днях нашого товаришування любила називати себе сойкою і все дразнила мене тою сойкою, що гніздилася перед моїм вікном, поки вона не вбила її. Невже се з тої самої сойки крило?..

Мої руки тремтять ще дужче, як уперед. У грудях ще більший неспокій, голова крутиться. Чого ти, дурне серце? Що тобі? Невже ти не оплакало, не похоронило її? Невже одна поява отих кількох аркушів, записаних її рукою, одного засушеного крильця давно вбитої пташини може вивести тебе з рівноваги?

А втім — є ще рада. В огонь з отсим листом! Від покійників кореспонденцій не приймаю.

Дурню, дурню! Мелеш язиком таке, чого не можеш сповнити! Хіба ти здобувся б на те, щоб тепер, зараз спалити сей лист, її писання, не прочитавши його?

Фаталізм! Лист прочитаю, хоч би моє серце мало тріснути з гніву, з жалю чи з обурення.

* * *

«Чи тямиш мене?

Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Тямиш мій сміх? Ти колись любив його слухати. Чув його здалека і приходив до мене. Чи чуєш його тепер через океани, та степи, та гори?

Чи тремтить він у твоїм вусі разом з шумом вітру? Чи мерехтить разом із промінням заходового сонця? Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Чи тямиш мене?

Тямиш ту весну з її пурпуровими сходами сонця, з її теплом і ясністю, з її бурями, мов сварки закоханих, з її громами, мов крики любих дітей, що пустують у широких покоях? Се я була.

Тямиш той ліс із його полянами і гущавинами, з його стежками й лініями, з його зрубами та хащами, де стояли високі квітки з тужливо похиленими головками, де до сонця грали тисячі сверщків, а в повітрі бриніли міліони мушок, а в затишках гніздилися рої співучих пташок, а по полянах паслися ясноокі серни, а скрізь розлита була велична гармонія, і життя йшло рівним могутнім ритмом, що передавався душам людським? Тямиш той ліс, мій рідний ліс, якого нема другого в світі? Се не був ліс, се я була.

Чи тямиш мене?

Тямиш ту лісничівку в самій середині того лісу? До неї сходилися всі лісові дороги, як артерії до сонця, а з неї виходив лад, і порядок, і сильна воля на всі окраїни лісу. А в ній кублилося тихе, відлюдне життя старого батька і молодої дівчини. Лунали голосні, різкі, з золотого серця пливучі мужеські слова і ще голосніші, дзвінкіші сміхи і співи дівчини-пестійки. Тямиш її? Се я була.

Чи тямиш мене? <...>

О, я знаю, що ти тямиш мене! Мусиш тямити! Неможливо, щоб ти забув мене! Я ж сконцентрувала всю силу своєї волі, весь огонь своєї пристрасті, всі чари своєї душі й тіла, щоб навіки, незатертими буквами вписатися в твою тямку. Як добрий режисер, я брала до помочі все, що було під рукою: сонце й ліс, пурпури сходу, чари полудня і меланхолію вечора. Оповідання батька і шум лісу. Рев бурі і тихі шептії дружньої розмови. Все, все те була штафажа, були декорації для моєї ролі, яку я хотіла відіграти перед тобою, щоб лишити в твоїй душі незатерте, незабутнє, високоартистичне враження, таке враження, де ілюзія ані на волосок не різнилася від найпоетичнішої дійсності. Ха, ха, ха, пане артисте, вдячний ти мені за мою ролю?»

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Яке враження справляє на вас героїня новели? Якою ви її уявляєте?
- Як ви вважаєте, чи могла б ця героїня дотримуватися принципів життєвої філософії головного героя?
- Поміркуйте, чому героїня порівнює себе з режисером, а героя — з актором.

* * *

«Не сердься на мене, мій Массіно, не сердься на мене!

Тямиш, як я з руського Хоми перехрестила тебе на італійського Томассо, а сього здрібнила на Томассіно, а сього вкоротила на Массіно? І як

ти тоді сердився на мене за те, що я протягом одної години, між трьома серіями поцілуїв і пестощів, тричі перехрестила тебе?

Ти все сердився на мене. Твоя любов виявлялася головно сердитістю. Була немов мимовільна, силувана концесія для твоєї пророцької чи апостольської гідності.

Ха, ха, ха! Тямиш, яким пророком і апостолом я пізнала тебе? Як ти не говорив, а благовістив, не кланявся, а снисходив? І се дразнило мене. І я нищечком постановила собі стягти тебе з п'єдесталу — іронією, кпинами, сміхом, жартами. А коли сі способи не помагали, бо в тебе в душі були заборола перебутого терпіння, то я пустила в діло інші способи — сердечність, щирість і, нарешті, остатній, найсильніший — свою любов. І ти не міг опертися їй, і я побідила. А ти, почуваючи свою безсильність супроти мене, супроти того людського, мужеського, що було в твоїй натурі, — сердився на мене, на себе самого, бурчав — і плив за течією. Тямиш се все, Массіно мій?

А проте не сердься, навіть тепер не сердься, коли нас розлучили отсі три роки небачення. Не докоряй мені комедіанством! Не докоряй тим, що я грала ролю перед тобою! Хіба ж я могла інакше?

Ти любиш цвіти? А приглядався ти їм коли уважно? Пробував вникнути в їх душу, в їх психологію? Ти вчений, вдумливий чоловік, ти повинен би частенько робити се.

Хіба ж ти не знаєш, що цвіт — се кокетерія ростини, що всі оті рожі, геліотропи, хризантеми та туберози те тілько й роблять, що кокетують, грають ролю, б'ють на ефект — а все в одній цілі. Ти знаєш у якій. <...>

І признайся одверто, перед самим собою, чи ти тоді не був щасливий? Чи я не була квітчастим оазисом у твоїм житті? Чи ти в нашій лісничівці не пережив найкращого літа, яке взагалі випало тобі на долю на твоїм віці?

Ти сам говорив мені се тоді. А тепер, по трьох роках розлуки, що скажеш?

Чи осмілишся проклясти те літо за те тілько, що воно минуло? А ти ж як хотів? Щоб одно лише твоє щастя зробило виїмок із усього на світі і не минуло ніколи?

Чи осмілишся кинути каменем на мене за те, що я покинула тебе? Гай, гай, Массіно, в такім разі камінь упав би на тебе самого. Не я покинула тебе, а ти не зумів удержати мене. От що, небоже! Ти мав часу шість місяців і не зробив нічогісінько для того. Хіба ж я тому винна, що інший за шість неділь упорався зо мною краще?

Се я, Массіно, я мала би право нарікати на тебе, проклясти тебе. Адже признайся по щирості перед собою самим: ти не вірив у мене, в мою щирість, у мою любов. Ти приймав мої пестощі, всі вияви мойого розбурханого молодого чуття з пасивністю сибарита — нехай і так, що ніжно, вдячно, але не виходячи з-поза заборола свого успокою, свого егоїзму.

І я відчула се. Як мене боліло те, того ти не знав і не відчуєш ніколи, ти, поганий егоїсте й сибарите! Але маєш за се кару! Я покарала тебе, і, коли у тебе є хоч шматочок людського серця в грудях, ти мусив відчути ту кару і мусиш іще не так, не так відчути її!

Та проте, Массіно, не сердься на мене! Я, караючи тебе, потерпіла сто, тисячу разів дужче, як ти, і за моє терпіння...»

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Фрагмент починається згадкою про те, як героїня тричі «перехрестила» героя. Пригадайте його справжнє ім'я. Який фразеологізм пов'язаний із цим іменем? Що він означає? Які нові імена дістав герой? Скориставшися пошуковою системою мережі Інтернет, з'ясуйте значення імен героя. Якого символічного змісту набувають ці зміни?
- У чому героїня звинувачує героя? Як ви розумієте її слова: «Не я покинула тебе, а ти не зумів удержати мене»?

* * *

«Посилаю тобі сойчине крило. Тямиш ту сойку, що гніздилася на смереці перед самим вікном тої лісової хати, в якій ти проводив літо?

З моєї намови. Я хотіла мати тебе близько себе.

Я щоранку зі стрільбою на плечі прибігала до твоєї хати, щоб сказати тобі добрий день крізь вікно. І щоранку ота сойка, що гніздилася на смереці проти самого вікна, своїм скрекотом упереджала тебе про мій прихід.

Я зразу полюбила її. Вона була немов моя повірниця, моя служка. Задля неї я щадила весь сойчиний рід у лісі, бо боялася, щоб, стріляючи, не застрелити її.

Дівчина в червоному капелюсі
(*Олександр Мурашко, 1902*)

Тямиш, як ми не раз обнявшися перед хатою сиділи мовчки, в щасливім забутті, і дивилися на спокійне порання сеї сойки в гнізді? Як вона, вичистивши гніздо, сідала в ньому і тихими розумними очима цікаво дивилася на нас, презабавно зазираючи понад краєчок гнізда та повертаючи головку? Її очі мали якийсь магічний вплив на тебе. В таких хвилях ти цілував палкіше, пригортав мене до серця сильніше, і з твоїх уст лилися слова, що були для мене мов роса для зв'яленої квітки. В таких хвилях мені здавалося, що заглядаю в твою душу, а крізь неї в якийсь величний світ, повний чудес і невиданої пишноти.

А потім я почала ревнувати тебе до сеї сойки. Тихо, в глибині душі, я почувала глуху заздрість до неї. Мені здавалося, що ти не мене

любив, а її. Її веселий скрекіт будив тебе щоранку; її тихе порання в гнізді оживлювало тебе; цікавий погляд її очей наповняв тебе чарами, окрилював твої слова. І я зненавиділа її, як свою суперницю. <...>

І я вбила її.

Одного ранку я прийшла вчасніше, як звичайно. Хотіла підійти так тихо, щоб ота ненависна сойка не почула мене, щоб мій, а не її голос збудив тебе. Та ні! Ледве я наблизилася на яких п'ятдесят кроків до твоєї хати, ледве моя зелена сукня показалася на стежці серед сірих дубових пнів, а вже моя суперниця почула мій прихід, побачила мене, вискочила з гнізда і, скачучи по гілляці над самим твоїм вікном та злорадно — так мені бачилося — тріпочучи крильми, заверещала своїм хрипливим голосом:

Жіночий портрет
(*Ян Ціонґлінський, 1901*)

— Кре, кре, кре, кре, кре!

І в тій хвилі я побачила, як ізсередини твоя рука відсуває вікно. Вона збудила тебе, а не я!

Ні, я не могла стерпіти сього! Я зайшла смерічками за вугол твоєї хати, підвела стрільбу до ока, і, поки навісна сойка все ще скрекотала, сидячи на гілці, я вицілила.

Гукнув вистріл, сипнуло вгору дрібненьке пір'я, і моя суперниця, ще тріпочучи крильми й лапками, мов грудка, скотилася вниз.

Ти вибіг з хати. Ти був увесь блідий. Побачивши мене, ти не всміхнувся, не простяг мені, як звичайно, обох рук, тілько з якимось докором у голосі запитав:

— Манюсю, а се що таке? Ти забила нашу сойку?

А в мене в хвилі вистрілу вже зайшла реакція в душі. Мої руки дрижали. Я вхопила мертву пташину і почала цілувати її закровавлену головку. Потім розплакалася.

Тямиш, як ти обтирав мені сойчину кров із уст, і поцілував мої уста, і вцитькував мене? А того-таки й не допитався, за що я забила сойку.

А на обід ми з'їли її смажену. І сміялися. Тямиш? Але я тоді вже знала, що нам не бути в парі, що та сойка — то наша розлучниця.

Я заховала її крильця, поклала їх між обложки і картки свойого молитовника і не розставалася з ними ніколи. Отак зо мною заїхали вони аж сюди, до Порт-Артура.

А тепер посилаю тобі одно з них. Здається мені, що се летить до тебе половина моєї душі. А як одна половина залетить, то від твоєї душі буде

залежати, чи прилетить і друга. Коли в твоїм серці є ще хоч іскра любові до мене, хоч крапелиночка бажання — побачити мене, то се буде та сила, яка притягне й друге крило, другу половину моєї душі до тебе.

Лети ж, сойко, в далекий світ! До того, що любив слухати твойого скрекоту, любив дивитися в твої очі! Затріпочи отсим крилом над його душею і роздуй те, що там тліє ще під попелом байдужності та розчарувань! Навій на нього солодкі мрії, любі спомини! Розворуш його серце, щоб забилося невимовною тугою, запали в його очах блискучі іскри, щоб горіли, як дорогі брильянти, і потім угаси їх слізьми, мов перлами та пишними кришталями!

Та коли він, зворушений, запитає тебе: «А де ж ти бувала? А що ж ти чувала!» — то мовчи! мовчи!»

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Якого значення набуває образ сойки в цьому фрагменті?
- Поміркуйте, чи добре героїня розуміє героя, його внутрішній світ. Обґрунтуйте свої міркування прикладами з тексту.

* * *

«Я знаю, Массіно, ти не любиш сантиментальності. І тебе вже занудило отеє балакання без змісту. І ти питаєш себе: чого вона хоче? Чого чіпляється? І чи довіку думає натуркувати мені голову своїми катеринковими: чи тямиш? чи знаєш?»

* * *

«Отже, почну щось інше. Почну таке, чого ти найменше надієшся.

Знаєш? Вертаю до тебе. Скоро тілько буду вільна, скоро покладу в могилу свого мужа, вертаю до тебе.

Не думай, що я без серця, що спекулюю на смерть свого мужа. О, ні, я вірна йому, так, як була вірна сімом його попередникам. Але йому не довго жити. В остатнім штурмі куля відірвала йому обі ноги, і тепер він лежить безнадійно хорий, лежить і конає отсе вже другий тиждень.

Я сиджу біля нього. Замість сестри милосердя. Дні й ночі пильную його. А в вільних хвилях пишу тобі отсей лист. Коли тоска занадто давить серце, я хоч на папері сміюся до тебе. Коли жорстока дійсність кліщами шарпає за душу, я нагадую своє минуле, свою молодість, своє щастя і тебе, невідлучно тебе, Массіно мій. <...>

Бачиш, яка я фантастка, романтичка. Ти сказав би: глупа сойка! Принаймні з сього погляду не змінилася за сих три роки, що ми не бачилися.

Микола Федорович застогнав. Спішу до нього!..»

* * *

«Ти віриш у силу сповіді? <...>

Почуваю потребу висповідатися. Поділитися з кимось усіми своїми пригодами, всіми своїми злочинами, всім своїм терпінням.

Массіно, любий мій, єдиний на світі, кого я правдиво і беззавітно любила і досі люблю, прошу тебе, слухай моєї сповіді!

Не прошу в тебе милосердя для себе. Не прошу в тебе розгрішення для своїх гріхів. Нічого не прошу, лише вислухай моєї сповіді. А потім суди або не суди мене, як знаєш!»

* * *

Femina — animal clericale[1].

Хто то сказав сю сентенцію?

І не помилився. Женщина жиє чуттям і, як геліотроп до сонця, обертається все до тих, що вміють найліпше грати на струнах чуття. А се, розуміється, поперед усього чорні ряси.

Містерії, тайни, сакраменти — отеє їх життєвий елемент. Се невідхильна потреба їх природи.

Коли б у всіх людей не було віри в чуда, женщини витворили б її. <...>

Які дурні наші поступовці та радикали, що декламують на тему конечності рівноправності та рівнопросвітності женщин з мужчинами! Як коли би се було можливе! Як коли би се було потрібне! Як коли би се було комусь на щось пожиточне!

Дай їм сьогодні рівноправність у державі, вони зробляться незламною опорою всіх реакційних, назадницьких, клерикальних та бюрократичних напрямів.

Дай їм рівноправність, коли для них усяка просвіта, всяка наука — се тілько окремий рід туалети, спорт, спосіб приманити спеціального рода женихів.

Певно, бувають виїмки. Виїмкам усяка свобода. Але тягти весь загал жіноцтва, особливо того ситого, та вбраного, та випарфумуваного, до вищої науки — се цілковита страта часу й засобів.

Ну, та годі! Що се я в антифемінізм забігаю? Нехай би почули се наші фанатики поступовства, тото би мені було! Чоловік найменше розуміє жарту в таких речах, які найменше розуміє.

А ми все-таки послухаймо сповіді нашої сойки з Порт-Артура!

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Схарактеризуйте емоційний фон двох останніх фрагментів. Поміркуйте, чому після палкого зізнання в коханні й прохання вислухати сповідь, герой розмірковує про емансипацію, релігію.
- Які погляди на жіноцтво та його роль у суспільстві висловлює герой? Чи згодні ви з ними?

[1] *Жінка* — клерикальна істота. (*Латин.*)

«Ах, та сцена, та сцена, остатня сцена нашого спільного побуту!

Тямиш її, Массіно? У мене вона досі мов жива в пам'яті.

Татко від'їхав до Львова і мав вернути пізно вночі. Ти по цілоденній праці над якоюсь книжкою в своїй лісовій хатині надвечір прийшов до нас. Ми пили чай — я, ти і пан Генрись, молодий татків практикант, принятий місяць перед тим.

Тямиш його? Хлопець ледве 26-літній, рум'яний, ніжний, як панночка. Так мало говорив у товаристві...

Рум'янівся при кождім натяку на любов та на жіночий рід. Працював так пильно в татковій канцелярії. Був такий тихий, слухняний, такий делікатний та чемний у поводженні... Тямиш його, Массіно?

О, я думаю, що добре тямиш і тямитимеш до самої смерті.

Ми пили чай на веранді. Пробували свіжі смородинові конфітури, що я наварила того дня. Ти дуже любив їх, а пан Генрись не терпів їх запаху. А я долила йому їх до склянки з чаєм. А він почервонівся весь і з подякою відсунув склянку. А ти мовчки взяв його склянку і подав йому свою з чистим чаєм. А я реготалася, реготалася, як шалена.

О, я багато реготалася того вечора, дуже багато. Занадто багато.

Я знала, чого регочуся, але не знала, що се остатній мій регіт. Не знала, що прийде по ньому. Ти оповідав про свій вранішній грибозбір. Потім свою розмову з селянином, якого ти здибав у лісі. Потім перейшов загалом на положення селян, на відносини до них управи камеральних дібр. <...>

Я напустила на себе поважний вид і почала питати тебе, як же ти думаєш зробити те, щоб перетягнути ті камеральні добра під краєву управу? А ти почав толкувати мені про потребу агітації серед народних мас, про організацію великої людової партії, про виборення виборчої реформи. А мені, слухаючи твоїх виводів, було так смішно, так смішно!..

Ти весь думками й душею буяв у будущому, в громадській праці, в службі загалові, а не знав, що діється ось тут коло тебе.

Твої очі спочивали на мені з такою певністю, з такою любов'ю і вірою, а мені було смішно, смішно, що ти такий сліпий, такий добрий, такий легковірний, як дитина!

Генрись посидів троха і сказав, що мусить іти лагодити коні, бо ще сьогодні мусить поїхати до сусіднього села передати якісь розпорядження тамошньому лісничому. Відходячи, він ані не глянув на мене.

Ми лишилися обоє. Я споважніла. Ми мовчали хвилину. Ліс довкола нашого дому помалу тонув у нічній темряві. Сова загукала на дупластім дубі, і ти трепенувся.

— Гарна птиця, — сказав ти по хвилі, — а коли отак загукає, то чогось поневолі на серці моторошно робиться.

— Наче щось живе вмирає, — додала я, і по мені також пройшов мороз при тих словах.

— Мов якийсь демон глузує з людської віри, з людського сподівання.

— І з людської любові, — докинула я сантиментально. А мені було так смішно, так смішно!..

— І знає чоловік, — промовив ти по хвилині, коли сова обізвалася ще раз, — що се ж нічим неповинна, ні в яких демонських штуках непричасна пташка, а проте її голос робить такий ефект. Чисто театральний ефект. Штука для штуки.

— А ти певний, що за сею штукою не криється якась тенденція? — запитала я.

— Яка ж тут може бути тенденція?

— Ну, а може, справді який лихий демон у тій хвилі сміється над нами?

— Га, га, га! — засміявся ти. — Над нами? Чим же ми далися йому на сміх?

— Нашою любов'ю. Може, він завидує їй.

— Гм... як на демона, то се можливо. Та ми маємо міцне забороло на його стріли.

— Яке?

— Саму нашу любов, її силу... її щирість. Оту одвертість, що не допускає найменшої тіні між нами.

Ти сказав се з таким дитячим довір'ям, з такою певністю, що в мене навіть не стало духу подразнити тебе. Я затулила тобі уста гарячим поцілуєм.

— І ти, Массіно, так віриш мені? — запитала я.

— Хіба ж можна не вірити тобі? Не вірити отсьому?..

І ти притиснув мене до себе і цілував мої уста. В тій хвилі від нашої возівні почувся дзвоник.

— Се Генрись збирається їхати, — сказала я мимоходом.

— Нехай собі їде. Ніч місячна, — сказав ти, держачи мене в своїх обіймах.

Затупотіли коні. Затуркотіла бричка. Скрипнула брама. Я ще раз палко поцілувала тебе і легенько увільнилася з твоїх обіймів.

— Хвилинку, Массіно. Я зараз буду тут.

І я вибігла з веранди до салону, звідтам до свого покою і тут мало не впала на ліжко. Мене душив шалений сміх. Я залилася п'яним, божевільним реготом.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! Хвилинку, Массіно! Я зараз буду тут. Ха, ха, ха!

Чи довго ти чекав?

Ся хвилинка протяглася троха довго, мій бідний, глупий, недогадливий Массіно! Від тої хвилинки ми не бачилися й досі».

«Мій бідний, глупий, недогадливий Массіно!»

А ти то, багата, мудра, догадлива Маріє, великого щастя доскочила? Адже скроплюєш сльозами отсі картки!

Стаєш мені як жива перед очима в тій остатній хвилі нашого бачення. Веранда густо обросла диким виноградом. У однім куті простий дощаний столик. На ньому лампа. Ти з одного боку сидиш на кріслі, я з другого. Генрись тілько що пішов. Ти регочешся вслід йому. <...>

І я беру твою руку і стискаю її.

Ти встаєш і приступаєш до мене. Легенько виймаєш свою руку з моєї, кладеш мені обі руки на плечі і поважно, тихо дивишся мені в лице. <...>

— Любиш мене, Массіно? — запитуєш ти тихо.

— Дитя моє, ти ж знаєш, як я люблю тебе!

Я беру одну твою руку і тулю її до уст. Ти легенько відтягаєш її і знов кладеш на моє плече. Щось мов здавлене зітхання підіймає твої груди. А я сиджу і любуюся тобою.

— Любиш мене, Массіно? — по хвилевій мовчанці знов запитуєш ти.

— Манюсю моя!

І я обіймаю рукою твою талію і пригортаю тебе до себе, не встаючи з місця. Ти вся починаєш тремтіти. Твій віддих прискорюється, руки тремтять на моїх плечах.

— Та невже ж се правда, Массіно? — запитуєш ти. — Невже ти любиш мене?

— Як же маю тобі се доказати?

— Як маєш доказати? — звільна, немов з розчаруванням, повторяєш ти, і твій зір понад мою голову блудить десь у далечині. — Як маєш доказати? Хіба ж я знаю?

— Щастя — се факт, який не потребує доказу, — мовив я, не випускаючи тебе. — Я щасливий.

— Ти щасливий, — повторила ти якось бездушно, мов луна. А потім, обертаючи до мене очі, в яких раптом запалали якісь таємні іскри, ти запитала:

— А що таке щастя?

* * *

Я глядів на тебе. Мені було так любо глядіти на тебе, впиватися твоєю красою. Се було моє щастя. Давати в тій хвилі філософічну дефініцію щастя видалося мені профанацією сеї райської хвилі. Ти перша перервала її своїм сміхом. Із подвір'я забряжчав дзвінок.

Ти вибігла, щоб не вернути більше. А я сидів на веранді, курив папіроску, пускав із неї дим тонкими клубками і плавав у рожевих хвилях розкоші, дожидаючи тебе.

Дурень, дурень! Засліплений, егоїстичний дурень! І як я міг тоді не розуміти тебе? Як моє глупе серце не спалахнуло, як мої уста не крикнули, як мої руки, мої зуби не впилися в тебе?

Адже ж я знаю, розумію тепер, що та хвиля рішила про мою долю. Що в тій хвилі я втратив тебе.

О, я дурень! О, я засліплений егоїст! Естетик убив у мені живого чоловіка, а я ще й горджуся тим убитим трупом!

Маню, Маню, чи можеш ти дарувати мені непростимий гріх тої хвилі?

* * *

«Чи тямиш ту сукню, що я в ній була вбрана того вечора? Червону в круглі білі цятки. Вона в мене досі. Я бережу її, як святість, як найдорожчу пам'ятку.

Вона нагадує мені ті остатні хвилі, пробуті з тобою. Буває так, що, дивлячися сама на себе, згадуючи свої пригоди, я починаю сумніватися, чи се я сама, чи, може, моя душа ввійшла в якесь інше, чуже тіло. В таких хвилях та сукня дає мені живий доказ моєї тотожності.

Я цілую її і мочу сльозами. А знаєш чому? У мене в голові повстала і, мов цвях, сидить думка, що в тій самій сукні я маю знов появитися перед тобою.

Ось чому я бережу її, як святість. Вона для мене жива запорука кращої будущини. <...>

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Наступні фрагменти новели містять розповідь героїні про її поневіряння. Розкажіть, ким насправді був той парубок, з яким вона так легковажно виїхала з дому. Яка доля його спіткала? Як утеча Марії вплинула на її батька? Розкажіть, чому героїня опинилася в Порт-Артурі.

* * *

Кінчу сей лист. Досить. І так усього не переповісти. А маєш доказ, що я не хотіла утаїти від тебе нічого.

Прощавай! Любий мій!.. Та ні, не буду розжалоблювати себе.

Адже побачимося... як не тут, то там? Віриш у бачення там? Я вірю. Здається, що якби на хвилю перестала вірити, здуріла б, руку наложила б на себе. А може, ся сама віра — симптом божевілля?

Прощай! Гармати грають. Чи новий штурм? Іду над море, щоб передати лист китайцеві. Ще раз прощай! До побачення.

Твоя Сойка».

* * *

І се має бути правда? Ні, ніколи!

Глупа, романтична дівчина повидумувала, щоб...

* * *

Та що се я?

Три чверті на дванадцяту! Господи! А я сиджу над сим листом і весь замочив його сльозами!

Цілу годину просидів, сам себе не тямлячи. І плачучи. Що се зо мною діється?

Новорічна година наближається. Чи так-то я надіявся зустрічати її?

Де мої сподівані радощі? Де мої естетичні принципи? Де моє тихе задоволення? Пропало, пропало все! Ось де життя! Ось де страждання! Ось де боротьба, і розчарування, і безмежні муки, і крихітка радощів, задля яких і безмежні муки не муки!

Що таке чоловік для чоловіка? І кат, і Бог! З ним живеш — мучишся, а без нього ще гірше! Жорстока, безвихідна загадка!

«До побачення». Так вона кінчить. Та невже ж се можливе? Невже для нас, розділених так многими могилами, є якесь побачення? Ні, не вірю!

А понад ті могили пливе рікою одно велике неперерване страждання. І мучить нас.

До побачення, серце! Приходь! Приходь! Що врятувалося, переходячи через стілько могил, що лишилося живе в наших серцях по стількох руїнах — нехай живе! Нехай надіється!

Та ні, мабуть, не для нас надія! Не для нас весна. Ми змарнували, поховали її. Нашої весни не воскресить ніяка сила! <...>

* * *

Дзінь-дзінь-дзінь!

Дзвоник у передпокої! В сю пору?

Що се таке? Телеграма?

Івась, мабуть, спить уже.

Та ні. Чую, відмикає.

Якийсь гомін! Що се? Хто се? До мене? В таку пору?..

Кроки в салоні.

— Се ти, Йвасю?

— Я, прошу пана.

— Ти ще не спав?

— Ні, прошу пана. Читав досі.

— Що там таке?

— Якась пані в передпокою. Конче хоче бачитися з паном.

— Пані? Стара? Молода?

— Не знаю. Завельонована. Я перепрошав — не хотіла йти. Скинула футро. Там холодно, а вона сидить у такій легкій сукні, червоній з білими цятками...

— Проси!

1905

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

1. Порівняйте ставлення героя до життя на початку і в кінці новели. Які зміни відбулися в його світогляді? Поміркуйте, що саме спричинило ці зміни.
2. Поясніть, чому Марія, для якої душа героя — «відкрита книга», так фатально помилилася щодо пана Генрися. Історія її поневірянь — це наслідок помилки чи кара? Аргументуйте свою думку.
3. Якого символічного значення набуває у творі «червона з білими цятками» сукня?
4. Поміркуйте, чому героїня зважується повернутися до героя. Як ви вважаєте, останнє слово новели: «Проси!» — позначає щасливий кінець чи відкритий фінал історії? Обґрунтуйте свої міркування.
5. Поясніть назву новели.
6. Розгляньте ілюстрації на с. 112, 113. Це роботи у жанрі портрета відомих художників-імпресіоністів. Яке враження вони справили на вас? Які особливості характерів, настроїв героїнь передали художники? Жіночий портрет якого художника більше відповідає вашому уявленню про героїню твору І. Франка «Сойчине крило»? Аргументуйте свою відповідь.

Запрошуємо до бібліотеки

Щоб більше дізнатися про творчість І. Франка, ви можете завітати до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника й ознайомитися з повістями «Перехресні стежки», «Для домашнього вогнища», оповіданням «Терен у нозі», драмою «Украдене щастя».

Готуємося до ЗНО

У зручній для вас формі (тексту, плану, схеми, таблиці) запишіть у зошит для підготовки до ЗНО відомості про життєвий і творчий шлях І. Франка, особливості збірок «З вершин і низин», «Зів'яле листя», поеми «Мойсей», філософської лірики поета; зазначте в зошиті риси прозових творів І. Франка, поясніть модерністську специфіку новели «Сойчине крило».

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

Щоб перевірити свої знання з теми «ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ», виконайте завдання в підручнику та пройдіть тест в електронному додатку до нього.

Виберіть правильний, на вашу думку, варіант відповіді.

1. Іван Франко родом із

А Херсонщини
Б Волині
В Галичини
Г Буковини

2. Прочитайте рядки.

Ні попівськії тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпіонське ремесло
В гріб його ще не звело.

Який із названих художніх засобів у них використано?

А порівняння

Б анафора

В риторичне запитання

Г епіфора

3. Укажіть твір І. Франка, що, покладений на музику композитором К. Данькевичем, став популярним романсом.

А «Гімн»

Б «Декадент»

В «Мойсей»

Г «Чого являєшся мені у сні?..»

4. Визначте, які з героїв поеми «Мойсей» здійснили названі вчинки.

Герої	*Вчинки*
1 Єгова	**А** закликав народ поклонятися не Єгові, а іншим богам
2 Авірон	**Б** намовляв людей забити вождя камінням
3 Мойсей	**В** посіяв у душу пророка сумніви
4 Датан	**Г** показав пророкові землю обітовану
	Д вивів народ з єгипетської неволі

Дайте розгорнуті відповіді на запитання.

5. Якими є провідні мотиви поезії І. Франка «Гімн»?

6. Який популярний в українській літературі мотив став провідним у творі «Сікстинська Мадонна»?

7. До якого жанру належить цей твір?

8. Який підзаголовок має збірка «Зів'яле листя»?

9. Які емоції переживає ліричний герой твору «Чого являєшся мені…»?

10. Як автор розкрив мотив безсмертя в «Легенді про вічне життя»?

11. До якої теми звернувся І. Франко в поемі «Мойсей»?

12. Яким постає в ній образ пророка?

13. У чому поет бачить покликання народного провідника?

14. Як притча про терен допомагає розкрити авторський погляд?

15. Які риси модернізму наявні в новелі «Сойчине крило»?

Ви опрацювали тему «ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ». Чи задоволені ви результатами свого навчання? Який твір Івана Франка зацікавив вас найбільше? Який твір ви хотіли б перечитати? Яких умінь аналізу поетичних творів ви набули?

Модерна українська проза

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для усвідомлення гуманізму як основи світоглядних переконань розвиненої особистості, оптимізму і життєствердження як важливих духовних цінностей буття; розуміння благотворного впливу на людину краси природи; усвідомлення рівності жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя як необхідної умови розв'язання актуальних політичних, соціально-культурних та психологічних проблем.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетенції:

- **літературну** — уявлення про модерністські тенденції в українській літературі 1910-х років; про імпресіонізм у літературі та образотворчому мистецтві; знання життєвих і творчих шляхів М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника, В. Винниченка, уміння аналізувати новелістичні твори, пояснювати глибокий психологізм модерністських новел, аналізувати імпресіоністичну, неоромантичну, експресіоністську поетику, пояснювати символічні образи, ускладнені метафори; розкривати образотворчі засоби;
- **ключові** — уміння знаходити й систематизувати інформацію з різних джерел для виконання навчальних завдань; ставитися толерантно до інших культур; берегти природу й шанувати людей, відчувати відповідальність за майбутнє свого народу; уміння пов'язувати події художнього твору з реальним життям і робити висновки; аналізувати культуру рідного краю в контексті культурних особливостей різних регіонів України; порівнювати особливості імпресіонізму в художній літературі та образотворчому мистецтві.

Наприкінці XIX ст. в літературі й культурі утвердився модернізм. Він зародився у Франції, а згодом поширився на всі європейські країни.

На виникнення і становлення модернізму вплинули філософські пошуки Ф. Ніцше, А. Берґсона, теорія підсвідомого З. Фройда. Твори Ш. Бодлера, А. Рембо, Ґ. Аполлінера, М. Пруста, Г. Ібсена, М. Метерлінка та ін. склали основу західноєвропейського модернізму. Вони зацікавили багатьох українських письменників.

Модернізм — комплекс мистецьких напрямів кінця XIX — перших десятиліть XX ст. із загальною орієнтацією на оновлення, або модернізацію.

До перших українських модерністів належали М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська, В. Стефаник, Олександр Олесь, М. Вороний, В. Винниченко. У Львові діяла група «Молода муза» (М. Яцків, П. Карманський, В. Пачовський, Б. Лепкий), а в Києві провідним виданням модерністів став журнал «Українська хата». Оформилися такі літературні напрями, як імпресіонізм, неоромантизм, експресіонізм, символізм, неореалізм.

Обкладинка часопису «Українська хата» (*Михайло Жук, 1910*)

Усіх модерністів об'єднали прагнення до тематичного оновлення літератури, відхід від спрощеного соціального реалізму, визнання виняткового значення мистецьких вартостей твору, орієнтація на добре освіченого читача.

Модерністи інакше, ніж реалісти, оцінювали людські можливості. Їх не цікавила типова особистість у типових життєвих обставинах. На передній план модерністи виводили незвичайних героїв часто зі складними й суперечливими характерами.

Новим мистецьким ідеалом стала духовно вільна людина, здатна самостійно визначати свою долю. Цей ідеал українські модерністи поширили на весь народ та пов'язали його з прагненням до національної свободи.

Перебуваючи в Болгарії, Леся Українка писала до письменника та громадського діяча М. Павлика: «*Сором і жаль за мою країну просто гризе мене (се не фраза, вірте), і я не думала, що в душі моїй є такий великий запас злості. Я не знаю, що буду робити, вернувшись в Росію, сама думка про се тюремне життя сушить моє серце. Не знаю, як хто, а я не можу терпіти мовчки під'яремного життя*». Зізнання свідчить, як глибоко українська поетеса-модерністка переймалася проблемою національної свободи.

Помітну роль в утвердженні модернізму відіграв М. Коцюбинський. Він закликав до тематичного збагачення української літератури: «…*наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності,*

бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних…».

Модерністи успішно засвоювали західноєвропейський мистецький досвід та використовували його задля задоволення культурних потреб українських читачів.

Створення світу (IX)
(*Мікалоюс Константінас Чюрльоніс, 1905*)

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
   - Що позначають терміном «модернізм»? У якій країні він зародився?
   - Хто з українських письменників належав до модерністів?
   - Яка літературна група представляла модернізм у Львові?
   - Яке видання модерністів виходило в Києві?
2. Дайте розгорнуті відповіді на запитання.
   - Які мистецькі завдання ставили перед собою модерністи? Поміркуйте, як риси модернізму виявляються в новелі І. Франка «Сойчине крило».
   - Поміркуйте, чому модерністи вважали, що реалізм обмежує свободу митця.
   - Яких героїв зображували модерністи?
   - Як модерністи осмислювали народне життя?

Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності, обізнаність у сфері культури

3. В електронному додатку до підручника знайдіть і перегляньте відео-лекцію про модернізм в українській літературі. Що нового ви дізналися із цієї лекції? Які твори українських модерністів ви хотіли б прочитати?
4. Використовуючи матеріали електронного додатка до підручника, знання, здобуті на уроках зарубіжної літератури, підготуйте повідомлення про модерністські течії в мистецтві.

Виявляємо ініціативність і підприємливість

5. Розгляньте ілюстрації до цього розділу підручника. Роботи якого художника зацікавили вас найбільше? Підготуйте повідомлення про вподобані вами картини. Поділіться цією інформацією з однокласниками, на своїй сторінці в соціальних мережах.

Готуємося до ЗНО

6. У зручній для вас формі (тексту, плану, схеми) запишіть у зошит для підготовки до ЗНО відомості про модернізм.

Михайло Коцюбинський

(1864—1913)

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17 вересня 1864 року у Вінниці в сім'ї службовця. Початкову освіту здобув у містечку Барі, потім навчався в Шаргородському духовному училищі на Вінниччині. У цей час захопився літературою, почав планувати власне літературне майбутнє.

Через складні родинні та матеріальні обставини не зміг вступити до університету. Брак систематичних знань надолужував шляхом самоосвіти. Усе життя навчався, самотужки вивчив дев'ять мов. Ретельна підготовка допомогла скласти іспит на право працювати народним учителем.

Михайло Коцюбинський
(*Михайло Жук, 1925*)

Після нетривалого періоду вчителювання М. Коцюбинський став співробітником Філоксерної комісії. Вона займалась організацією боротьби зі шкідником винограду — філоксерою. Письменник декілька років провів у Бессарабії та Криму. Знайомство з життям молдовського та кримськотатарського народів позначилось на тематиці його творів.

На початок роботи у Філоксерній комісії припало зближення М. Коцюбинського з «Братством тарасівців». Це організація молодих інтелігентів, які обстоювали українські національні інтереси. Письменник виявляв активну громадянську позицію, робив усе для розвитку національної культури. Через це довгий час перебував під негласним наглядом поліції.

Після п'яти років роботи у Філоксерній комісії М. Коцюбинський працював журналістом у Житомирі. Згодом переїхав до Чернігова, де обіймав різні посади в земстві — тодішньому органі місцевого самоврядування.

Письменник брав участь у культурному житті Чернігова, улаштовував літературні вечори. На них часто бували В. Блакитний, М. Вороний, П. Тичина, які згодом стали відомими поетами.

Хвороба легень та хворе серце змушували М. Коцюбинського виїздити на лікування до Італії. 25 квітня 1913 року після загострення хвороби серця письменник пішов із життя.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
   - Де й коли народився М. Коцюбинський?
   - Яку освіту він мав?
   - Де й ким він працював?
   - До якої таємної організації молодих інтелігентів належав М. Коцюбинський? Що обстоювали члени організації?
2. Запишіть відомості про життя письменника в зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).

Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності, обізнаність у сфері культури

3. Знайдіть в Інтернеті інформацію про «Братство тарасівців». Поділіться цією інформацією з однокласниками в зручній для вас формі (повідомлення на уроці або в соціальних мережах, плакату, листівки).

ВІД РЕАЛІЗМУ ДО МОДЕРНІЗМУ

Писати М. Коцюбинський почав рано — у дванадцять років. Літературну славу здобув не одразу. Подав своє перше оповідання до журналу та одержав натомість пораду покинути літературу й «не калічити нашу святу мову». Тож мусив довго й ретельно вдосконалювати свою художню техніку.

Спершу М. Коцюбинський захоплювався реалізмом, наслідував І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного. Писав твори для дітей («Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник»), порушував моральні та соціальні проблеми («На віру», «П'ятизлотник»).

На початку XX ст. М. Коцюбинський прийняв ідеї модернізму, послідовно застосовував їх на практиці. У прозі віддавав перевагу таким напрямам, як імпресіонізм та неоромантизм. Риси імпресіонізму виявились у його новелах «Цвіт яблуні» та «Intermezzo». Новела «На камені» та повість «Тіні забутих предків» написані в неоромантичному стилі.

Імпресіонізм (від фр. *impression* — враження) — мистецький напрям, що зародився в малярстві й поширився на інші види мистецтва. Розкриваючи внутрішній світ людини, імпресіоністи фіксували психічні стани, почуття й переживання своїх героїв.

Неоромантизм — напрям модернізму, якому властиві увага до незвичайних особистостей, сильних пристрастей, до всього загадкового й фантастичного.

Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності, обізнаність у сфері культури

1. Знайдіть інформацію в мережі Інтернет про імпресіонізм в українському живописі. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Вічні миттєвості краси».

Новела «Intermezzo»

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

Улітку 1908 року М. Коцюбинський відпочивав у селі Кононівці Полтавської губернії (нині Черкащина). Туди його запросив власник місцевого маєтку відомий меценат Є. Чикаленко. Під час відпочинку й виник попередній задум новели. Письменника переповнювали враження, але безпосередню роботу над твором він вирішив відкласти на потім. Тоді в листі до дружини зазначив: *«Писати почав та й кинув. Не хочу. Якась така мрачна тема, важка, а тут і так не весело. Лучче буду гуляти, спочивати, читати книгу природи, збирати матеріал. Як зберу, то щось напишу…»*.

Повернувшись до Чернігова, М. Коцюбинський одразу взявся за роботу. В основу новели поклав особисті враження від літнього відпочинку — не випадково додав промовисте «Присвячую кононівським полям». А вже в листі від 23 вересня 1908 року повідомив редакторові журналу В. Гнатюкові: *«Сьогодні скінчив невелику річ для «Вісника», назвав її «Intermezzo»*. Новела вийшла на початку наступного року в журналі «Літературно-науковий вісник».

Отже, творча робота почалася ще влітку на Полтавщині: тоді виник задум, оформилась тематична основа. Наступний етап — «читання книги природи», фіксація окремих вражень. Нарешті, завершення роботи — у вересні, після повернення до міста, коли з хаотичної мозаїки образів почала складатися загальна картина.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

У зручній для вас формі занотуйте історію створення та першого друку новели «Intermezzo».

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ І ЖАНРУ

У новелі «Intermezzo» переважають риси імпресіонізму. Цей напрям зародився в малярстві, а потім поширився на інші види мистецтва. Його назва походить від назви картини відомого французького художника Клода Моне «Імпресія (враження). Схід сонця».

Імпресіоністи намагалися не просто зобразити реальність, а передати суб'єктивні враження від неї. Задля цього вони розробили особливу художню техніку. Розкриваючи внутрішній світ, відтворювали немов «потік свідомості»: психічні стани, почуття й переживання своїх героїв.

«Intermezzo» має ознаки новели. Ви пам'ятаєте, що це малий епічний жанр, за обсягом подібний до оповідання, однак відмінний від нього змістовою парадоксальністю, драматизмом та наявністю незвичайної, часто непередбачуваної кінцівки.

М. Коцюбинський написав психологічну новелу, у якій переважає внутрішній, психологічний драматизм. У ній немає властивих реалізму чіткості й визначеності образів — натомість панують хаотичні враження героя. «Intermezzo» дещо

нагадує поезію в прозі: новелі теж властиві підвищена емоційність та ліризм.

Автор подав перелік дійових осіб — як у драматичному творі. Першою йде *«моя утома»*. Є також *«ниви в червні»*, *«сонце»*, *«три білих вівчарки»*, *«зозуля»*, *«жайворонки»*, *«залізна рука города»* та *«людське горе»*.

Відсутність розвиненого сюжету компенсується внутрішнім драматизмом та емоційною спонтанністю. Пливучи за течією своєї втоми, герой новели мимоволі втягується у вир суб'єктивних образів та асоціацій, що залучають його до вищої «драматургії буття».

Враження. Схід сонця
(*Клод Моне, 1872*)

Виявляємо обізнаність у сфері культури

1. Погляньте на ілюстрацію. На ній зображена саме та картина, що дала назву імпресіонізму. Спробуйте дати визначення цьому мистецькому напряму, спираючись лише на свої враження від картини. Запишіть це визначення. Порівняйте його з визначенням імпресіонізму, поданим у словнику.

Читаємо взірці української художньої літератури

2. Прочитайте новелу М. Коцюбинського «Intermezzo» [1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

   Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум» (с. 132—138).

НАЗВА ТА ЇЇ РОЛЬ

Назва новели М. Коцюбинського відсилає читачів до музичної термінології. Італійське слово *intermezzo* позначає невелику інструментальну п'єсу, що виконується між частинами опери. Під час *intermezzo* слухачі мають можливість перепочити й підготуватися до сприйняття наступної частини складного твору.

Обрана автором назва допомагає провести паралель між явищами музики й людським життям. Перебування на лоні природи є важливим *«intermezzo»* для втомленого й душевно виснаженого героя. Цілюща сила довкілля відновлює в його душі втрачене почуття рівноваги й гармонії зі світом. Маленький епізод дає змогу герою поновити сили й новими очима поглянути на світ і на себе в цьому світі.

Виявляємо літературну компетентність

1. Що означає слово *intermezzo* в музиці?
2. Чому автор дав таку назву своєму твору?

[1] Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

◆ ГЕРОЙ І ПРИРОДА

У характеристиці головного героя дуже мало конкретики. Його особистісний профіль виявляється у внутрішніх монологах, емоційних реакціях та переживаннях. На початку це просто людина в стані глибокої душевної кризи, дуже близька до депресії, нервового зриву.

Можливості героя далі миритися із суспільною дисгармонією майже вичерпані. А люди просто викликають біль і страждання. Вони переслідують його навіть уві сні, уже стали нав'язливими примарами, від яких не вберегтися: *«Ти й тут несеш до мене свої страждання? Своє мерзенство? Моє серце не може більше вмістити. Воно повне ущерть. Дай мені спокій…»*.

Літо
(*Мікалоюс Константінас Чюрльоніс, 1907*)

Новела розповідає про подолання зневіри й відновлення душевної рівноваги. Епізод із життя героя — це справді лише *intermezzo*, нетривала перерва в щоденному змаганні. Вона дає змогу повернути втрачені сили.

Не випадково образи природи потрапляють до кола «дійових осіб». Вони деколи набувають символічного значення: ниви асоціюються з життєдайною енергією, сонце символізує вічність, вселяє надію, жайворонки викликають у душі піднесення, натхнення. Велична, одухотворена природа, з якою герой ніби поєднується у єдине ціле, загоює душевні рани та повертає його до повноцінного життя й боротьби.

◆◆◆◆◆ Виявляємо літературну компетентність ◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

1. Схарактеризуйте образ героя на початку твору.
2. Чому герой залишає місто?
3. Розкажіть про зміни, що відбуваються з героєм упродовж дії твору. Яку роль у цьому відіграє природа?
4. Чому образи природи автор виніс до переліку «дійових осіб»?
5. Що в новелі символізують ниви й сонце?

◆ ХУДОЖНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ

У новелі можна виділити три основні частини, що відображають душевні зміни. У першій частині герой пригнічений і розчарований. Його втомили люди з їхніми скаргами та проблемами. Він, знервований і душевно спустошений, рятується втечею. Залізниця — *«залізна рука города»* — допроваджує героя у світ, де безоглядно панує природа.

Друга частина — докладна й психологічно переконлива історія душевного очищення й оздоровлення. Сонце, ниви, білі вівчарки, зозуля й жайворонки. Тиша, спокій і гармонія. У пам'яті героя губляться, кудись далеко відступають метушливе місто та люди. Майже повне занурення у світ природи зцілює, повертає інтерес до життя.

Контрастують не лише картини метушливого міста й спокійного плину природного життя. Докорінно змінюється й настрій — замість депресії поступово приходить заспокоєння й душевне зцілення. Похмуре й тісне урбаністичне довкілля змінюється на яскраві й безмежні сільські пейзажі. Замість безбарвних міських обрисів навколо панують зелений, блакитний і золотий кольори. Замість нагромадження хаотичних звуків міста лунає тихий ритм природи, *«як живчик вічності»*. А головне, що в цьому безкрайому зеленому просторі *«сліди людини затерті й закриті»*.

Третя, завершальна частина — це водночас і кульмінація всієї «драми». Відбувається нарешті випадкова зустріч героя з людиною, простим селянином. Герой відчуває в собі поновлену здатність реагувати на чужий біль: *«Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, наладжені, вона вже грає»*.

Мовлення в новелі організоване у вигляді внутрішніх монологів героя. У них розкриваються його думки, переживання, емоції. Місто, люди, природа — усе передається через суб'єктивне сприйняття однієї людини.

Цей суб'єктивізм досягається майстерно дібраними художніми засобами. Автор використав цікаві ускладнені метафори, що точно характеризують ситуацію, у якій опинився герой. Наприклад, залізна рука города, тобто залізниця: цей образ указує на владу міста, від якого втікає людина, і посилює важливий для розкриття авторського задуму контраст між природою та здобутками цивілізації (*«город знов простяг до мене свою залізну руку на зелені ниви»*). Музикальну образність новели збагачує образ струн людської душі. Людина, її душа уподібнюється до струнного інструмента. Життєдайна природа «налаштувала» душевні струни героя: *«Вони ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягаються знову»*.

Виявляємо літературну компетентність

1. На які настроєві частини поділяється новела?
2. Що переживає герой у фіналі твору?
3. З якою художньою метою автор використав прийом контрасту?
4. Яку роль у творі відіграють внутрішні монологи?
5. З яким музичним образом порівнюється душа людини?

Досліджуємо самостійно

6. Звернувшись до тексту, простежте, як під час відпочинку змінюються думки й переживання героя.

Ділимося думками і враженнями

7. Які враження викликали у вас описи природи? Як вони впливають на настрій, які емоції викликають?

Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності

8. В електронному додатку до підручника знайдіть і перегляньте відео-лекцію про новелу «Intermezzo». Занотуйте основні тези, які доводить авторка лекції. З якими тезами ви погоджуєтеся?

Читацький практикум

Прочитайте уривки твору. Виконайте завдання.

Intermezzo

Новела

(*Уривки*[1])

Присвячую кононівським полям

Дійові особи:

Моя утома.
Ниви у червні.
Сонце.
Три білих вівчарки.
Зозуля.
Жайворонки.
Залізна рука города.
Людське горе.

Лишилось тільки спакуватись... Се було одно з тих незчисленних «треба», які мене так утомили і не давали спати. Дарма, чи те «треба» мале, чи велике, — вагу те має, що кожен раз воно вимагає уваги, що не я їм, а воно мною уже керує. Фактично стаєш невільником сього многоголового звіра. Хоч на час увільнитись від нього, забути, спочити. Я утомився.

Бо життя безупинно і невблаганно іде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а і чуже. А врешті — хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається? Я чую, як чуже існування входить в моє, мов повітря крізь вікна і двері, як води притоків у річку. Я не можу розминутися з людиною. *Я не можу бути самотнім*. Признаюсь — заздрю планетам: вони мають свої орбіти, і ніщо не стає їм на їхній дорозі. Тоді як на своїй я скрізь і завжди стрічаю людину.

Так, ти стаєш мені на дорозі і уважаєш, що маєш на мене право. Ти скрізь. Се ти одягла землю в камінь й залізо, се ти через вікна будинків — тисячі чорних ротів — вічно дихаєш смородом. Ти бичуєш святу тишу землі скреготом фабрик, громом коліс, брудниш повітря пилом та димом, ревеш від болю, з радості, злості. Як звірина. Скрізь я стрічаю твій погляд; твої очі, цікаві, жадні, влазять у мене, і сама ти, в своїй розмаїтості кольорів і форм, застрягаєш в моїй зіниці. Я не можу розминутись з тобою... я не можу бути самотнім... Ти не тільки йдеш поруч

[1] Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

зо мною, ти влазиш всередину в мене. Ти кидаєш у моє серце, як до власного сховку, свої страждання і свої болі, розбиті надії і свою розпач. Свою жорстокість і звірячі інстинкти. Весь жах, весь бруд свого існування. Яке тобі діло, що ти мене мучиш? Ти хочеш буть моїм паном, хочеш взяти мене... мої руки, мій розум, мою волю і моє серце... Ти хочеш виссать мене, всю мою кров, як той вампір. І ти се робиш. Я живу не так, як хочу, а як ти мені кажеш в твоїх незліченних «треба», у безконечних «мусиш».

Створення світу (III)
(*Мікалоюс Константінас Чюрльоніс, 1905*)

Я утомився.

Мене втомили люди. Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і смітять. Повідчиняти вікна! Провітрить оселю! Викинуть разом із сміттям і тих, що смітять. Нехай увійдуть у хату чистота і спокій.

Хто дасть мені втіху бути самотнім? Смерть? Сон?

Як я чекав їх часом!

А коли приходив той прекрасний брат смерті і брав мене до себе — люди і там чекали на мене. Вони сплітали своє існування з моїм в химерну сітку, намагались налити мої вуха та моє серце тим, чим самі були повні... Слухай-но, слухай! Ти й тут несеш до мене свої страждання? Своє мерзенство? Моє серце не може більше вмістити. Воно повне ущерть. Дай мені спокій...

Так було по ночах.

А вдень я здригався, коли чув за собою тінь від людини, і з огидою слухав ревучі потоки людського життя, що мчали назустріч, як дикі коні, з усіх городських вулиць.

Виявляємо літературну компетентність, екологічну грамотність, усвідомлення важливості здорового способу життя

- Як ви зрозуміли причини «втоми» героя? Прочитайте фрагмент, який, на вашу думку, найточніше розкриває проблему. Чи переживали ви коли-небудь подібний стан? Що його спричиняло? У який спосіб ви намагалися позбутися такого стану?
- Поміркуйте, як ставиться герой новели до людей. Чому вони викликають у нього відразу?

* * *

Поїзд летів, повний людського гаму. Здавалось, город витягує в поле свою залізну руку за мною і не пускає. Мене дратувала непевність, що

тремтіла в мені: чи розтулить рука свої залізні пальці, чи пустить мене? Невже я вирвусь від сього зойку та увійду у безлюдні зелені простори? Вони замкнуться за мною, і надаремне клацати буде кістками залізна рука? І буде навколо і в мені тиша?

А коли все оце сталось, так просто і непомітно, я не почув тиші: її глушили чужі голоси, дрібні, непотрібні слова, як тріски і солома на весняних потоках... <...>

Якийсь зелений хаос крутився круг мене і хапав бричку за всі колеса, а неба тут було так багато, що очі тонули в нім, як в морі, та шукали, за що б зачепитись. І були безпомічні.

Врешті ми вдома. Білі стіни будинку вертають мені притомність. Як тільки бричка вкотилась на широкий зелений двір — закувала зозуля. Тоді я раптом почув велику тишу. Вона виповняла весь двір, таїлась в деревах, залягла по глибоких блакитних просторах. Так було тихо, що мені соромно стало калатання власного серця.

Виявляємо літературну компетентність

- Прочитайте рядки, які доводять, що для героя поїздка за місто — це втеча від «треба» й «мусиш», спроба звільнитися з лещат, якими його тримає міське життя. Які образи допомагають читачу зрозуміти істинні причини поїздки?
- Якою постає сама поїздка? Чи дає вона насолоду герою? Які зорові та звукові образи допомагають це зрозуміти?
- Прочитайте виразно останній абзац цього фрагмента. Доберіть слово, яким, на вашу думку, можна найточніше схарактеризувати стан героя, коли він почув «велику тишу». Поміркуйте, чому йому «стало соромно».

* * *

Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом. Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж в краї неба. Я тепер маю окремий світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини — одна зелена, друга блакитна — й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там ходжу і шукаю спокою. Йду. Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок. Можу подумать, що я планета, яка посувається разом із сателітами. Бачу, як синє небо надвоє розтяли чорні дихаючі крила ворони. І від того — синіше небо, чорніші крила.

На небі сонце — серед нив я. Більше нікого. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками згуків, покошланим шумом. Такий він гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволосі вівса. Йду далі — киплять. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо, спокійно в зелених

берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти. А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів зелений серпанок. Йду далі. Все тче. Хвилює серпанок. Стежки зміяться глибоко в житі, їх око не бачить, сама ловить нога. Волошки дивляться в небо. Вони хотіли бути як небо і стали як небо. Тепер пішла пшениця. Твердий, безостий колос б'є по руках, а стебло лізе під ноги. Йду далі — усе пшениця й пшениця. Коли ж сьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, й блищать на сонці хвилясті хребти. А я все йду, самотній на землі, як сонце на небі, і так мені добре, що не паде між нами тінь когось третього. Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість.

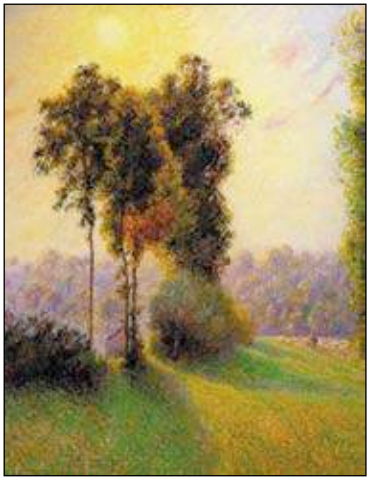

Захід сонця в Сен-Шарлі. Ераньї
(*Каміль Піссарро, 1891*)

Врешті стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю.

Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна. І повні очі сяйва сонця, бо кожна стеблина бере від нього й назад вертає відбитий від себе блиск.

Раптом все гасне, вмирає. Здригаюсь. Що таке? Звідки? Тінь? Невже хтось третій? Ні, тільки хмарка. Одна хвилинка темного горя — і вмить усміхнулось направо, усміхнулось наліво — і золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба. Наче хотіло злетіти. Тоді тільки передо мною встала його безмежність, тепла, жива, непереможна міць. Вівса, пшениці, ячмені — все се зіллялось в одну могутню хвилю; вона все топить, все забирає в полон. Молода сила тремтить і пориває з кожної жилки стебла; клекотить в соках надія й те велике жадання, що його звати — плодючість. Я тільки тепер побачив село — нужденну купку солом'яних стріх. Воно ледве помітне. Його обняли й здушили зелені руки, що простяглися під самі хати. Воно заплуталось в ниві, як в павутинні мушка. Що значить для тої сили оті хатки? Нічого. Зіллються над ними зелені хвилі й поглинуть. Що значить для них людина? Нічого. Он вийшла в поле дрібна біленька цятка і потопла у нім. Вона кричить? Співає? І робить рух? Німа безвладність просторів все се ковтнула. І знов нічого. Навіть сліди людини затерті й закриті: поле сховало стежки і дороги. Воно лиш котить та й котить зелені хвилі і хлюпає ними аж в краї неба. Над всім панує тільки ритмічний, стриманий шум, спокійний, певний у собі, як живчик вічності. Як крила тих

вітряків, що чорніють над полем: байдужно і безупинно роблять в повітрі круг, немов говорять: так буде вічно... так буде вічно... in saecula saeculorum... in saecula saeculorum...[1]

* * *

Пізно я повертався додому. Приходив обвіяний духом полів, свіжий, як дика квітка. В складках своєї одежі приносив запах полів, мов старозавітний Ісав. Спокійний, самотній, сідав десь на ґанку порожнього дому й дивився, як будувалась ніч. Як вона ставила легкі колони, заплітала сіткою тіней, зсувала й підносила вгору непевні, тремтячі стіни, а коли все се зміцнялось й темніло, склепляла над ними зоряну баню.

Тепер я можу спокійно спати, твої міцні стіни стануть між мною і цілим світом. На добраніч вам, ниви. Й тобі, зозуле. Я знаю, завтра з ранішнім сонцем влетить до мене в хату твоє жіноче контральто: «Ку-ку!.. ку-ку!..» І зразу дасть мені настрій привіт твій, моя найближча приятелько.

Виявляємо літературну компетентність

- Сон героя доводить, що він сприймав буття, вимірюючи його людськими стражданнями. Доведіть, що на лоні природи герою відкриваються нові виміри буття.

* * *

Трепов! Оверко! Пава! Чотири пальці у рот — і дикий степовий свист. Біжать. Як троє білих ведмедів. Може, вони мене роздеруть, а може, приймуть запросини в поле. <...>

Їм трохи не до вподоби, здається, занадто гаряче сьогодні сонце, яке робить із них такі яскраві плями, але я повний приязні до сонця і йду просто на нього, лице в лице. Повернутись до нього спиною — крий боже! Яка невдячність! Я дуже щасливий, що стрічаюсь з ним тут, на просторі, де ніхто не затулить його обличчя, і кажу до нього: «Сонце! я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів — хто знає, що вийде з того насіння? Може, вогні?»

Ти дороге для мене. Я п'ю тебе, сонце, твій теплий зцілющий напій, п'ю, як дитина молоко з матерніх грудей, так само теплих і дорогих. Навіть коли ти палиш — охоче вливаю в себе вогняний напій й п'янію від нього.

Я тебе люблю. Бо... слухай:

З тьми «невідомого» з'явивсь я на світ, і перший віддих, і перший рух мій — в темряві матернього лона. І досі той морок наді мною панує — всі ночі, половину мого життя стоїть він між мною й тобою. Його слуги — хмари, гори, темниці — закривають тебе від мене — і всі троє ми знаємо добре, що неминуче настане час, коли я, як сіль у воді, розпущусь в нім

[1] На віки вічні... (*Латин.*)

навіки. Ти тільки гість в житті моїм, сонце, бажаний гість, — і коли ти відходиш, я хапаюсь за тебе. Ловлю останній промінь на хмарах, продовжую тебе у вогні, в лампі, у феєрверках, збираю з квіток, з сміху дитини, з очей коханої. Коли ж ти гаснеш і тікаєш від мене — творю твою подобу, даю наймення їй «ідеал» і ховаю у серці. І він мені світить.

Дивись же на мене, сонце, й засмали мою душу, як засмалило тіло, щоб вона була недоступна для комариного жала... (Я себе ловлю, що до сонця звертаюсь, як до живої істоти. Невже се значить, що мені вже бракує товариства людей?) <...>

Час зупинився чи лине? Може, пора?

Ліниво всі встали, ліниво ступаєм з ноги на ногу й несемо обережно додому спокій. Йдемо повз чорний пар. Тепло дихнула в лице пухка чорна рілля, повна спокою й надії. Вітаю. Спочивай тихо під сонцем, ти така ж втомлена, земле, як я. Я теж пустив свою душу під чорний пар...

* * *

Ніколи перше не почував я так ясно зв'язку з землею, як тут. В городах земля одягнена в камінь й залізо — і недоступна. <...>

Я тут почуваю себе багатим, хоч нічого не маю. Бо поза всякими програмами й партіями — земля належить до мене. Вона моя. Всю її, велику, розкішну, створену вже, — всю я вміщаю в собі. Там я творю її наново, вдруге, — і тоді здається мені, що ще більше права маю на неї.

Виявляємо літературну компетентність

1. Як ви зрозуміли метафору «пустив свою душу під чорний пар»?
2. Знайдіть у наведеному фрагменті ознаки внутрішнього оновлення героя.
3. Доведіть, що відроджена здатність магічного сприйняття світу дає йому змогу по-новому відкривати звичні речі, знаходити чудесне в буденному.
4. Поміркуйте, чи важливо людині мати здатність знаходити прекрасне в буденному. Чи пам'ятаєте ви миттєвості свого життя, коли й вам у звичному відкрилося щось нове, у буденному — чудесне?

* * *

Ми таки стрілись на ниві — і мовчки стояли хвилину — я і людина. То був звичайний мужик. Не знаю, яким я йому здався, але крізь нього я раптом побачив купу чорних солом'яних стріх, затертих нивами, дівчат у хмарі пилу, що вертають з чужої роботи, брудних, негарних, з обвислими грудьми, кістлявими спинами... блідих жінок у чорних подертих запасках, що схилились, як тіні, над коноплями... пранцюватих дітей всуміш з голодними псами... Все, на що дивився й чого наче не бачив. Він був для мене наче паличка дирижера, що викликає раптом з мертвої тиші цілу хуртовину згуків.

Я не тікав; навпаки, ми навіть почали розмову, наче давні знайомі.

Він говорив про речі, повні жаху для мене, так просто й спокійно, як жайворонок кидав на поле пісню, а я стояв та слухав, і щось тремтіло в мені.

Ага, людське горе, ти таки ловиш мене? І я не тікаю! Вже натяглися ослаблені струни, вже чуже горе може грати на них!

Говори, говори...

Що говорити? У сім зеленім морі він має тільки краплину. До кого прийшла гарячка та подушила діти, тому ще легше. На іншого зглянеться Бог... А в нього аж п'ять ротів, як вітряків, щось треба кинуть на жорна. <...>

Говори, говори...

Людей їдять пранці, нужда, горілка, а вони в темноті жеруть один одного. Як нам світить ще сонце і не погасне? Як можемо жити?

Говори, говори. Розпечи гнівом небесну баню. Покрий її хмарами твойого горя, щоб були блискавка й грім. Освіжи небо і землю. Погаси сонце й засвіти друге на небі. Говори, говори...

* * *

Город знову простяг по мене свою залізну руку на зелені ниви. Покірливо дав я себе забрати, і поки залізо тряслось та лящало, я ще раз, востаннє, вбирав у себе спокій рівнини, синю дрімоту далеких просторів. Прощайте, ниви. Котіть собі шум свій на позолочених сонцем хребтах. Може, комусь він здасться так, як мені. І ти, зозуле, з вершечка берези. Ти теж строїла струни моєї душі. Вони ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягаються знову. Чуєте? Ось вони бренькнули навіть... Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, наладжені, вона вже грає...

1908

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

- Яку роль відіграє в новелі зустріч героя з мужиком?
- Як ви зрозуміли вислів *«крізь нього я раптом побачив купу чорних солом'яних стріх»*? Що ще побачив герой? Який узагальнений образ постає в уяві читача, коли він сприймає перелік побаченого героєм?
- Яке враження справив на вас фінал новели? Які образи вразили?

Виявляємо творчі здібності

- Напишіть есе на тему «Внутрішні метаморфози героя новели «Intermezzo».

Повість «Тіні забутих предків»

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

Повість була написана М. Коцюбинським у 1911 році в Чернігові. Наступного року вона побачила світ у журналі «Літературно-науковий вісник». Але перед тим була довга й копітка праця.

Інтерес до життя гуцулів — українських горян — виник у письменника після ознайомлення з фольклорно-етнографічними матеріалами. У цьому посприяв В. Гнатюк — невтомний збирач і дослідник народної творчості. Починаючи з 1902 року, він надсилав М. Коцюбинському «Етнографічний збірник», який видавало Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові. Письменника зацікавили сімнадцятий і вісімнадцятий томи збірника з матеріалами про гуцулів. У травні 1910 року на запрошення В. Гнатюка він два тижні провів у Карпатах, де безпосередньо спостерігав за життям і побутом горян.

Повернувшись до Чернігова, М. Коцюбинський багато читав про гуцульське життя. А влітку 1911 року знову побував у Карпатах, вивчав народні звичаї й обряди. Письменника захопив пантеїстичний погляд на природу. Гірські мешканці вважали її по-справжньому живою, населеною добрими і злими духами. Під час цієї подорожі в письменника й виникла думка написати твір із життя гуцулів.

Деякий час М. Коцюбинський займався обробкою й узагальненням зібраних матеріалів. Потім була творча праця. Автор тричі змінював текст і в листопаді 1911 року завершив роботу над повістю.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
   - Коли М. Коцюбинський написав «Тіні забутих предків»?
   - Де й коли повість була опублікована?
   - Хто зацікавив письменника гуцульським життям?
2. Використовуючи матеріали статті, у зручній для вас формі (конспекту, схеми, таблиці) занотуйте інформацію про історію створення та видання повісті.

НЕОРОМАНТИЧНА ОСНОВА

Неоромантизм — один із напрямів модернізму. Його не слід ототожнювати з романтизмом початку XIX століття, хоча спорідненість обох напрямів важко заперечити. Їх поєднує увага до незвичайних особистостей, сильних пристрастей, до всього загадкового й фантастичного.

У творах неоромантизму було переосмислено романтичний конфлікт між героєм і юрбою. Леся Українка відзначала, що неоромантизм протиставляє юрбі не одинокого героя, а нове суспільство духовно розвинених особистостей. Вона закликала замість «людини натовпу» виховувати свідомого й відповідального за свої вчинки індивіда.

Прикладом неоромантичного підходу до дійсності є повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Письменник розповів незвичайну історію щирого й вірного кохання на тлі вічних метаморфоз загадкової й могутньої природи. У повісті також наявні риси імпресіонізму: у відтворенні мінливих душевних переживаннях героїв та в змалюванні природи.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Що споріднює неоромантизм із романтизмом початку XIX ст.?
2. Як у неоромантизмі осмислюється конфлікт між героєм і оточенням?

Читаємо взірці української художньої літератури

3. Прочитайте або поновіть у пам'яті повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»[1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

   Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, подані в рубриці «Читацький практикум» (с. 143—152).

АВТОРСЬКИЙ ПОГЛЯД

У побутовій культурі гуцулів багато такого, що зумовлене особливостями гірського ландшафту. Мешканці гір живуть ізольовано, далеко від центрів цивілізації. Через це їхній побут довго не змінювався. У горах люди не можуть надійно убезпечити себе від природних стихій. Є лиш один вихід — знайти компромісні форми співжиття, влитися в природний світ, прийняти його закони. У горах людина не намагається підкорити природу, а вплітає своє життя у звичний плин природних процесів.

Саме такими М. Коцюбинський зобразив гуцулів. У його творі вони й природа — єдине ціле. Особливості гірського краю наклали відбиток на психологію, побут, звичаї, обряди, на мрії та фантазії людей.

Як ставиться до навколишнього світу головний герой повісті? Він вірить, що світ населений духами й надприродними істотами, з якими слід налагоджувати співжиття. Магію й чародійство він сприймає як щось звичне, він вірить у силу заклинань, що здатні впливати на природні стихії.

ТЕМА КОХАННЯ

Михайло Коцюбинський не мав наміру створити етнографічний нарис про гуцульське життя. Яскраве природне тло та міфологія дозволяли йому абстрагуватися від суспільних проблем і зосередитися на темі кохання. Автора зацікавило щире, ідеальне почуття, у певному сенсі позачасове.

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Письменник свідомо відійшов від суспільної конкретики, характерної для реалізму. Натомість за допомогою алюзій він відсилає читачів до визнаних світовою традицією любовних сюжетів. Історія кохання Івана й Марічки — підлітків із двох ворожих гуцульських родів — може викликати асоціації з почуттями Ромео і Джульєтти з відомого твору В. Шекспіра. А доля героя повісті узгоджується з уявленням давньогрецького філософа Платона, який писав про нерозлучні половинки цілого: смерть одного із закоханих позбавляє сенсу життя іншого.

У творі М. Коцюбинського зображене природне почуття без домішок фальшу й нещирості. Для героїв воно єдине на все життя. Автор ускладнив тему, долучивши до її розкриття філософські мотиви — життя і смерті та сенсу людського існування.

Гуцули
(*Северин Обст, 1902*)

ЛЮДИНА, ПРИРОДА, МАГІЯ

Розповідаючи про кохання, письменник багато уваги приділив темі природи. Він зобразив світ стрімких гірських річок, високих смерек та скелястих вершин. У цьому світі живуть прекрасні люди, міцні й витривалі, суворі й мужні.

Поняття природи письменник розглядає в усій його складності. Це не лише флора й фауна, не лише яскравий пейзаж. Природа постає ще як живий і величний спостерігач, а нерідко і вершитель людських доль. Вона дозволяє людині бути щасливою, але може так само незворушно забрати те щастя.

Власне, й сама людина в художньому світі повісті є всього лише частиною природи: не здатна усвідомити, яка доля призначена їй в універсальній природній коловерті. У цьому світі звичним явищем є магія — важливий спосіб спілкування з духами природи.

Щезник, мавки, чаклуни та відьми — ці образи створюють казковий колорит повісті. Герої твору не сприймають магію як щось незвичне — це швидше прикмета щоденності. Змалку зустрічаючись із загадками природи, люди навчаються впливати на неї магічними діями й заклинаннями. Уважно опрацювавши фольклорно-етнографічні матеріали, автор достовірно й переконливо зобразив різні — святкові й сумні — епізоди гуцульського життя.

ІВАН ПАЛІЙЧУК ТА ЙОГО ДОЛЯ

Іван — дев'ятнадцята дитина з гуцульського роду Палійчуків. Від народження він був дивним. Його мати підозрювала, що *«хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня»*. У сім років хлопець знав усе про довкілля. Розумівся на зіллі, добрих та злих духах природи: *«Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна»*. Добре грав на сопілці; від щезника перейняв його мелодію.

Ілюстрація до повісті
М. Коцюбинського
«Тіні забутих предків»
(*Олена Кульчицька, 1925*)

Кадр із х/ф «Тіні забутих предків»
(*1964, режисер Сергій Параджанов;*
у ролі Івана — Іван Миколайчук,
у ролі Марічки — Лариса Кадочникова)

Життя Івана змінилося після зустрічі з Марічкою — дівчиною з ворожого роду Гутенюків. Іван і Марічка бачилися потай від батьків, а в підлітковому віці покохали одне одного. Потім сталася трагедія — поки Іван працював на полонині, його кохана потонула в річці.

На цілих шість років Іван зник, а коли повернувся, одружився й зажив як усі. Але зі смертю Марічки померла частина самого Івана. Автор розповів драматичну історію його вмирання. Слабким зв'язком зі світом лишалася дружина, але і її забрав чаклун, мольфар. До Івана прийшло гірке усвідомлення, що його життя — марне блукання без мети.

Автор дібрав дуже влучні образи на позначення днів людського життя — вони, як піна на річці, пливуть за водою. Світ мов безкрає небо, а людина — маленька зірочка, що котиться по небосхилу. Ця образність увиразнює та поглиблює переживання трагічної самотності героя.

Реальність у сприйнятті Івана поступово заступається маренням.

Герой завершив своє життя в спогадах про юнацьке кохання. Фінальний епізод його земного існування — це чудесне занурення у світ природної магії, коли в уяві передсмертні бажання набирають реальних обрисів.

◆ МАРІЧКА-НЯВКА

Автор зобразив героїню лише в кількох, але дуже яскравих епізодах. Ось вона з дитячою довірою дає половину цукерки хлопцеві, який щойно її вдарив. Малі діти легко знаходять спільну мову. Марічка пасла вівці, а Іван був поряд — разом вони проводили час у дитячих забавах.

Наступний епізод — дорослішання. *«Сходились коло церкви або десь в лісі, щоб стариня не знала, як кохаються діти ворожих родів»*. Марічка любила, коли Іван грав на флоярі. Тоді відгукувалась на його музику співанками. *«Пісні були сумні, прості і ревні, аж краяли серце»*. Співала вона й перед розлукою, коли Іван пішов на полонину. Вона більше не побачила коханого — її життя забрала вода.

Марічка ожила в уяві Івана вже в образі нявки. У народній міфології нявка (мавка) — лісова істота, яка з'являється у вигляді вродливої дівчини й заманює чоловіків до лісу. Вважалося, що душі потопельниць перетворюються на нявок. Іванова пам'ять відроджує колишні часи, а свідомість вибудовує бажаний діалог із коханою Марічкою.

Афіша до х/ф «Тіні забутих предків»
(*Георгій Якутович, 1964*)

ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Письменник одним із перших виступив за тематичне оновлення української літератури та збагатив її ідеями західноєвропейського модернізму. Він використав можливості імпресіонізму та неоромантизму в зображенні українського життя.

Його «Intermezzo» стало шедевром психологічної новели, а «Тіні забутих предків» і сьогодні нагадують читачам про красу справжніх почуттів. За повістю на українській кіностудії ім. О. Довженка було знято художній фільм (режисер С. Параджанов, музика М. Скорика), що здобув широке міжнародне визнання.

Читацький практикум

Прочитайте уривки твору. Виконайте завдання.

Тіні забутих предків

Повість

(*Уривки*[1])

Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків. Двадцятою і останньою була Анничка.

Не знати, чи то вічний шум Черемошу і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій кичері[2], чи сум чорних смерекових лісів лякав дитину, тільки Іван все плакав, кричав по но-

[1] Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

[2] *Кичера* — безліса гора.

Гуцулка з дитиною
(*Іван Труш, 1912*)

чах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина. Не «сокотилася» баба при злогах, не обкурила десь хати, не засвітила свічки — і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня. <...>

Коли Іванові минуло сім літ, він уже дивився на світ інакше. Він знав вже багато. Умів знаходити помічне зілля — одален, матриган і підойму, розумів, про що канькає каня, з чого повстала зозуля... <...> Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник (злий дух) править усім; що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку[1]: оленів, зайців і серн; що там блукає веселий чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки; що живе в лісі голос сокири. <...>

Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна.

Тепер він вже мав обов'язки — його посилали пасти корови. Гнав в ліс своїх жовтаню та голубаню, і коли вони потопали в хвилях лісових трав та молодих смеречок і вже звідти обзивались до нього, як з-під води, тужливим дзвоном своїх дзвінків, він сідав десь на узбіччі гори, виймав денцівку (сопілку) і вигравав немудрі пісні, яких навчився од старших. Однак та музика не вдовольняла його. З досадою кидав денцівку і слухав інших мелодій, що жили в ньому, неясні і невловимі. <...>

Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий грунь (верх). Ледве помітною стежкою підіймавсь вище і вище, поміж густі зарослі блідої папороті, колючої ожини й малини. <...>

Тут Іван сів одпочити. <...>

Ніжно дзвеніла над ним хвоя смерек, змішавшись з шумом ріки, сонце налляло злотом глибоку долину, зазеленило трави, десь курився синій димок од ватри[2], з-за Ігриця оксамитовим гулом котився грім.

Іван сидів і слухав, забувши зовсім, що має доглядати корови.

І ось раптом в сій дзвінкій тиші почув він тиху музику, яка так довго і невловимо вилась круг його вуха, що навіть справляла муку! Застиглий і нерухомий, витягнув шию і з радісним напруженням ловив дивну мелодію пісні. Так люди не грали, він, принаймні, ніколи не чув. Але хто грав? Навкруги була пустка, самотній ліс і не видно було живої душі. Іван озирнувся назад, на скелі, — і скаменів. На камені, верхи, сидів «той», щезник, скривив гостру борідку, нагнув ріжки і, заплющивши очі, дув у флояру. «Нема моїх кіз... Нема моїх кіз...» — розливалась жалем флояра. <...>

---

[1] *Маржинка* — худоба.

[2] *Ватра* — вогнище.

Прийшовши до себе і вздрівши знайомі місця, він заспокоївся трохи. Здивований, наслухав якийсь час. Пісня, здавалось, бриніла вже в ньому. Він вийняв денцівку. Зразу йому не йшло, мелодія не давалась. Починав грати спочатку, напружував пам'ять, ловив якісь згуки, і коли врешті знайшов, що віддавна шукав, що не давало йому спокою, і лісом попливла чудна, не відома ще пісня, радість вступила у його серце, залляла сонцем гори, ліс і траву, заклекотіла в потоках, підняла ноги в Івана, і він, пожбурнувши денцівку в траву та взявшись у боки, закружився в танці. <...>

Так знайшов він у лісі те, чого шукав.

Вдома, в родині, Іван часто був свідком неспокою і горя. За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта[1], оповіщаючи горам і долам про смерть: раз, коли брата Олексу роздушило дерево в лісі, а вдруге, коли браччік Василь, файний веселий легінь, загинув у бійці з ворожим родом, посічений топірцями. Се була стара ворожнеча між їхнім родом і родом Гутенюків. Хоч всі в родині кипіли злістю й завзяттям на той диявольський рід, але ніхто не міг докладно розказати Іванові, звідки пішла ворожнеча. Він теж горів бажанням помститись і хапавсь за татову бартку, важку ще для нього, готовий кинутись в бій.

То байка, що Іван був дев'ятнадцятий в батька, а Анничка двадцята. Їхня родина була невелика: старині двоє та п'ятеро дітей. Решта п'ятнадцять спочило на цвинтарі біля церковці.

Всі вони були богомільні, любили ходити до церкви, і особливо на храм. Там можна побачитись було з далеким родом, що осівся по околишніх селах, та й траплялась нагода оддячить Гутенюкам за смерть Василеву та за ту кров, що не раз чюрила з Палійчуків. <...>

Незабаром Іван побачив стрічу ворожих родів.

Вони вже вертали з храму, тато був трохи напитий. Раптом на вузенькій дорозі, між скелею і Черемошем, зробився тиск. Вози, кінні і піші, чоловіки й жінки — спинились і збились в купу. В лютому ґвалті, що звіявсь одразу, як вихор, невідомо од чого, заблищали залізні бартки та заскакали перед самим обличчям. Як кремінь і криця, стялись роди — Гутенюки з Палійчуками, і перше ніж Іван встиг розібрати, про що їм йдеться, тато розмахнув бартку і вдарив плазом комусь по чолі, з якого бризнула кров, залляла лице, сорочку та пишний кептар. Йойкнула челядь[2], кинулась одтягати, а вже людина з лицем червоним, як його гачі, тяла барткою ворога в голову, і похитнувся Іванів тато, як підтята смерека. Іван кинувся в бійку. Не пам'ятав, що робить. Щось підняло його. Але дорослі потолочили йому ноги, і він не міг протиснутись туди, де бились. Все ще гарячий, роз'юшений злістю, він наскочив з розгону

[1] *Трембіта* — довга, на сажень, сурма з дерева і з кори.

[2] *Челядь* — тут: жінки.

Зустріч на полонині
(*Йосип Бокшай, 1955*)

на маленьке дівча, що тряслось з жаху біля самого воза. Ага! Се, певно, Гутенюкова дівка! І, не думавши довго, ударив її в лице. Вона скривилась, притулила руками до грудей сорочку і почала тікати. Іван зловив її коло ріки, шарпнув за пазуху і роздер. Звідти впали на землю нові кісники, а дівчинка з криком кинулась їх захищати. Але він видер і кинув у воду. Тоді дівчинка, зігнута вся, подивилась на нього спідлоба якимсь глибоким зором чорних матових очей і спокійно сказала:

— Нічьо... В мене є другі... май ліпші.

Вона наче його потішала.

Здивований лагідним тоном, хлопець мовчав.

— Мені неня купила нову запаску... і постоли... і мережані капчурі... і...

Він все ще не знав, що сказати.

— Я си обую файно та й буду дівка...

Тоді йому заздрісно стало.

— А я вже вмію грати в денцівку.

— Наш Федір зробив си таку файну флояру... та й як зайграє...

Іван надувся.

— Я вже щезника бачив.

Вона неймовірно подивилась на нього.

— А нащо ж ти б'єш си?

— А ти нащо коло воза стояла?

Вона подумала трохи, не знаючи, що одповісти, і почала шукать щось за пазухою. Витягла врешті довгий цукерок.

— Ади!

Половину вкусила, а другу поважним, повним довір'я рухом подала йому.

— На!

Він завагався, але узяв.

Тепер вони вже сиділи рядочком, забувши про вереск бійки й сердитий шум річки, а вона оповідала йому, що зветься Марічка, що пасе вже дроб'єта (вівці), що якась Марцинова — сліпа на одно око — покрала у них муку... і таке інше, обом цікаве, близьке і зрозуміле, а погляд її чорних матових очей м'яко поринав у Іванове серце...

І втретє затрембітала трембіта про смерть в самотній хаті на високій кичері: другого дня по бійці помер старий Палійчук.

Тяжкі часи настали в родині Івана по смерті ґазди. Загніздилось безладдя, спливали гаразди, продавались царинки одна по одній, і маржина десь танула так, як по горах весною сніги.

Але в Івановій пам'яті татова смерть не так довго жила, як знайомість з дівчам, що, скривджене ним безневинно, повним довір'я рухом подало йому половину цукерка. <...>

— Чуєш, Іва? — шепотіла Марічка.

— Чому б не мав чути? А чую.

Вони обоє знали, що то бродить по лісі невидима сокира, гупа об дерева і хека з втомлених грудей. <...>

Коли вони старшими стали, забави були вже інші. Тепер Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишну кресаню. Марічка теж вже ходила в заплітках, а се значити мало, що вона вже готова й віддатись. Не пасли більше вкупі ягнята і стрічались лиш в свято або в неділю. <...>

Марічка обзивалась на гру флояри, як самичка до дикого голуба, — співанками. Вона їх знала безліч. Звідки вони з'являлись — не могла б розказати. Вони, здається, гойдалися з нею ще у колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні по сіножатях, як смереки ростуть по горах. На що б око не впало, що б не сталось на світі: чи пропала овечка, полюбив легінь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека — все виливалось у пісню, легку і просту, як ті гори в їх давнім, первіснім житті. Марічка і сама вміла складати пісні. <...>

Вона давно вже була Іванкова, ще з тринадцяти літ. Що ж в тому дивного було? Пасучи вівці, бачила часто, як цап перчить козу або баран валує вівці, — все було так просто, природно, відколи світ світом, що жадна нечиста думка не засмітила їй серця. Правда, кози та вівці стають од того кітні, але людям помагає ворожка. Марічка не боялась нічого. За поясом, на голім тілі, вона носила часник, над яким пошептала ворожка, їй ніщо тепер не зашкодить. На згадку про се Марічка лукаво осміхалась до себе і обіймала Івана за шию.

— Любчику Іванку! Ци будемо в парі усе?

— Єк Бог даст, моє солодашко. <...>

Однак не все так складалось, як думав Іван. Газдівство його руйнувалось, вже не було коло чого усім робити і треба було йти в найми.

Жура гризла Івана.

— Мушу йти в полонину, Марічко, — сумував він заздалегідь.

— Що ж, йди, Іванку, — покірно обзивалась Марічка. — Така нам доля судилась...

І вона співанками косичила їх розлучення, їй було жалко, що надовго перервуться їхні стрічі в тихому лісі. Обіймала за шию Івана та, тулячи до його лиця біляву голівку, стиха співала йому над вухом:

Ізгадай мні, мій миленький,
Два рази на днину,
А я тебе ізгадаю
Сім раз на годину.

— Ізгадаєш?

— Ізгадаю, Марічко.

— Нічьо! — потішала вона його. — Ти меш, сарако, вівчарити, я му сіно робити. Вилізу на копицу та й си подивлю в гори на полонинку, а ти мені затрембітай... Може, почую. Як муть мряки сідати на гори, я сяду та й си заплачу, що не видно, де пробуває милий. А як в погожу нічку зазоріє небо, я му дивитись, котра зірка над полонинков — тоту бачить Іванко... Тільки співати залишу...

— Чьому? Співай, Марічко, не втрачай веселості свої, я си хутко поверну. <...>

Виявляємо літературну компетентність

- Яким зростав Івась? Яким він бачив світ?
- Чому Івась ударив Марічку? Як дівчинка на це відреагувала?
- Чому, дорослішаючи, Іван та Марічка мусили приховувати свої стосунки від усіх?
- Перекажіть наступні фрагменти твору (перебування Івана на полонині, смерть Марічки, одруження Івана, зрада його дружини з мольфаром).

Всі говорили про Палагну та Юру, чув і Іван, але приймав усе байдуже. Як мольфар, то й мольфар. Палагна цвіла й веселилась, а Іван сидів і сох, страчаючи силу. Він сам дивувався тій зміні. Що сталося з ним? Сили покидали його, очі, якісь розпорошені й водянисті, глибоко запались, життя втратило смак. Навіть маржинка не давала колишньої втіхи. Чи йому пороблено що, чи хто урік? Не мав до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бився за неї з Юром.

Не з злості, а для годиться, коли люди звели. <...> Ну, що ж. Іван обмив свої рани, закрасивши Черемош кров'ю, та й пішов межи вівці. Там знайшов свій спочинок й розраду.

Однак бійка не помогла. Все залишилось, як було. Так само Палагна не трималася хати, так само марнів Іван. <...>

«Не інакше, як мольфарова справа, — гірко думав Іван, — наважився на життя, хоче з світу мя звести та й сушить...» <...>

Куди він йшов? Не міг навіть згадати. Блукав без мети, злазив на гори, спускався і підіймався, куди ноги носили. Нарешті побачив, що сидить над рікою. Вона клекотіла та шуміла під ногами у нього, ся кров зелена зелених гір, а він вдивлявся без тями в її бистрину, аж нарешті в його стомленім мізку засвітилась перша ясніша думка: на сім місці брела колись Марічка. Тут її взяла вода. Тоді вже згадки самі почали

зринати одна по одній, наливати порожні груди. Він знов бачив Марічку, її миле обличчя, її просту і щиру ласкавість, чув її голос, її співанки... «Ізгадай мні, мій миленький, два рази на днину, а я тебе ізгадаю сім раз на годину...» І от тепер нічого того нема. Нема й не вернеться вже, як не може ніколи вернутись на ріці піна, що спливла за водою. Колись Марічка, а тепер він... Вже його зірка ледве тримається в небі, готова скотитись. Бо що наше життя? Як блиск на небі, як черешневий цвіт... нетривке й дочасне. <...>

Зачароване озеро
(*Ірина Беклемішева, 1967*)

* * *

Іван прокинувсь.

— Вставай, — будила його Марічка. — Вставай і ходім.

Він глянув на неї і анітрошки не здивувався. Добре, що Марічка нарешті прийшла.

Підвівся і вийшов з нею.

Вони мовчки здіймалися вгору, і, хоч була вже ніч, Іван виразно бачив при світлі зірок її обличчя. Перелізли вориння, що оддiляло царинку од лісу, і вступили у густу заросль смерічок.

— Чогось так змарнів? Ци ти недужий? — обізвалась Марічка.

— За тобов, душко Марічко... за тобов банував... — Не питав, куди йдуть. Йому було так добре з нею. <...>

Він бачив перед собою Марічку, але йому дивно, бо він разом з тим знає, що то не Марічка, а нявка. Йшов поруч із нею й боявся пустити Марічку вперед, щоб не побачить криваву дірку ззаду у неї, де видно серце, утробу і все, як се у нявки буває. На вузьких стежках він туливсь до Марічки, аби йти рядом, аби не лишитися ззаду, і чув тепло її тіла. <...>

Всі його клопоти і турботи, страх смерті, Палагна і ворожий мольфар — все кудись щезло, все одлетіло, наче ніколи нічого такого не було. Безжурна молодість й радість знову водили його по сих безлюдних верхах, таких мертвих і самотніх, що навіть лісовий шепіт не міг вдержатись там та спливав у долину шумом потоків.

— А я тебе все виглядала та й все чекала, коли з полонини повернеш. Не їла, не спала, співанки розгубила, світ мні зів'яв... Поки ми ся та й любили, сухі дуби цвіли, а як ми ся розлучили, сиренькі пов'яли...

— Не кажи так, Марічко, не кажи, любко... Тепер ми вже разом та й довіку укупі будем... <...>

Вони йшли далі і далі, забирались в холодний і непривітний глиб верховинних лісів.

Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» (*Георгій Якутович, 1964*)

Прийшли на полянку. Тут було трохи ясніше, смереки наче замкнули поза собою чорність глибокої ночі.

Враз Марічка здригнулась і стала. Витягла шию і наслухала. Іван помітив, як тривога слизнула по обличчі у неї, звела її брови. Що сталось? Але Марічка нетерпляче спинила його питання, поклала палець на губи на знак мовчання і раптом зникла. <...>

Але де була Марічка?

Іван мав ще багато їй розказати. Він чув потребу оповісти їй ціле своє життя, про свій тусок за нею, безрадісні дні, свою самотність серед ворогів, нещасливе подружжя... Але де вона була? Куди подалась? Може, наліво? Йому здалося, що він бачив її востаннє з лівого боку.

Іван подався наліво. Тут була гущина. Смереки так тісно збилися в купу, що трудно було пролазить між їх шершавими пнями. <...>

Раптом до його вуха долетіло тихеньке, ледве вловиме дихання:

— Іва!..

Голос йшов ззаду, десь з глибини, наче добувався крізь море смерекової глиці.

Значить, Марічка була не тут.

Треба було вертатись назад. <...> Тепер земля під його ногами почала спускатись в долину. Великі каміння перетинали йому дорогу. Він їх обходив, сковзаючись раз у раз на слизькім мху, спотикаючись на цупкому корінні, тримаючись за траву, щоб не зірватись.

І знову з провалля, з-під його ніг, дійшов до нього слабенький поклик, заглушений лісом:

— Іва-а!..

Він хотів одгукнутись на голос Марічки, але не смів, щоб не почув чугайстир.

Тепер вже знав, де має її шукати. Податись управо і спуститися вниз. Але тут було іще крутіше, і здавалося дивним, як могла злізти звідси Марічка. Дрібні каміння сипались під ногами в Івана, з глухим гарчанням спадаючи в чорну глибінь. Але він, зручний і звиклий до гір, умів

спинитись на краю кручі і знов обережно шукав підпори для ніг. Дедалі ставало трудніше спускатись. Раз мало не впав, та вхопився за виступ скелі і повис на руках. Не знав, що там, під ним, але чув холод і зловісне дихання безодні, яка одкривала на нього свою ненажерливу пащу.

— Іва-а! — стогнала Марічка десь з глибини, і був у голосі тому поклик кохання і муки.

— Іду, Марічко! — билась в Іванових грудях одповідь, лякаючись вилетіть звідти.

Він вже забув обережність. Скакав по каміннях, як дикий баран, ледве ловлячи віддих одкритим ротом, калічив руки і ноги, припадав грудьми до гострої скелі, тратив часами ґрунт під ногами і крізь гарячий туман бажання, в якому котився в долину, чув тільки, як його наглить дорогий голос.

— Іва-а!..

— Я тут! — крикнув Іван і почув раптом, що його тягне безодня. Схопила за шию, перегнула назад. Хапав руками повітря, ловив ногою камінь, одірваний нею, і чув, що летить вниз, сповнений холодком та дивною пусткою в тілі. Чорна важка гора розправила крила смерек і вмить, як птах, пурхнула над ним у небо, а гостра смертельна цікавість опекла мозок: об що стукнеться голова? Почув ще тріск кості, гострий до нестерпучості біль, що скорчив тіло, — і все розплилось в червонім вогні, в якому згоріло його життя...

Другої днини знайшли пастухи ледве живого Івана.

* * *

Сумно повістувала трембіта горам про смерть. <...>

Жовте лице Івана спокійно лежало на полотні, замкнувши у собі щось тільки йому відоме, а праве око лукаво дивилось з-під піднятого трохи повіка на купку мідяних грошей на грудях, на стулені руки, в яких горіла свічка.

В головах тіла невидимо спочивала душа: вона ще не сміла вилетіть з хати. Палагна зверталась до неї, до тої самотньої душеньки мужа, що сиротливо тулилась до нерухомого тіла.

— Чому не заговориш до мене, чому не поглянеш, не позавиваєш мозолі на моїх пучках? А в котру онь доріжку вибираєшся, мужу, відки виглядати маю тебе? — голосила Палагна, і грубий голос її переривався в жалібних нотах.

— Файно голосить... — кивали головами старі сусідки і чули одвітні зітхання, що розпливались в шумі людських голосів.

В одчинені двері, просто з темної ночі, вступали у хату все нові гості. Згинались перед тілом коліна, бряжчали мідяні гроші на грудях в Івана, і посувались на лавах люди, щоб дати місце новим. <...>

Трембітарі
(*Іван Труш, 1905*)

Чи не багато вже суму мала бідна душа?

Така думка, видимо, таїлась під вагою гнітучого смутку, бо од порога починався вже рух. Ще несміливо тупали ноги, пхалися лікті, гуркотів часом ослін, голоси рвались та мішались в глухому гомоні юрми. І ось раптом високий жіночий сміх гостро розтяв важкі покрови суму, і стриманий гомін, наче поломінь, бухнув з-під шапки чорного диму. <...>

Починалась забава. <...>

Один за другим гості вставали з лавок та розходились по кутках, де було весело й тісно.

По обличчю мерця все розростались плями, наче затаєні думки його ворушили, безперестанку міняючи вираз. В піднятому кутику вуст немов застрягло гірке міркування: що наше життя? Як блиск на небі, як черешневий цвіт...

При сінешніх дверях вже цілувались. <...>

Навіть старі приймали участь в забаві. Безжурний регіт трусив їх сивим волоссям, розтягував зморшки та одкривав згнилі пеньки зубів. Вони помагали молодшим ловити челядь, наставивши руки, що вже тремтіли. Бряжчало намисто у молодиць на грудях, жіночий вереск роздирав вуха, гриміли ослони, зрушені з місця, і стукались в лаву, де лежав мрець. <...>

Поміст двигтів у хаті під вагою молодих ніг, і скакало на лаві тіло, трясучи жовтим обличчям, на якому усе ще грала загадкова усмішка смерті.

На грудях тихо бряжчали мідяні гроші, скинуті добрими душами на перевіз.

Під вікнами сумно ридали трембіти.

1911

Виявляємо літературну компетентність

1. Якою Марічка постала в уяві Івана перед його смертю?
2. Яку роль відіграють описи природи в розкритті людських переживань?
3. Якими образами представлена народна демонологія?
4. Як зображений світ магії в житті горян?
5. Поміркуйте, чому автора зацікавила тема кохання.
6. Чому, розкриваючи тему, він звернувся до життя горян?
7. Які алюзії при цьому використав автор?
8. Які філософські питання порушив автор у творі?

Ольга Кобилянська

(1863—1942)

Ольга Юліанівна Кобилянська народилася 27 листопада 1863 року в містечку Ґура-Гумора на Південній Буковині (у той час — Австро-Угорщина, тепер Румунія) в сім'ї службовця. В особистості письменниці поєдналися впливи різних культур: її батько був українцем, мати походила з німецько-польського роду. Батькова служба потребувала частих переїздів. У різний час родина Кобилянських жила в містах Сучаві й Кімполунзі, у селі Димці, а з 1891 року в Чернівцях.

Перебування в Кімполунзі (тепер Румунія) пов'язане з навчанням О. Кобилянської в чотирикласній німецькій школі (1873—1877). Прагнення надалі здобувати освіту наштовхнулося на перешкоди матеріального плану. У родині Кобилянських було семеро дітей (п'ятеро синів і дві доньки) — не всі могли сподіватися на здобуття бажаного фаху.

Ольга Кобилянська

У творчому становленні О. Кобилянської багато важила самоосвіта. Естетичні смаки письменниці формувалися під дією різних впливів. Її цікавили європейські малярство, музика, література й філософія. Вона поєднала інтерес до фемінізму з поглядом німецького філософа Ф. Ніцше на духовний аристократизм як вище покликання людини.

Поезія стала раннім, юнацьким захопленням О. Кобилянської. А вже починаючи з 80-х років вона віддала перевагу прозі (молода авторка писала спочатку німецькою мовою). Роль української літераторки далася О. Кобилянській нелегко й не одразу. Довелося покращувати знання української мови. До того ж не всім критикам припала до смаку тематика її творів. А проблеми, пов'язані з боротьбою жінок за свої громадянські права, навіть сприймалися з певним упередженням.

Надіслане до альманаху «Перший вінок» оповідання «Вона вийшла заміж» було відхилене. Згодом на основі цього твору О. Кобилянська написала повість «Людина», з якою дебютувала як українська авторка. Повість вийшла в журналі «Зоря» в 1894 році. Відтоді твори письменниці регулярно з'являлися на сторінках українських видань. Межа XIX—XX століть стала найбільш продуктивним періодом її діяльності. Побачили світ «Impromptu phantasie», «Битва», «Царівна», «Некультурна», «Valse mélancolique», «Земля», «За готар», «Ніоба», «В неділю рано зілля копала» та ін. Появу повістей та оповідань О. Кобилянської критики спершу зустріли не дуже прихильно. Як писала дослідниця С. Павличко, *«вони багато чого не сприйняли в її творах, зокрема її «німеччини» — німецького впливу на її мову, німецької лектури, яка навіяла чимало з її ідей».*

Ольга Кобилянська
та Леся Українка

Наступний період життя письменниці не був настільки насиченим, як попередній. Перша світова війна та її наслідки відчутно змінили європейське культурне життя. Проблеми, що колись вражали своєю новизною, дуже швидко застаріли й відійшли на задній план разом із людьми, які їх порушували.

Революція в Російській імперії, розпад Австро-Угорщини, низка інших масштабних змін у громадському й культурному житті перетворили колись актуальні ідеї на питання вчорашнього дня. До літератури прийшли інші люди, сформовані новим часом. У цій ситуації О. Кобилянська ще за життя потрапила до кола літературних класиків.

Після розпаду Австро-Угорщини Буковина ввійшла до складу Румунії. Перебуваючи в Чернівцях, О. Кобилянська підтримувала творчі контакти з літераторами України. Тоді вийшло зібрання її творів у дев'яти томах та кілька окремих видань. Початок Другої світової війни письменниця зустріла в Чернівцях. Померла О. Кобилянська 21 березня 1942 року.

Коментар фахівця

Панна Ольга Кобилянська — найближча землячка Федьковича, бо зросла також в буковинських горах. Початкову освіту отримала в німецькій школі, а потім доповнила її читанням книжок головно в німецькій мові, якою спочатку писала свої твори та пише часом і тепер, бо знає цю мову дуже добре і має літературні зв'язки в німецькій Австрії та Німеччині, де ті твори здобули в собі велику пошану нарівні з кращими творами німецької модерни. Цієї «німеччини» не можуть простити д. Кобилянській її земляки, бо німецький вплив справді досі знати на її стилі, але ж якщо німецька мова і справді була шкідлива для стилю писательки, то зате вона була їй дуже корисна для загального розвитку і врятувала її думку від сну в маломіщанському та дрібноурядницькому околі малого міста, де єдиним осередком культури була німецька бібліотека. Отже, «німеччина» відкрила писательці нашій світ ідей, познайомила її з світовою літературою і навчила любити і розуміти хист.

Леся Українка

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Яку оцінку стилю О. Кобилянської дала Леся Українка? Які негативні та позитивні впливи німецької мови на творчість письменниці відзначила славетна українська поетеса?
2. Запишіть відомості про життя письменниці в зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА І МОДЕРНІЗМ

Ідея оновлення стала провідною рисою модернізму. Свого часу вона відобразила об'єктивну потребу, без задоволення якої суспільство не могло повноцінно розвиватися. Літератори замислювались над ідеалом нової людини. Вони зверталися до глибшого пізнання особистості, її духовного життя. Особливу увагу приділяли сфері моралі, звичаїв, взаєминам між статями. Звідси інтерес багатьох модерністів до питання фемінізму та жіночої емансипації.

Ольга Кобилянська поділяла ідеї фемінізму, активно підтримувала рух за соціальну, політичну й економічну рівність жінок і чоловіків. Вона була учасницею «Товариства руських жінок на Буковині», входила до товариства «Кружок українських дівчат». Їй належить праця «Дещо про ідею жіночого руху».

Дослідники зауважили вплив німецького мислителя Ф. Ніцше на прозу О. Кобилянської. Письменниця поєднала його ідеал духовного аристократизму з фемінізмом. Не випадково в літературі її приваблювали образи жінок-інтелігенток, які обстоюють право здобувати освіту, а не обмежують себе сферою родинного життя. О. Кобилянська зверталася до важливих проблем самостійного вибору жінкою своєї долі й такого супутника життя, який би відповідав її духовним потребам.

Читаємо взірці української художньої літератури

- Прочитайте або поновіть у пам'яті новелу О. Кобилянської «Impromptu phantasie»[1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статті підручника.

ЖИТТЯ ЯК МУЗИЧНИЙ ЕКСПРОМТ (НОВЕЛА «IMPROMPTU PHANTASIE»)

Музика в житті О. Кобилянської була чи не найбільшим захопленням. Недарма мисткиня писала: *«Музику люблю пристрасно, і вона має на мене дуже сильний, майже потрясаючий вплив»*. Маючи музикальний слух, сама добре грала на фортепіано. Любила твори Ф. Ліста, Р. Шумана, В. Моцарта, Ф. Мендельсона, та найбільший відгук у її душі викликав Ф. Шопен. Своїй новелі дала назву одного з його експромтів — «Impromptu phantasie» (в перекладі з французької — фантазія-експромт).

Це новела-роздум із широким залученням звукової, музичної образності. Твір має уривчасту, фрагментарну композицію, що дає можливість розповісти, хай і пунктирно, в окремих епізодах, про душевне життя непересічної особистості.

Звуки монастирських дзвонів навіюють спогади, що викликають у душі героїні справжню бурю емоцій. Зі спогадів виринає історія про якусь *«одну людину»*; стає зрозуміло, що розказане стосується самої героїні.

Зовнішність і внутрішній світ героїні дістають першу характеристику вже на початку: *«Ніжна, вразлива, немов мімоза, з сумовитими очима…»* Була сміливою, любила милуватися красою довкілля, фантазувала і *«плакала з смутку*

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Фредерік Шопен
(*Ежен Делакруа, 1838*)

Шопен грає для Радзивіллів у 1829 р.
(*Генріх Семирадський, 1887*)

невиясненого». Одного разу побачила, як парубки ніяк не могли спіймати норовистого коня. Тоді без страху підійшла і взялась рукою за вуздечку — кінь пішов за нею, *«ступав слухняно, немов та дитина…»*

Коли дівчині було десять років, вона спостерігала за роботою майстра, який ладнав фортепіано. У цьому епізоді розкривається тема краси і її впливу на людську особистість. Героїня була заворожена чарівною музикою та її здатністю розкривати людські емоції: *«Те, що грав, була пристрасть, а як грав — зраджувало його яко людину…»* Музикант грав «Impromptu phantasie» Фредеріка Шопена, а мелодія викликала в неї сльози.

Спогади про дитинство узгоджуються в новелі з характеристикою та роздумами вже дорослої жінки. *«Вона була розумна, дотепна, незвичайна багата натура. Займалась малярством, писала, старалась усіма силами заспокоїти в собі ненаситну жадобу краси».*

У характеристиці авторка зіставляє дві риси: відсутність тривалих стосунків із чоловіками та естетизм. Саме захоплення красою, на думку героїні, відштовхувало від неї чоловіків: *«…мабуть, не мала вона в собі того, що прив'язує буденних людей на довгий час».*

У цьому психологічному профілі (можливо, автопортреті?) поєдналися індивідуалізм, душевна витонченість і надзвичайна чутливість до музики, узагалі любов до краси, незалежність і розвинене почуття власної гідності. Є в цьому образі й внутрішній драматизм, смуток та певне розчарування в надії на щастя. Усе разом складає зміст такого поняття, як духовний аристократизм, що став для модерністів, зокрема й для О. Кобилянської, бажаним ідеалом жінки-інтелігентки.

Виявляємо літературну компетентність

1. Який вплив на особистість письменниці справила музика?
2. Звідки вона запозичила назву твору «Impromptu phantasie»?

Читацький практикум

Impromptu phantasie

Новела

Кожним разом, коли долітають до мене торжественно повалені звуки дзвонів, пригадують вони мені минулі літа і одну людину, як була ще дитиною.

Ніжна, вразлива, немов мімоза, з сумовитими очима...

Годинами перележувала на спині в траві і вслухувалась в дзвонення якогось стародавнього історичного монастиря, — вслухувалась і плакала, доки з утоми не ослабала.

Так бувало деякою порою.

А іншою — бувала знов пристрасною, глибоко зворушеною істотою, що пригадує молодих арабських коней: приміром, коли другі діти її запрягали і гнали, немов коня, уперед себе. Се була її найлюбіша забава. Упряжена в шнурки, мчалась, немов батожена, через поля і рови, дико і гарно, і була б з радості та з розпалу летіла, доки б не загинула, наколи б поганяючі не здержували її.

Се завсіди пригадують мені торжественні, поважні звуки дзвонів. <...>

Було се сонячної, гарячої літньої днини. Вона пробувала на вакаціях у діда і баби на селі. Лежала над берегом ставу і вдивлялась в його глибінь або в його гладку, немов дзеркало, поверхню серед нервового дожидання. Над ставом гуляли й миготіли мільйони мушок. Великі, з вибалушеними очима жаби повиставлювали свої чотирикутні голови з води, заховуючись нерухомо і хлипаючи знічев'я за мушками. Другі знов голосно вискакували з трави у воду. А те шубовстання лишалось їй в пам'яті, і вона силувалася віддати його звуками. <...>

. . . . . .

Кленучи та відказуючи, бігали парубки по полях, розстелених поза домом та городом, і старались піймати жеребця, котрий не давався їм зловити, котрий кпив собі з них і немовто жартував з ними.

До хвилини, в котрій були віддалені від нього на пару кроків, був він спокійний, пасся в житі, що сягало йому по шию, а коли мали вже схопити за уздечку, що за ним волоклася, блискавкою обертався від них, вибиваючи ногами, що підкови аж зблискотіли, і мчався божевільними скоками крізь хвилююче збіжжя, потрясаючи пишною гривою і топчучи та нівечачи усе, немов якась зловіща сила...

Неначе мала кітка, закралася вона хильцем до розвішеної звірини, і в хвилі, коли та знов паслась спокійно, вхопила її незамітно за уздечку.

Лячно товклось мале серце, і сама вона аж тремтіла з остраху! Якби кінь тепер обернувся та й тріпнув її ногами?

Ба! се було неможливо!

І він не вдарив її. Заховувався спокійно і, ведений дрібненькою рукою, ступав слухняно, немов та дитина, доки не дістався у відповідну руку.

Тоді мало що не били за те, що таке вчинила та виставилась на таку небезпечність.

— Дурню якийсь! Таж він міг би тебе вбити!..

Але вона не плакала.

Встромивши очі в одну точку і кусаючи нігті, думала вона бог зна над чим!

В ній хвилювалося так чудно, чудно: вона неначебто душилася; їй здавалося чимось барвним, перемагаючим, чимось, що пригадувало образи і переходило в тони...

* * *

Коли мала десять років, строїв у її родичів якийсь переїжджий стройник фортеп'ян. Він був молодий, гарний і чисто аристократичної вдачі. Про нього шептали, що він емігрант і що походить з високого роду.

Вона сиділа цілий час у куті, якраз супроти нього, скулена, і приглядалась йому та вслухувалась у викликувані ним сильні акорди.

Вони були тільки самі в кімнаті.

Він оглянувся за годинником, а що не бачив його в кімнаті, то поспитався її, котра година, причім його очі звернулись на неї з лагідною повагою.

Її уся кров вдарила до лиця, серце затовклося сильно, і вона не змогла вимовити ні слова. Якусь хвилинку дивився він на неї зчудовано та дожидаюче, а коли вона не відповідала, звернувся назад до фортеп'яна, причім якийсь меланхолійний усміх промайнув по його лиці. Вона завстидалась і не рухалася з свого сховку.

Другого дня прийшов він знов, а вона знов зайняла своє місце, дивлячись пильно на нього.

Він пробував, перебирав різні акорди, ударяючи завсіди однаково сильно, сильно й елегантно, як се чинить лиш рука вправна; підстроював, ще й грав, пробуючи заодно наново. Кожний його удар по клавішах і кожний живіший рух його електризували її і виводили з рівноваги.

Врешті мусив вже бути задоволений з інструмента, бо почав грати. Зразу недбало, немовби бавився, і одною рукою, більше «piano»[1]. Тони звучали, немов здавлений, пристрастний сміх, так, немов сміх жіночий, одначе не сміх щасливий... Опісля — обидвома руками. І тепер розлягались тони пориваючої, неописаної, якоїсь немов морозячої краси... Те, що грав, була пристрасть, а як грав — зраджувало його яко людину...

[1] Тихо. (*Італ.*)

Люсі Леон за піаніно
(*Берта Морізо, 1892*)

Композиція № 7
(*Василь Кандинський, 1913*)

Зразу стало їй холодно, а опісля — сама не знала, як се прийшло, — почала плакати. Тихо, але цілою душею. Її перемогло знов те щось, що пригадувало образи, переходило в тони і немов душило…

Він, побачивши, що вона плаче, перестав грати і дивився на неї здивований. Опісля кликав її до себе.

Вона не рухалася… Він підійшов до неї… Вона притиснула долоні до лиця і не рухалася, немов мертва… Він схилився над нею.

— Ти плачеш?

Мовчала.

Він зсунув їй лагідно руки з лиця і подивився в очі.

— Що тобі?

Вона не відповідала.

— Чого ти плачеш?

— Бо так…

— Тобі сподобалась музика? — питав він голосом чогось зміненим.

— Я — не знаю…

— Але ти любиш, як грають… правда? — казав він далі і так лагідно, немовби мав перед собою заполохану пташину.

— Я… не знаю… люблю, люблю!

— Штука, котру я тепер грав, зветься «Impromptu phantasie»[1] Шопена. Чи затямиш собі сю назву?

— Наколи повторю… то затямлю.

— Коли будеш вчитися музики, то зможеш її грати, одначе пам'ятай — грати її тоді, як будеш вже цілком доросла… як будеш мати більше як двадцять років… Чуєш?

— Чую…

[1] Фантазія-експромт. (*Фр.*)

— Доперва тоді зрозумієш, що говорить кожний звук в тій штуці.

Опісля взяв її голівку в свої руки і дивився довго в її великі, сумні, заплакані очі.

Якийсь несказанно смутний усміх програв хвилину по його устах.

— Я думаю, — говорив він більше до себе, — що ти будеш її краще грати, ніж я, далеко краще!..

Опісля оглянув її руки і поцілував їх.

— Мені можеш позволити, будуча славо! — сказав він.

* * *

Коли виросла, була майже гарна.

Вона любила чи одного, пристрасно, з пожертвуванням, майже з божевільною любов'ю, однак вона була віроломна натура, — значить, не любила нікого довго. Вона й не подобалася довго мужчинам; її не бажав ніякий мужчина за жінку. Вона була розумна, дотепна, незвичайно багата натура. Займалась малярством, писала, старалась усіма силами заспокоїти в собі ненаситну жадобу краси.

Чому се їй ніколи не вдавалось?

Відповісти на се питання було б так само тяжко, як і на те, чому і її ні один мужчина не любив довго. Мабуть, не мала вона в собі того, що прив'язує буденних людей на довгий час. Була занадто оригінальна, замало нинішня і не мала в собі нічого з «плебейськості».

Чи, може, було се щось інше?

Може...

Вона стала лише половиною тим, чим обіцювала стати дитиною...

* * *

Я сама — то та «звихнена слава».

Я вижидаю щастя щодня і щогодини.

Я відчуваю, як життя лежить переді мною не як щось сумне, безвідрадне, важке до перенесення, але як би один пишний, святочний день, гаряче пульсуючий, приваблюючий, широкий, пориваючий образ або немов яка соната.

Так, немов музика.

Солодкі, упоюючі, сумовиті звуки. Роздразнюючі, пориваючі, покликуючі, вбиваючі... а одначе!.. одначе...

Я не вчилася музики ніколи.

Я ніколи, ніколи не могла «Impromptu phantasie» сама грати!! Але коли чую її, як другі грають, то душа моя наповнюється слізьми. Що се таке?

Що се є, що крізь усей той блиск, котрий хвилює так розкішно крізь мою душу... в'ється щось, немов жалібний креповий флер! І що я помимо того, що в моїх жилах пливе кров будучини, не маю будучини, не маю в житті своїм полудня?

. . . . . .
Коли чую музику — готова вмирати.
Стаю тоді божевільно-відважна, стаю велика, погорджуюча, любляча...
Що й залежить на мені, коли лиш музику чую!..

1894

Виявляємо літературну компетентність

1. У чому полягає жанрова своєрідність цього твору?
2. Як організована новела? Яку роль у ній відіграють спогади?
3. Яке враження в дитинстві справила на героїню мелодія Ф. Шопена?
4. Якими рисами характеру наділила авторка свою героїню?

Виявляємо творчі здібності

5. Напишіть коротке есе на тему «Духовний аристократизм» у новелі «Impromptu phantasie».

Новела «Valse mélancolique»

ТЕМА І ПРОБЛЕМАТИКА

Ольга Кобилянська написала свій «Valse mélancolique»[1] у 1897 році, а через рік він вийшов у «Літературно-науковому віснику». Твір став своєрідним продовженням новели «Impromptu phantasie». Обидві новели поєднала між собою музика. Вона стала символом краси й високих душевних поривань. Музика допомогла розкрити важливу тему — тугу душевно багатої людини за далеким, майже недосяжним ідеалом.

Накресливши психологічні профілі й життєві долі трьох різних героїнь, авторка порушила проблеми духовного аристократизму й жіночої самореалізації, висвітлила філософський конфлікт між прагненням людини до краси й досконалості та обставинами реального життя.

Вальс
(*Фелікс Валлотон, 1893*)

Читаємо взірці української художньої літератури

- Прочитайте або поновіть у пам'яті новелу О. Кобилянської «Valse mélancolique»[2]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

[1] Меланхолійний вальс. (*Фр.*)
[2] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Пані за роялем
(*Казимир Малевич, 1913*)

ЖИТТЯ Й ФАНТАЗІЇ

На початку авторка знайомить читачів із Мартою й Ганною. Це молоді жінки, які готують себе до «справжнього» життя. Вони талановиті, освічені, цілеспрямовані, однак із невеликим життєвим досвідом. Дівчата живуть у передчутті змін на краще, багато спілкуються між собою. Їх обох споріднює любов до мистецтва й краси, а також майже безтурботне, радісне сподівання на щастя — бо інакше й не може бути!

Оптимізмом їх живить відчуття внутрішньої свободи та впевненість у своїй самодостатності. А найперше це стосується свободи від суспільних стереотипів. Вони бачать себе індивідуалістками, яким байдуже до думки «юрби».

Однак у піднесені мрії дівчат утручається реальність: господар квартири підняв плату за помешкання. А щоб сплатити комірне, вони змушені прийняти третю співмешканку. Бентежна музика Софії Дорошенко вносить меланхолійний дисонанс у безтурботні дівочі фантазії.

ГАННА-МАЛЯРКА

Вона належить до витончених, артистичних натур. Приваблива, але часто примхлива й неврівноважена.

Художниця працює над картиною, яку планує продати, щоб поїхати згодом до Італії. Вона цілком віддається своїй праці, а в житті культивує красу в усьому. Звертаючись до подруги, пояснює: *«Лише ми одні піддержуємо красу в житті, ми, артисти, вибрана горстка суспільності, розумієш?»*

Ганна вродлива, і біля неї завжди багато чоловіків, однак вона не бачить свого майбутнього в родинному житті. Служіння мистецтву робить дівчину зосередженою на роботі й цілеспрямованою. Не дивно, що вона завершує свою картину й таки їде до Італії.

Життя Ганни не є історією досягнення щастя. Це нелегкий шлях, усвідомлене й непросте «життя проти течії», адже йти проти загалу — означає неминуче наражатися на перешкоди й упередження. Вона повертається з Італії з дитиною, але без чоловіка: виховує сина сама. При цьому не почувається жертвою чоловічої зради, нещасною покинутою жінкою. Ганна бере на себе відповідальність за долю дитини.

Художниця — новий на той час тип вольової й незалежної жінки, яка сама приймає рішення й будує власне життя.

МАРТА-ДОМАТОРКА

Оповідь у творі ведеться від імені Марти. Вона планує стати вчителькою, готується до іспиту. Дівчина не лише навчається, а й самотужки заробляє на життя — викладає англійську мову. У неї дуже м'який і поступливий характер, вона наділена глибокою здатністю до співпереживання. Тому емоційна й терпима Марта стає найкращою подругою малярки Ганни. Вона підтримує її захоплення мистецтвом та ідеї жіночої емансипації. Однак при цьому Марта бачить своє щастя в коханні й родинному житті. Ганна називає її доматоркою, господинею: «*…такі, як ти, Марто, такі, як ти, творять ту велику силу, що пригноблює таких, як я. Масою пригноблюєте ви нас, поодиноких, і ми загибаємо, мов той цвіт без насіння, через вас*».

Через свою здатність співпереживати Марта одразу переймається симпатією до піаністки Софії Дорошенко, помічає її незвичайну, витончену натуру. Вона інтуїтивно відчуває, що за пронизливою мелодією меланхолійного вальсу приховується болюча особиста драма.

Закохавшись у молодого університетського викладача, Марта знайшла з ним своє щастя. Сімейне життя було її природним вибором, і вона стала доброю дружиною й матір'ю. Ця героїня представляє той тип жіночої особистості, для якого визначальними залишаються традиційні родинні цінності.

СОФІЯ-МУЗИ́КА

Марта зізнається, що не може слухати меланхолійної музики, бо та нагадує про смерть подруги, «*якої душа немов складалася з тонів і була сама олицетворена музика*».

Софія здалася дівчатам занадто мовчазною та смутною. Розповіла про батькову смерть і про матеріальну залежність від свого дядька.

Замість слів про Софію промовляла її музика: «*Кімната стала мінитися. В неї напливали лагідно, одностайними хвилями, один по другім, один по другім, звуки. Все звуки й звуки. Хвилюючи сильніше й слабше, піднімаючися високо й спадаючи знов, заповняючи широкий простір собою*».

Спостережлива художниця Ганна намагалася створити психологічний портрет нової подруги: «*Констатую, що нервова. Лише нервові любуються в таких розривках, коли душа їх переповнена чуттям. Але, мабуть, вона наложила на свої чуття сильну упряж. Завсіди спокійна, як мармур. З крою її правильних уст гадаю, що не пристрасна; з широких скронь, що вірна; із брів, що споюються між очима, що вміє тайну заховати…*»

Дізнавшись про нових сусідів у будинку навпроти, Софія ледве стримала хвилювання. Її емоції знайшли вихід у музиці: вона виконувала власну композицію меланхолійного вальсу. Враження було дивне: «*Весела гармонія згубилася; остався сам шалений біль, торгаючи божевільне чуття, перериваний яснішими звуками, мов хвилевим сміхом*».

Молода жінка за піаніно
(*П'єр-Оґюст Ренуар, 1876*)

Новий сусіда виявився колишнім коханим Софії, який попрощався *«до завтра»* й утік, одружився з донькою багатого підприємця. *«Він навчив мене ненавидіти…»* — зізналася Софія. Меланхолійний вальс у її виконанні став символічним відтворенням любовної драми.

Смерть матері, відмова дядька оплатити навчання в консерваторії остаточно забирають у Софії надію на майбутнє. Коли виникає загроза втратити фортеп'яно, дівчина не витримує нервового напруження й помирає від серцевого нападу.

Софія не дуже практична в щоденному житті, а інших людей оцінює за власною мірою досконалості. Розчарування в коханні стає важким ударом для нервової натури, а необхідність попрощатися з мрією про консерваторію позбавляє останніх життєвих сил. Софія — це ідеальний жіночий тип, обдарована максималістка, яка в усьому шукає гармонію, прагне до ідеалу.

Виявляємо літературну компетентність

1. До якої професії готує себе Марта? Як вона заробляє на життя?
2. Яким бачить своє майбутнє Ганна? Що вона вважає своїм покликанням?
3. Порівняйте характери Ганни й Марти, їхні погляди на родинні цінності та місце жінки в суспільстві. Як ці погляди позначилися на подальшій долі дівчат? Запишіть свої міркування у формі таблиці.
4. Яке перше враження справила Софія на Марту й Ганну?
5. Як змінилося із часом ставлення Ганни до нової співмешканки?
6. Що дівчата найбільше цінували в Софії?
7. Чому Софія емоційно відреагувала на появу нових сусідів?
8. Які емоції навіювала мелодія її меланхолійного вальсу? Що вона символізує?
9. Що змусило Софію попрощатися з мрією про консерваторію? Як це характеризує становище жінки в тогочасному суспільстві?
10. Який спогад залишила по собі Софія в душі Марти?

Досліджуємо самостійно

11. Яку роль відіграє музика в розкритті душевних станів героїнь? Підтвердьте відповідь текстовими ілюстраціями.

Запрошуємо до дискусії

12. Яка з героїнь є для вас більш зрозумілою? Обґрунтуйте свою позицію.
13. Знайдіть в Інтернеті та прослухайте мелодію Шопена, яку грала Софія. Чи згодні ви з думкою героїні, що один вечір треба присвячувати лише одній мелодії?

Василь Стефаник

(1871—1936)

Василь Семенович Стефаник народився 14 травня 1871 року в селі Русові (тепер Снятинського району Івано-Франківської області) в сім'ї заможного селянина. Початкову освіту здобув у Русові, згодом навчався в Снятині, у гімназіях Коломиї та Дрогобича. У Коломиї почав писати літературні твори, а в Дрогобичі захопився громадською діяльністю.

Василь Стефаник

За наполяганням батька В. Стефаник став студентом медичного факультету Ягеллонського університету в Кракові. Медицину не любив, навчався з перервами упродовж 1892—1900 років, однак лікарського фаху так і не здобув. Коли жив у Кракові, багато часу присвячував літературі. Тоді зацікавився модернізмом; був добре знайомий із лідером модерністського руху «Молода Польща» С. Пшебишевським.

У 1900 році важко переніс смерть матері. Тоді й покинув навчання. Через кілька років одружився з донькою сільського священика Ольгою Гаморак, мешкав у селі Стецеві в батьків дружини. Там займався господарюванням, провадив громадську роботу серед селян. Обирався послом (депутатом) до австрійського парламенту від Радикальної партії.

У 1910 році В. Стефаник разом із родиною перебрався до Русова. Під час Першої світової війни недовго жив у Відні. Тоді після тривалої перерви відновив літературну працю. Уряд Радянської України призначив В. Стефанику довічну пенсію. Письменник від неї відмовився, бо дізнався про влаштований комуністами голодомор.

В останні роки свого життя В. Стефаник переніс важку хворобу. Помер 7 грудня 1936 року, похований у рідному селі Русові.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть відомості про життя письменника.

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Перші літературні спроби Стефаника припали на час його коломийського побуту — тоді він писав ліричні поезії. У другій половині 1890-х років підготував до друку книжку поезій у прозі, але не став публікувати через неприхильні відгуки критиків і видавців. Незважаючи на розчарування, не відмовився від літературного покликання. У чернівецькій газеті «Праця» за 1897 рік вийшли його

новели «Виводили з села», «Лист», «Побожна», «У корчмі», «Стратився» та інші, що одразу принесли авторові успіх і популярність. А в 1899 році в Чернівцях була надрукована перша збірка новел В. Стефаника «Синя книжечка». Письменник по-новому осмислив тему села, розкрив людські драми та трагедії. Як відзначила О. Черненко, *«у творах Стефаника винесене на поверхню все внутрішнє життя людини, з великою наполегливістю зображена уся істотність її існування»*. У своїх новелах автор використав покутський діалект, яким розмовляли в його рідному селі. Це забезпечило додаткові виражальні можливості, потрібні для точного розкриття селянської психології.

Заохочений схвальними відгуками читачів, у 1900 році письменник видав збірку «Камінний хрест», а ще через рік — книжку «Дорога». У 1905 році побачила світ збірка В. Стефаника «Моє слово», яка містила раніше написані твори. На той час В. Стефаник утратив інтерес до літературної роботи. Після 1901 року він майже на півтора десятиліття полишив літературну працю.

Другий період творчості В. Стефаника припав на 1916—1933 роки. Нові твори ввійшли до збірки «Земля», що вийшла у Львові в 1926 році. У ній письменник відобразив зміни, що сталися в житті українського селянства під час та після Першої світової війни. Як і раніше, він звертався до жанру стислої психологічної новели, у якій поєдналися гострий драматизм із ліричним освітленням подій. Після публікації своєї останньої збірки В. Стефаник написав ще низку новел та спогади.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Коли В. Стефаник почав писати літературні твори?
2. У якому році вийшла перша збірка новел письменника? Яку назву вона мала?
3. Коли вийшли наступні збірки В. Стефаника?
4. Яку назву мала остання книжка його новел?

Станіслав Пшебишевський
(*Едвард Мунк, 1895*)

ЕКСПРЕСІОНІЗМ У ТВОРАХ В. СТЕФАНИКА

На творчу манеру новеліста вплинув польський модернізм. Визнаючи роль лідера групи «Молода Польща» у своєму творчому становленні, В. Стефаник писав: *«Станіслав Пшебишевський — сам великий і його великі товариші навчили мене шанувати мистецтво»*.

У новелах В. Стефаника переважають риси експресіонізму. Це мистецький напрям перших десятиліть XX століття. Його назва походить від латинського *expressio* — вираження.

Експресіоністи прагнули через зображення зовнішніх проявів життя виразити його сутність. Основну увагу звертали на особистість, яка перебуває в кризовому стані,

на межі своїх духовних і фізичних можливостей. Для літератури експресіонізму характерне максимально суб'єктивне сприйняття дійсності автором і персонажами творів.

Експресіонізм — мистецький напрям перших десятиліть XX століття. Поширені мотиви — страх, безнадія, біль, страждання, смерть. Експресіонізму властиві загострена емоційність, фрагментарність оповіді, використання символіки і гротеску.

Поширені теми й мотиви експресіонізму — страх, безнадія, біль, страждання, смерть. Експресіонізм тяжів до філософського абстрагування в зображенні життя. Його рисами є загострена емоційність автора й персонажів, фрагментарність оповіді, використання символіки й гротеску.

Більшість творів В. Стефаника пов'язана з темою українського села. У розкритті теми він рішуче відійшов від реалістичної традиції: *«Я писав тому, щоб струни душі нашого селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоби з того вийшла велика музика Бетховена»*.

Важливі для реалістів соціальні чинники у В. Стефаника відсуваються на задній план. Це проникливо спостеріг І. Франко: *«Ні, ті трагедії і драми, які малює Стефаник, мають небагато спільного з економічною нуждою; се трагедії душі, конфлікти та драми, що можуть mutatis mutandis повторитися в душі кождого чоловіка, і, власне, в тім лежить їх велика сугестійна сила, їх потрясаючий вплив на душу читача»*.

Слова І. Франка вказують на вміння новеліста абстрагуватися від конкретних реалій у вираженні сутності людського буття.

Художні пошуки привели його до усвідомлення трагічної дисгармонії людського буття. Головною в новелах В. Стефаника є проблема негуманного світу, що по-різному виявляється в долях героїв. Письменник малював світ, у якому людина немовби приречена на страждання й забуття — хай то буде смерть, сирітство, голод, самотність, еміграція або якась інша людська драма чи трагедія.

Коментар фахівця

Василя Стефаника не можна читати, аби вбити час, аби приємно наладнувати себе до сну, аби захопити себе на якусь хвилину. Василя Стефаника бере у руки той, хто запалений бажанням пізнати світ, людину, її історію, передісторію, таємницю її душі, її радості, муки, горіння, біль, жах і торжество.

***Валерій Шевчук**, письменник*

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. На кого рівнявся В. Стефаник у своєму літературному зростанні?
2. На що звертали увагу експресіоністи, зображуючи людину?
3. Які теми вони розкривали?
4. У чому полягає відмінність творів В. Стефаника, що розкривають тему села, від творів реалістичної традиції?

Новела «Камінний хрест»

ТЕМАТИЧНА ОСНОВА

Новела «Камінний хрест» для В. Стефаника була важливим твором — не випадково він так само назвав цілу збірку, що вийшла в 1900 році. Автор розкрив тему еміграції, що стала для багатьох українців тяжким випробуванням, а для декого навіть і трагедією.

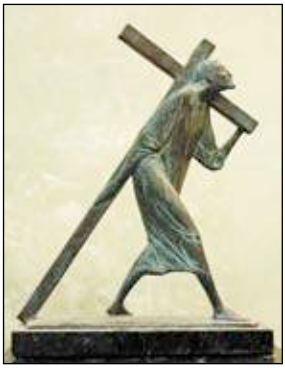

Несіння хреста
(*Віктор Кравцевич, 1991*)

В останній чверті XIX століття серед галицького селянства трудова еміграція була масовим явищем. У пошуках кращого життя за океаном люди полишали рідні домівки. Виїздили головним чином до США, Канади, Бразилії та Аргентини. Усього до 1911 року зі Східної Галичини емігрувало більше ніж 300 тисяч осіб. З рідного села В. Стефаника багато людей теж виїхало в пошуках кращої долі.

Прототипом героя новели став селянин із Русова Стефан Дідух, який разом із родиною емігрував до Канади, а перед поїздкою встановив на своєму полі камінний хрест.

В українській літературі не лише В. Стефаник звертався до теми еміграції. У поетичному циклі «До Бразилії» (1898) її творчо осмислив І. Франко.

Читаємо взірці української художньої літератури

1. Прочитайте або поновіть у пам'яті новелу В. Стефаника «Камінний хрест»[1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

   Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, подані в рубриці «Читацький практикум» (с. 170—176).

Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності

2. В електронному додатку до підручника знайдіть і перегляньте відео-лекцію про новелу «Камінний хрест». Які тези вас найбільше зацікавили?

ХУДОЖНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ

Новела складається із семи розділів. Перший виконує роль експозиції: знайомить із життям селянина-трудівника Івана Дідуха, який усі сили віддав виснажливій хліборобській праці — крім неї нічого й не бачив (*«Отакий був Іван, дивний і з натурою, і з роботою»*). Навіть односельців дивував своєю затятістю в роботі та ще й тим, що майже ніколи не відпочивав, лише раз на рік бував у церкві.

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Зав'язка представлена в другому розділі новели: герой зібрався емігрувати, «…*бо сини з жінкою наважилися до Канади*». Іван продав усе, що мав, і запросив на прощальні гостини село. Це прощання з односельцями й становить «розвиток дії». У психологічному творі, яким є «Камінний хрест», основну увагу перенесено на внутрішній сюжет, а саме на напружені, драматичні переживання героя, який вимушено полишає рідну землю. А в шостому розділі міститься кульмінація — розставання Івана і його дружини з домівкою та їхній моторошний прощальний танець. Розв'язкою виступає останній розділ новели. Дорогою із села Іван Дідух указує дружині на камінний хрест, що залишив на згадку про життя на батьківщині.

Надзвичайно важливу роль в організації твору відіграють експресивні діалоги й монологи персонажів, а також уривчасті звукові образи (*«В шум, гамір, і зойки, і в жалісну веселість скрипки врізувався спів Івана і старого Михайла»*). Вони дозволяють повною мірою передати мінливі людські настрої в загальній картині прощання героя з односельцями та рідною домівкою.

За допомогою низки точних художніх деталей і символів авторові вдалося створити гнітюче враження від прощання, що нагадує проводи небіжчика в останню дорогу (на хресті — імена ще живих людей; *«винесли обох із хати»*; *«то ті, небого, в далеку могилу везу…»* і под.).

Увесь комплекс художніх засобів новели спрямований на вираження трагедії людини, яка втрачає зв'язок зі звичним середовищем та глибоко переживає біль утрати й страх перед безвістю, що чекає в майбутньому: «…*підемо світами і розвіємоси на старість, як лист по полі*».

◆ ОБРАЗ ІВАНА ДІДУХА

Іван Дідух зібрався до Канади не з власної волі. Його вмовили сини, бо вдома вони не мали майбутнього. Бракувало землі, лишалось або йти в найми, або шукати долі за океаном.

Колись Іван сам наймитував, а після десяти років військової служби придбав землю і став ґаздою, господарем. У спадок від батька дістав лише завалену хату та *«горба, щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле»*. На той горб і витратив сили: возив туди гній, орав і сіяв. Івана прозивали Переломаним, бо через застуджену на роботі спину завжди ходив зігнутий у поясі.

Автор не минув і натуралістичних деталей. Ось Іван в одній упряжі з конем: *«Догори ліз кінь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі»*. У творі ціла низка таких штрихів.

Поле на горбі стало для селянина чимось набагато більшим, ніж просто місце роботи. Хрест на ненависному й водночас такому рідному для трудівника пагорбі сприймається як символ життя, згаяного в тяжкій щоденній праці, яка, попри все, надавала сенсу людському існуванню.

З особливою ясністю й гостротою герой усвідомлює свою втрату. Звертається до гостей, пригадує молоді літа, просить вибачення в дружини: «…*прости ми, стара, що-м… ті коли скривдив, прости мені і перший раз, і другий раз, і третій раз*».

Розгорнуті монологи Івана — це сповідь людини, яка усвідомлює, що ніколи більше не побачить ані цих людей, ані рідного села. Навіть у його тужливому співі автор відзначив характерну рису: *«Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз на раз зупиняється на кожнім ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертю».*

Граничним драматизмом перейнятий епізод прощання господарів із рідною хатою. Незвичне поєднання веселої музики, химерного танцю й голосіння створює гротесковий ефект. Він виводить поза межі буденності до світу, у якому безвісти зникають люди, лишаються натомість лише знаки їхньої присутності — імена, викарбувані на хресті: *«Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не біси, є і моє, і твоє…»*

В образі українського селянина автор не лише розкрив трагедію втрати, пов'язану з еміграцією, а й виразив загальне тривожне світовідчуття початку XX століття. Він передав трагізм людини, змушеної попрощатися з усталеним життям і покластися на волю непередбачуваних і часто небезпечних обставин.

Новела «Камінний хрест» своєю емоційною виражальною силою захопила багатьох сучасників письменника. І в подальшому вона не залишала байдужими українських читачів. У 1968 році режисер Л. Осика зняв талановиту екранізацію славетного твору В. Стефаника.

Читацький практикум

Камінний хрест

Новела

(*Уривки*[1])

I

Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі ґаздою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлею і нашильник, а на себе Іван накладав малу мотузяну шлею. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав, може, ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля або гній у поле, то однако і на коні, а на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцувалися, як струнви, і однако з гори волочилися по землі. Догори ліз кінь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. Згори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивалася сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі.

[1] Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

Не раз ранком, іще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлеї не мав на собі, лише йшов із правого боку і тримав дишель як би під пахою. І кінь, і Іван держалися крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм траплялося сходити з горба, то бігли. Бігли вдолину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожне зілля і бадилля гойдалося, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти те місце, де бодяк забився.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван іспересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, най біжить, коли овес поїдає...

Це хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і, встаючи, казав:

— Не біси, вігниєш та й сам віпадеш, а я не маю часу з тобов панькатиси...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, як би два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов із войська додому, то не застав ні тата, ані мами, лише хатчину завалену. А всього маєтку лишив йому тато букату горба щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок, і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав його і не сіяв, і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся свою пайку копати і сіяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком наверх. Часом на долішні ниви спадав із горба його голосний крик:

— Еех, мой, як тобов грєну, та й по нитці розлетишси, який жес тєжкий!

Але, відай, ніколи не гримнув, бо шкодував міха, і поволі його спускав із плечей на землю. А раз вечором оповідав жінці і дітям таку пригоду:

— Сонце пражить, але не пражить, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноєм наверх, аж шкура з колін обскакує. Піт із-за кожного волоска просік, та й так ми солоно в роті, аж гірко. Ледви я добивси на гору. А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, що аж! А підіть же, як мене за мінуту в попереці зачєло ножами шпикати — гадавсми, що минуси!

Від цієї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люди прозвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицки трави і обкладав свою

частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі. <...>

На інших нивах, що Іван собі купив за гроші, принесені з війська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходився. <...>

II

Гостей у Івана повна хата, ґазди і ґаздині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив укінці податися.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дєкую вам файно, ґазди і ґаздині, що-сте ні мали за ґазду, а мою за ґаздиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожне її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь із води і покладе його на берег, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з нього черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі фосфоричні звізди. Блимає той камінь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив від віків. Глядить із берега на воду, як на утрачене щастя.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волоссям, як гривою, кованою зі сталевих ниток, і договорював:

— Та дєкую вам красно, та най вам Бог дасть, що собі в него жєдаєте. Дай вам Боже здоров'є, діду Михайле...

Подав Михайлові порцію і цілувалися в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цім світі, та най Господь милосердний щасливо запровадить вас на місце та й допоможе ласков своєв наново ґаздов стати!

— Коби Бог позволив... Ґазди, а проше, а доцєгніть же... Гадав-сми, що вас за стів пообсаджую, як прийдете на весілє синове, але інакше зробилоси. То вже таке настало, що за що наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати. Господа воля! А законтентуйте ж си, ґазди, та й вібачєйте за решту. <...>

Глянув на свою стару, що плакала між жінками, і виймав із пазухи хустину.

— Стара, на, нако тобі платину та файно обітриси, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостий собі пилнуй, а плакати ще доста чєсу, ще так си наплачеш, що очі ти витечуть.

Відійшов до ґаздів і крутив головою.

— Щось би-м сказав, та най мовчу, най шіную образи в хаті і вас яко грешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночий розум перейти! Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, ґаздине моя? То я тебе вікорінував на старість із твоєї хати? <...>

— Озміть та вгатіть ми сокиру отут у печінки, та, може, той жовч пукне, бо не вітримаю! Люди, такий туск, такий туск, що не памнєтаю, що си зо мнов робить!

III

— А проше, ґазди, а озміть же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Та й мені, старому, не дивуйтеси, що трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой, не задурно. Цего би ніколи не було, якби не вона з синами. Сини, уважєєте, письменні, так як дістали якесь письмо до рук, як дістали якусь напу, та як підійшли під стару, та й пилили, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилоси, лиш Канада та й Канада. А як ні дотиснули, як-єм видів, що однако ні муть отут на старісь гризти, як не піду, та й єм продав щодо крішки. Сини не хотє бути наймитами післі моє голови та й кажуть: «Ти наш тато, та й заведи нас до землі, та дай нам хліба, бо як нас розділиш, та й не буде з чим киватиси». Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а мені однак гинути. Але, ґазди, де мені, переломаному, до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, що заки їх рано зведеш докупи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може, к нам дорогу покажете, та й усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ца земля не годна кілько народа здержіти та-й кількі біди вітримати. Мужик не годен, і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема, і пшениці нема. А податки накипають: що-с платив лева, то тепер п'єть, що-с їв солонину, то тепер барабулю. Ой, ззолили нас, так най ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хіба лиш тікати. Але колись на ці землі буде покаяніє, бо нарід поріжеси! Не маєте ви за чим банувати!..

— Дєкую вам за це слово, але єго не приймаю. Певне, що нарід поріжеси. А тож Бог не гніваєси на таких, що землю на гиндель пускають? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді ґазди мудрі настали, такі фаєрмани, що за землев не згоріли. А дивіть-ко си на ту стару скрипку, та пускати її на гиндель?! Таже то дуплава верба, кини пальцем, та й маком сєде! Та гадаєте, що вона зайде на місце? О, перевернеси десь у окіп та й пси розтєгнуть, а нас поженуть далі і подивитиси не дадуть! Відки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суди ж!

Прийшла Іваниха, старенька і сухонька. <...>

— Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо світами і розвіємоси на старість, як лист по полі. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед

цими нашими людьми віпрощитиси. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпрощитиси з тобов на смерть. Може, тебе так кинуть у море, що я не буду видіти, а може, мене кинуть, що ти не меш видіти, та прости ми, стара, що-м ти не раз догорив, що-м, може, ті коли скривдив, прости мені і перший раз, і другий раз, і третій раз.

Цілувалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

— А то ті, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач, як вітер, що з-поміж острих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив.

IV

— А тепер ступай собі, стара, межи ґаздині та пильнуй, аби кожду своє дійшло, та напийси раз, аби-м ті на віку видів п'єну.

— А вас, ґазди, я ще маю на два ґатунки просити.

Десь, може, сини пустє в село на пошту, що нас із старов уже нема. Та бим просив вас, аби-сте за нами наймили служебку та й аби-сте си так, як сегодні, зійшли на обідець та віказали очинаш за нас. Може, пан Бог менше гріха припише. Я гроші лишу Якові, бо він молодий та й слушний чоловік та не сховає дідів грейцір.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумався. На його тварі малювався якийсь стид.

— Ви старому не дивуйтеси та й не смійтеси з діда. Мені самому гей устид вам це казати, але здає ми си, що бим гріх мав, якби-м цего вам не сказав. Ви знаєте, що я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го наверх вісаджував, але-м поклав. Такий тєжкий, що горб го не скине, мусить го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кілько памнєтки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коли-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взєв з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очі замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна рілля під сонцем дрожить. <...>

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходить ми з голови. Таки го виджу та й виджу, та й умирати буду та й буду го виділи. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав — та й на нім забув-єм, силу-м мав — та й на нім лишив-єм.

Одна сльоза котилася по лиці, як перла по скалі.

— Та я вас просю, ґазди, аби ви, як мете на світу неділю поле світити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь котрий молодий най вібіжить

та най покропить хрест свіченов водицев, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Просю я вас за це дуже грешно, аби-сьте мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім світі просити, лиш зробіть дідові єго волю.

Як коли би хотів рядном простелитися, як коли би добрими, сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишіть же ви туск на боці, геть єго відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз назавше. Були-сте порєдний чоловік, не лізли-сте натарапом на нізкого, нікому-сте не переорали, ані пересіяли, чужого зеренця-сте не порунтали. Ой, ні! Муть вас люди нагадувати та й хреста вашого на Світу неділю не минуть.

Отак Михайло розводив Івана.

V

— Вже-м вам, панове ґазди, все сказав, а тепер хто ні любить, та тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заким ще в свої хаті і маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто ні навидить, тій буде також.

Почалася пиятика, та пиятика, що робить із мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодіжі, що заступила ціле подвір'я. <...>

Всякої бесіди було багато, але вона розліталася в найріжніщі сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір, і зойки, і в жалісну веселість скрипки врізувався спів Івана і старого Михайла. Той спів, що його не раз чути на весіллях, як старі хлопи доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз на раз зупиняється на кожнім ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертю. <...>

VI

— Дєдю, чуєте, то вже час віходити до колії, а ви розспівалиси як задобро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подався назад, та й поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав із-за стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір — інц, цвай, драй! Ходи, уберемоси по-панцьки та й підемо панувати.

Вийшли обоє. <...>

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

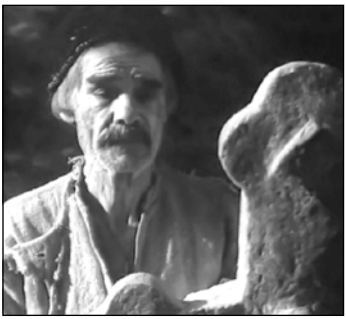

Кадр із х/ф «Камінний хрест»
(*1968, режисер Леонід Осика, у головній ролі — Данило Ільченко*)

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати.

На подвір'ю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обчепилася руками порога і приповідала:

— Ото-сми ті віходила, ото-сми ті вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітрю, як глибоко вона той поріг виходила.

VII

Плоти попри дороги тріщали і падали — всі люди випроваджували Івана. Він ішов зі старою, згорблений, в цайговім, сивім одінню і щохвиля танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочуняв і показував старій хрест:

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є відбито і твоє намено. Не біси, є і моє, і твоє...

1900

Виявляємо літературну компетентність

1. Чому Іван Дідух залишає рідне село? Куди він зібрався їхати?
2. Як до цього складалося його життя?
3. Що для нього означала хліборобська праця?
4. Чому селянин установив хрест саме на пагорбі? Що вибито на тому хресті?
5. З якими словами звернувся Іван до гостей?
6. Як односельці ставляться до Івана Дідуха?
7. Що символізує камінний хрест?
8. Який епізод твору є кульмінаційним?

Ділимося думками і враженнями

9. Які настрої навіює прощання героя з односельцями? Чому він саме так переживає свою еміграцію?

Досліджуємо самостійно

10. Розгляньте діалоги й монологи та звукові образи й визначте їхню роль у розкритті психології персонажів.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

11. Знайдіть у мережі Інтернет фільм режисера Л. Осики «Камінний хрест», знятий на кіностудії ім. О. Довженка в 1968 р. Сценаристом фільму виступив поет Іван Драч, який поклав в основу сценарію дві новели В. Стефаника — «Камінний хрест» і «Злодій». Перегляньте фільм та порівняйте своє враження від новели і її втілення в кіномистецтві.

Володимир Винниченко

(1880—1951)

Володимир Кирилович Винниченко народився 28 липня 1880 року у Єлисаветграді (нині — Кропивницький) у сім'ї селянина. Закінчив народну школу, навчався в місцевій гімназії. Був відрахований через конфлікт з адміністрацією, а в 1900 році підготувався і склав іспити в Златопільській гімназії, де й одержав атестат про середню освіту. Того ж року вступив на юридичний факультет Київського університету.

Володимир Винниченко
(*Автопортрет, 1929*)

У Києві В. Винниченко зацікавився політикою, став членом Революційної української партії. За політичну діяльність у 1902 році його заарештували й виключили з університету. Пізніше він ще двічі побував у в'язниці, провів під арештом близько трьох років. Тікаючи від переслідувань, нелегально виїхав за кордон. У Галичині (тоді Австро-Угорщина) налагодив зв'язки з українськими політиками, разом із М. Грушевським видавав журнал «Промінь».

В. Винниченко одружився зі студенткою медичного факультету Сорбонни Розалією Ліфшиць, а в травні 1914 року подружжя повернулося до Російської імперії. Письменник оселився в Москві, де жила дружина, багато сил віддавав літературі й журналістиці.

З початком Лютневої революції 1917 року В. Винниченко виїхав до Києва й опинився у вирі політичних подій. Був членом Центральної Ради, очолював Генеральний секретаріат Української Народної Республіки. У листопаді 1918 року став на чолі Директорії, але через суперечності з іншими політиками залишив посаду й виїхав за кордон.

Навесні 1920 року В. Винниченко відвідав Москву й Харків, шукав політичного компромісу, однак безрезультатно. Того ж року назавжди залишив Україну. Розчарований тодішньою владою, записав у щоденнику: *«Я їду за кордон, обтрусюю з себе всякий порох політики, обгороджуюсь книжками й поринаю у своє справжнє, єдине діло: літературу. Ці два місяці Голгофи навіки виліковують мене від роздвоєння. Тут в соціялістичній совітській Росії я ховаю свою 18-літню соціялістичну політичну діяльність. Я їду як письменник, а як політик я всією душею хочу померти»*.

Емігрувавши, письменник спочатку зупинився в Німеччині, а згодом переїхав до Франції. Жив у Парижі, а від 1934 року оселився в містечку Мужен, де придбав старий будинок і ділянку землі. Разом із дружиною господарював у власній садибі. Писав літературні твори, багато малював. Мав талант визначного художника. Його спадщина склала більше ста портретів, пейзажів, натюрмортів.

Останні роки свого життя митець провів у Мужені, де й помер 6 березня 1951 року.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

У зручній для вас формі (конспекту, таблиці, схеми) запишіть відомості про життєвий шлях В. Винниченка.

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Коли журнал «Київська старовина» оголосив конкурс на кращий літературний твір, В. Винниченко запропонував своє оповідання й переміг. Відтоді його твори стали часто з'являтися в періодиці, а в 1906 році вийшла ціла збірка оповідань «Краса і сила».

Тоді письменник спробував себе в драматургії й написав твори «Дизгармонія», «Щаблі життя», «Великий Молох», «Memento», «Брехня», «Чорна Пантера і Білий Медвідь» та ін. А коли був в еміграції, узявся за романи. Твори «Чесність з собою», «Рівновага», «Заповіт батьків» отримали позитивні відгуки критиків. М. Коцюбинський писав: *«Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка»*. Нові романи «По-свій», «Божки», «Хочу», «Записки Кирпатого Мефістофеля» тільки додали Винниченкові популярності.

Від 1917 року в житті письменника настав багатий на події період політичної діяльності. До літературної праці він повернувся після 1920 року в еміграції. Тоді захопився філософією, психологією, вивчав буддизм. Відчув нове творче піднесення й записав у щоденнику: *«Мій перелом, як ця весна. Неначе зненацька, неначе несподівано, замість тоскного, морозячого туману в душі, замість холодної, безнадійної сльоти, крізь яку не видно нічого вперед на п'ять кроків, через яку весь світ здається вогкою, слизькою і темною ковбанею,— замість цього «раптом» п'янкий вітер, сонце, молоді, жилаві уперті зелені бруньки, безмежний простір блакиті, галас і гомін всього живого»*. Результатом наполегливої праці стали романи «Сонячна машина» й «Поклади золота», повість «На той бік», збірка оповідань «Намисто» та низка нових драм.

Твори виходили великими накладами, зокрема, перший український науково-фантастичний роман «Сонячна машина» (1924) витримав у той час аж три перевидання. А драми В. Винниченка здобули європейське визнання. П'єси «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Брехня», «Гріх», «Закон» з успіхом виставлялися в театрах Німеччини, Італії, Іспанії, Норвегії, Данії, Голландії, Чехословаччини, Румунії, Болгарії. За мотивами драми «Чорна Пантера і Білий Медвідь» у Німеччині зняли художній фільм.

Ситуація змінилася в 30-х роках. У Радянській Україні комуністична влада влаштувала голодомор та переслідування української інтелігенції. Творчість В. Винниченка заборонили, а згадки про нього прибрали з усіх підручників.

В останні роки життя письменник лише зрідка знаходив час для літературної праці. Створив романи «Нова заповідь», «Вічний імператив», «Лепрозорій», «Слово

за тобою, Сталіне». Загалом йому належить авторство ста оповідань і новел, чотирнадцяти романів та більш як двадцяти п'єс.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

Дайте короткі відповіді на запитання.

- Коли В. Винниченко прийшов до літератури?
- У яких жанрах він писав?
- Які твори зробили його відомим?
- Як оцінив успіх В. Винниченка М. Коцюбинський?
- Які твори В. Винниченка здобули європейське визнання?

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО Й НЕОРЕАЛІЗМ

Неореалізм — літературна течія, що виникла завдяки оновленню класичного реалізму. Їй властиві пошук людської сутності у внутрішньому світі, а не в соціальному житті, поглиблений психологізм, ліризм і філософічність.

Свою творчість В. Винниченко розпочав у добу модернізму. Прихильники нового мистецтва відійшли від соціальних тем і типових характерів. Натомість зосередилися на розкритті складного внутрішнього світу людини. В оповіданнях та новелах В. Винниченко намагався розвивати виражальні можливості реалізму. Він залучав динамічні сюжетні ходи, цікавився парадоксальними проявами людської психіки, звертався до філософського осмислення морально-етичних конфліктів.

Творчість письменника належить до неореалізму. Ця течія сформувалась на основі класичного реалізму, однак її прибічники суттєво збагатили можливості реалістичного мистецтва. Унаслідок процесу оновлення наперед вийшли такі основні риси: пошук людської сутності у внутрішньому світі, а не в соціальному житті, поглиблений психологізм, ліризм і філософічність.

Неореалістична проза В. Винниченка наближала українську літературу до високого рівня західноєвропейського мистецтва. Відомий дослідник Г. Костюк дав письменнику таку характеристику: *«Він умів у нашому житті, у нашій літературі зосереджувати свою творчу увагу на багатьох вічних, загальнолюдських проблемах і тим витягав нашу літературу на великий світовий тракт»*.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. У чому полягають особливості неореалізму?
2. Які теми й конфлікти цікавили В. Винниченка?

Читаємо взірці української художньої літератури

3. Прочитайте або поновіть у пам'яті новелу В. Винниченка «Момент»[1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Новела «Момент»

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ОСНОВА

Неважко помітити, що в новелі «Момент» (1909) мова йде про середовище революціонерів. На це вказує хоча б підзаголовок «Із оповідань тюремної Шехерезади». Політичний в'язень розповідає співкамерникам про звичну для революціонерів того часу подію — нелегальний перехід кордону. Але при цьому не повідомляється, до якої партії належить сам герой-оповідач. У новелі взагалі немає будь-якої «політики» та згадок про соціальні обставини, що підштовхнули людей до протесту й революційної боротьби.

Пишучи про революціонерів, модерніст (неореаліст) В. Винниченко хоче бачити в них насамперед людей, а не фанатиків, які сліпо сповідують свої ідейні принципи. Справжньою темою оповідання є кохання, а якщо ширше — то людина у своєму природному пориві до щастя.

Випадкова зустріч двох переслідуваних молодих людей, гостре відчуття смертельної небезпеки, що зближує, та емоційне піднесення, дивна ейфорія від реальної загрози — усе це змушує героїв новели відкинути звичні умовності й по-іншому поглянути на світ. Хвилинна близькість і наступне спонтанне рішення вберегти «момент» щастя від руйнівної дії буднів у свідомості героя перетворюється на надзвичайно цінний душевний досвід, який підтримує в скрутні часи і яким варто поділитися з товаришами по нещастю.

У підсумку замість революційних подій і пригодницького, авантюрного сюжету (утеча під пострілами від прикордонної варти) вдумливі читачі знаходять у новелі важливі й складні філософські питання: життя і смерті, щастя, сенсу людського життя. Захоплюючи майстерною оповіддю, автор водночас запрошує читачів не лише до творчого співпереживання, а й до серйозних роздумів філософського характеру.

ПЕРСОНАЖІ НОВЕЛИ

«Хто вона, де вона, й досі не знаю, але я завжди ношу її в душі». Що змусило героя твору до такого зізнання? Випадкова зустріч переросла в щось більше, хоч обставини склалися не надто романтичні. Він мусить чимшвидше перейти кордон, а вона вже кілька днів чекає на це сприятливого моменту. Автор ніяк не пояснює, що саме змусило обох героїв ризикувати життям. *«Можуть убити»*, — так загально оцінює ситуацію провідник.

Герой не може приховати подиву, зустрівши за таких обставин *«справжню панну»*. Невимушене спілкування і сміх на якийсь час послаблюють нервову напругу, навіюють ілюзію спокою. Та небезпека нагадує про себе. Аби вберегтися від стражників, негайно слід рушати до кордону, де, можливо, причаїлася смерть. Буяння весняної природи, поле й ліс удалині, а в душі дивним чином єднаються

страх і сміх. Одягнені в селянські свитки, утікачі самим собі здаються смішними в незвичному вбранні.

Автор розкрив романтичну вдачу, ліричний бік особистості свого героя. Дорогою до кордону його раптом огортає *«хвиля чулості»*: *«Можливо, вона була колись веселою берізкою, а я вітром? Вона тремтіла листям, коли я співав їй в тихий вечір пісню вітра? Хто скаже, що ні? Може, ми були парою колосків і близько стояли один коло одного? Хто його зна, але я знав її давно-давно»*.

Портрет дружини
(*Володимир Винниченко, 1929*)

Події розвиваються доволі стрімко: ось уже прикордонні стовпи, постріли навздогін, нарешті, порятунок. «Таємна вогкість смерті» лишається позаду, а двох людей охоплює щасливе піднесення.

Обійми, поцілунки та прощання. *«Щастя — момент. Далі вже буденщина, пошлість»*. Щойно усвідомивши свої почуття, закохані розлучаються, щоб зберегти спогади про мить щастя. А пам'ять та уява мрійливого героя одразу починають творити образ «прекрасної незнайомки».

Реалісти шукали в житті типове й часто повторюване, натомість модерністів цікавило все неординарне. Почасти цим обумовлена любов модерніста В. Винниченка до парадоксів — незвичних думок, що, на перший погляд, суперечать самим собі. Наприклад, щоб зберегти щастя, слід від нього відмовитись. Звичайно, цей авторський парадокс може викликати незгоду, суперечки, але водночас таки змусить читачів замислитись над складністю людської особистості та загадкою щастя.

◆ ОБРАЗИ ПРИРОДИ

Цікаво, що новела «Момент» побачила світ одразу після появи «Intermezzo» М. Коцюбинського. Окремі риси імпресіонізму властиві й творчій манері В. Винниченка. У погодженні емоційних імпульсів та пейзажних малюнків відтворюються психологічні зміни в душі героя. Образи природи також відчутно впливають на вираження філософського задуму автора.

У новелі В. Винниченка природа виступає символом вічного ритму життя, частиною якого усвідомлює себе людина. Наприклад, ліс позначає не лише територіальну межу — кордон, який слід перейти, а й викликає в героя різні асоціації. Спочатку вони негативні. А зблизька суцільна й загрозлива «стіна» лісу раптом розпадається на окремі природні об'єкти й сприймається вже зовсім по-іншому.

У буянні природи героя захопив сам рух життя: *«Люблю я цей процес у лісі, в полі! Чистий він, не скалічений цими моралями людей, не заслинений лицемір'ям похоті, сильний, одвертий, простий. Люблю цих кузьок, пташок, цих маленьких, несвідомих протестантів проти лицемір'я старшого брата свого — людини»*.

А закоханим природа допомогла уникнути зайвих слів. Вона стала важливим «посередником», який сприяв гармонійному зростанню почуттів та усвідомленню цінності цієї дивної миті пережитого щастя.

Виявляємо літературну компетентність

1. Коли була написана новела? Який у неї підзаголовок? Що він означає?
2. Яка тема у творі є основною? До яких проблем звернувся письменник?
3. За яких обставин познайомились герой і героїня? Як героїня розуміє щастя?

Досліджуємо самостійно

4. Порівняйте образи природи у творі В. Винниченка та в новелі М. Коцюбинського «Intermezzo». Що їх споріднює? Чи є між ними суттєві відмінності? Підготуйте за цими питаннями усну доповідь.

Запрошуємо до дискусії

5. Яким у новелі є погляд на щастя? Чи погоджуєтесь ви із цим поглядом?

Запрошуємо до бібліотеки

Щоб більше дізнатися про українську модерністську прозу та її творців, завітайте до віртуальної бібліотеки.

Готуємося до ЗНО

У зручній для вас формі (тексту, плану, схеми, таблиці) запишіть у зошит для підготовки до ЗНО відомості про життєві та творчі шляхи українських письменників-модерністів, зазначте особливості жанрів, сюжетів, проблематики їхніх творів; складіть характеристики головних персонажів, проілюструйте цитатами.

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

Щоб перевірити свої знання теми «МОДЕРНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА», виконайте завдання в підручнику та пройдіть тест в електронному додатку до нього.

1. До яких напрямів модернізму належать твори М. Коцюбинського «Intermezzo» та «Тіні забутих предків»?
2. Яку присвяту має новела М. Коцюбинського «Intermezzo»? Що означає її назва?
3. Що в новелі «Intermezzo» символізує «залізна рука города»?
4. До якої теми звернувся автор повісті «Тіні забутих предків»?
5. Які філософські питання розглянув автор повісті «Тіні забутих предків»?
6. Як ідеї фемінізму позначились на новелах О. Кобилянської?
7. Якими рисами наділена героїня твору «Impromptu phantasie»?
8. До чого прагнуть героїні новели О. Кобилянської «Valse mélancolique»?
9. До якого літературного напряму належить творчість В. Стефаника?
10. Яку тему розкрив письменник у новелі «Камінний хрест»?
11. Який філософський підтекст має новела В. Винниченка «Момент»?

Ви опрацювали тему «МОДЕРНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА». Чи задоволені ви результатами свого навчання? Який твір зацікавив вас найбільше? Який твір ви хотіли б перечитати? Яких умінь аналізу поетичних творів ви набули?

Образне слово поетичного модернізму

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для формування поваги до життя-подвигу, переконання, що за будь-яких обставин потрібно зберігати стоїцизм духу, усвідомлення духовної цінності неоромантичного світогляду, розуміння того, що любити «слово у вірші» — могутній засіб впливу на духовність, інтелект людини; розуміння, що свобода і незалежність особистості є обов'язковою умовою творчості митця, усвідомлення того, що любов до рідного краю — джерело творчої наснаги.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетенції:

- **літературну** — знання про життєві та творчі долі Лесі Українки, Миколи Вороного, Олександра Олеся; уміння визначати проблеми, порушені у їхніх творах, характеризувати образи «Лісової пісні»; виділяти основне з життя та творчості письменниці; розкривати мотиви віршів;
- **ключові** — уміння знаходити та систематизувати інформацію з різних джерел для виконання навчальних завдань, критично оцінювати результати людської діяльності в природному середовищі; розуміння значення етичних норм в особистому та суспільному житті, прагнення їх дотримуватися.

У справі модернізації української літератури помітну роль відіграв альманах «З-над хмар і з долин». Він побачив світ у 1903 році в Одесі. Ініціатива видання належала поетові М. Вороному.

Упорядник мав намір об'єднати прихильників оновлення літератури, тож закликав колег по перу звертатися «до новіших течій в літературах європейських». Він зазнав критики за відхід від суспільних проблем та пропаганду «чистого мистецтва». Зокрема, із поетичним посланням «Миколі Вороному» виступив І. Франко. У віршованій відповіді М. Вороний захищав своє право на сучасні творчі принципи: *«Моя девіза: йти за віком / І бути цілим чоловіком!»*

На відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві у 1903 р.
Зліва направо: Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Старицький, Гнат Хоткевич, Володимир Самійленко

Альманах відкривався цією поетичною полемікою між І. Франком та М. Вороним. До нього також увійшли твори багатьох інших авторів, котрі належали до різних генерацій. Поетичну частину представляли Леся Українка, І. Франко, М. Вороний, В. Самійленко, А. Кримський, М. Старицький, П. Карманський, О. Маковей, М. Чернявський та ін. Серед прозаїків були М. Коцюбинський, О. Кобилянська, Г. Хоткевич, Н. Кобринська, І. Липа та ін. Публікація альманаху «З-над хмар і з долин» привернула увагу до актуальної потреби тематичного й художнього оновлення літератури.

Настанову на мистецьку модернізацію підтримали також учасники львівської літературної групи «Молода муза», що активно діяла впродовж 1906—1909 років. До неї належали В. Бірчак, П. Карманський, Б. Лепкий, О. Луцький, В. Пачовський, С. Твердохліб, С. Чарнецький, М. Яцків та ін. Друкованим органом «Молодої музи» був журнал «Світ». Молоді письменники високо цінували досвід західноєвропейської літератури, особливо захоплювались відомим французьким поетом Ш. Бодлером. Визначальними орієнтирами вони вважали культ краси та творчий індивідуалізм.

Помітні зміни відбулися в драматургії. На українських авторів вплинула «нова

Контрасти
(*Соня Делоне, 1912*)

Чорне і біле
(*Михайло Жук, 1914*)

драма». Вона поєднала риси реалізму, натуралізму й символізму. Засновниками «нової драми» стали Г. Ібсен, К. Гамсун, А. Стріндберг, Ґ. Гауптман, М. Метерлінк.

Драматурги віддавали перевагу не вчинкам персонажів, а внутрішнім конфліктам, що реалізуються в розмовах, обговореннях, оцінках. У «новій драмі» важлива роль належала підтексту та ремаркам, що допомагали розкрити справжню суть драматичного конфлікту.

Можливості «нової драми», зокрема підвищена увага до внутрішніх, морально-етичних переживань, зацікавили українських авторів — Лесю Українку, В. Винниченка, Олександра Олеся. У своїй творчій практиці вони врахували й використали досвід «нової драми».

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Дайте короткі відповіді на запитання.

- Коли й де вийшов альманах «З-над хмар і з долин»?
- Хто був ініціатором видання?
- Хто з письменників подав до альманаху свої твори?
- Коли й де діяла літературна група «Молода муза»?
- Хто до неї входив?
- У якому виданні учасники «Молодої музи» друкували свої твори?
- Які художні принципи вони сповідували?
- Хто належав до засновників «нової драми»?
- Які літературні напрями вплинули на «нову драму»?
- Хто з українських авторів використав художні можливості «нової драми»?

2. У зручній для вас формі (конспекту, таблиці, схеми) занотуйте інформацію про особливості модернізації української літератури.

Леся Українка

(1871—1913)

Лариса Петрівна Косач народилась 25 лютого 1871 року в місті Звягелі (пізніше — Новоград-Волинський) у дворянській сім'ї. Для рідних вона змалку була Лесею — це домашнє ім'я стало згодом частиною літературного псевдоніма.

Батько поетеси походив із Чернігівщини. Пригадуючи навчання в чернігівській гімназії, Петро Антонович Косач із теплотою відгукувався про свого вчителя — славетного байкаря Леоніда Глібова, читав дітям його твори. Леся була батьковою улюбленицею, успадкувала його вдачу — спокійну, стриману й водночас вольову та наполегливу. Вплив матері теж відчутно позначився на вихованні й мистецькому розвитку поетеси. Ольга Петрівна Косач, відома ще як українська письменниця Олена Пчілка, прищепила доньці любов до віршування.

Леся Українка

Дитинство Лариси Косач пройшло на Волині: родина жила у Звягелі, у Луцьку, а згодом у селі Колодяжному. Освіту майбутня поетеса одержала вдома. У родині Косачів батьки не пропонували дітям спеціальних дитячих книжок. Лесина мати вважала, що вони лише псують смак «кисло-солодким сюсюканням», тож діти читали античні міфи, фольклорні збірники (особливо пісні й казки), розповіді про подорожі та пригоди. Від самого дитинства Леся наполегливо займалася самоосвітою. Вона відзначалася високим рівнем ерудиції, опанувала декілька іноземних мов.

На розвиток Лесиної особистості впливало родинне оточення: Косачі товаришували з відомими діячами української культури, зокрема з письменником Михайлом Старицьким та видатним композитором Миколою Лисенком. Рідний дядько поетеси, визначний учений і громадський діяч Михайло Драгоманов, став для неї вчителем і порадником.

Змалку захопившись музикою, Леся навчилася гри на фортепіано. *«Мені часом здається,* — зізнавалася вона, — *що з мене вийшов би далеко кращий музика, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт…»*

Цей «жарт» — початок хвороби (туберкульозом кісток було вражено ліву руку), через що довелося відмовитись від професійних занять музикою. Натомість дівчина все більше часу приділяла словесній творчості, віддавала перевагу ліричній поезії. Доля розпорядилася так, що своє мистецьке обдарування Леся Українка змогла реалізувати саме в літературі.

Майже все своє життя поетеса боролася з важкою хронічною хворобою, яка час від часу нагадувала про себе. Через це була змушена виїжджати на лікування до Німеччини, Австро-Угорщини, Італії, Єгипту, жила в Криму та в Грузії.

Фатальною для її здоров'я стала зима 1906—1907 років, проведена в Києві. Несприятливий клімат і виснажлива праця спричинили загострення хвороби. Відтоді поетеса могла жити лише в умовах південного клімату, звідки лише зрідка й ненадовго приїжджала в Україну.

Останні роки свого життя Леся Українка провела в Грузії. Померла 1 серпня 1913 року в грузинському місті Сурамі, похована на Байковому кладовищі в Києві.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
   - Де й коли народилась Лариса Косач? Де вона провела дитячі роки?
   - Яку освіту вона одержала?
   - Хто прищепив їй любов до літератури?
2. Поміркуйте, які життєві обставини вплинули на становлення й розвиток таланту Лесі Українки.

ЛІТЕРАТУРНЕ СТАНОВЛЕННЯ

Лариса Косач почала писати вірші дуже рано, ще в дев'ятирічному віці. Першими читачами стали члени родини. Коло читачів розширилося, коли в 1884 році львівський журнал «Зоря» опублікував поезії «Конвалія» і «Сафо», підписані псевдонімом Леся Українка.

А вже на початку 90-х років поетеса вирішила видати окрему збірку. Підготовлений рукопис надіслала І. Франкові, який надав їй підтримку. Перша поетична збірка Лесі Українки «На крилах пісень» побачила світ у 1893 році. Тоді авторці виповнилося 22 роки. *«На крилах пісень» не єсть моє останнє слово»*,— зізнавалася вона в одному з листів.

До дебютної збірки ввійшли поезії, написані за десять років. Ідея становлення-самопізнання є в ній провідною, а назву «На крилах пісень» слід розглядати як своєрідний «вихідний образ», що не лише підкреслює роль «пісенності» й «музичності», а й відсилає читачів до важливого в усій творчості поетеси образу музи-пісні.

У збірці поряд з окремими творами подано декілька поетичних циклів — «Сім струн», «Зоряне небо», «Сльози-перли», «Подорож до моря», «Кримські спогади», «В дитячому крузі». Ключовим виступає мотив «дорослішання» й духовного зростання — поступового становлення сильної й самодостатньої творчої особистості. Прощання з дитинством та юністю є й виявом здатності прийняти свою долю й усі життєві випробування.

Високо оцінюючи дебютну збірку Лесі Українки, І. Франко писав: *«Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини»*.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. У якому віці поетеса написала перші твори?
2. Коли й де її поезії були вперше опубліковані?

3. Як називалися ці твори?
4. Розкажіть про першу збірку Лесі Українки: історію її виходу, назву, провідні мотиви, вміст, оцінку сучасниками.

Леся Українка: «Буду жити!»
(*Софія Караффа-Корбут, 1969*)

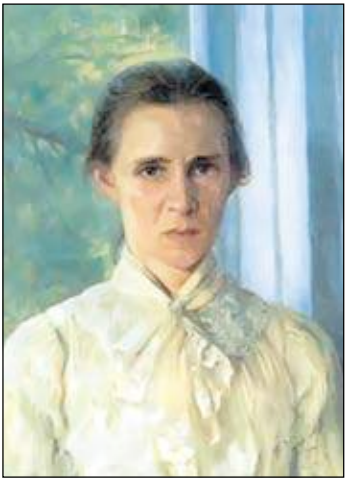

Леся Українка
(*Фотій Красицький, 1904*)

СПОДІВАТИСЯ БЕЗ НАДІЇ

Життєва позиція Лесі Українки розкрита у її ранній поезії «Contra spem spero!» (у перекладі з латинської мови — «Без надії сподіваюсь!»). Лірична героїня твору має риси сильної, вольової особистості, хоча у її душі поєдналися дуже суперечливі емоції.

Побудований на контрастах «безнадійно-надійний» вірш Лесі Українки розвиває «весняну» тематику. Осіннім *«хмарам-думам»* протиставлена *«весна золота»*, лихові — пісні, розпачу — надія. Важливу роль відіграють образи *«сізіфової праці»* та нічного неба й *«зірки провідної»* як символу надії.

Побудова твору досить продумана: у першій строфі ставиться ключове питання: *«Чи то так у жалю, в голосінні / Проминуть молодії літа?»*; у другій утверджується активна позиція героїні: *«Жити хочу! Геть думи сумні»*. Наступні чотири строфи в різних варіаціях розвивають *«безнадійно-надійний»* мотив; остання ж строфа є повтором другої, життєствердної.

Краще зрозуміти «Contra spem spero!» допоможе біографічний контекст. Авторка писала твір під час тривалого й виснажливого, але малоефективного лікування. *«Мушу сказати, що моє оце двохмісячне лежання у липких кайданах було зовсім надаремнісінько, отак-таки зовсім надаремно!»* — свідчила поетеса в листі до брата Михайла. Виявляється, поетичні зізнання з'явились на лікарняному ліжку (авторка називає гіпс *«липкими кайданами»*).

У тому ж листі до брата вона помістила уривок із вірша «Contra spem spero!» й супроводила його таким коментарем: *«От і знов беруся здіймати «сізіфовий камінь» догори!.. Позволь при сій нагоді навести тобі цитату з мого нового безнадійно-надійного вірша…»*.

Біографічні обставини появи поезії дозволяють побачити в ній ще й «людський документ», за яким стоять не видумані, а реальні випробування, не красива поза, а вистраждана життєва позиція.

Читацький практикум

Contra spem spero!

Гетьте, думи, ви, хмари осінні!
Тож тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть — і настане
Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвильку очей,
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

1890

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія «Contra spem spero!»?
2. До якої збірки вона ввійшла?
3. Як перекладається назва твору? За яких обставин був написаний цей твір?
4. Якими рисами наділена лірична героїня твору?
5. Яку роль у поезії відіграє прийом контрасту?
6. Що означає образ «сізіфової праці»?
7. Яке символічне значення має образ «зірки провідної»?

ЛЕСЯ УКРАЇНКА Й МОДЕРНІЗМ

Дев'яності роки стали для Лесі Українки часом уточнення естетичних орієнтирів. З метою оновлення українського художнього слова вона зверталася до західноєвропейського мистецтва. З болем говорила вона про тих українських авторів, які не бажали рівнятися на досягнення світової літератури: *«Біда наших українських писателів у тому, що вони більше пишуть, ніж читають, а як і читають, то все більш своє, не хотілось би з них приклад брати».*

Поетеса сповідувала самовіддане служіння мистецтву та красі. Однак естетизм і прийняття європейських цінностей не означали для неї втрати національних рис, а навпаки, свідчили про набуття нової якості, за якої українець усвідомлював би себе європейцем, а не провінціалом-малоросом.

Поезія Лесі Українки виразно індивідуалістична. Цей індивідуалізм зумовлений її органічним прагненням до ідеалу сильної людини, яка над усе цінує власну свободу, а отже, і свободу свого народу. Ключовим у її самоусвідомленні був момент внутрішнього переродження та перетворення поетичного слова на зброю. В одному з листів до матері вона зізналася: *«Мені здається, що я маю перед собою якусь велику битву, з якою вийду переможцем або зовсім не вийду. Коли у мене справді є талан, то він не загине…»*

Дівчина серед мальв
(*Вільгельм Котарбінський, 1900*)

Неоромантична тема духовного переродження й постання вільної «нової людини» яскраво та всебічно представлена в ліриці Лесі Українки.

Зберігаючи подібність до романтизму початку XIX століття, неоромантизм переосмислив конфлікт між ідеалом і дійсністю, героєм і юрбою. Леся Українка писала, що справжній неоромантик зневажає не саму юрбу, а той рабський дух, що змушує людину відмовлятись від своєї індивідуальності. Вона мріяла про ідеальне суспільство свідомих особистостей, у якому розчинилася б і зникла безлика юрба.

Неоромантизм став для Лесі Українки важливою позитивною програмою перетворення суспільства на основі духовного переродження кожної окремої особистості. Рабському духові юрби вона протиставляла неповторну індивідуальність та свідому громаду вільних людей.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Поміркуйте, чому саме в 90-ті роки Леся Українка усвідомила потребу оновлення української літератури. Якими бачилися письменниці шляхи розвитку українського мистецтва?
2. Які естетичні принципи вона сповідувала?
3. До якого ідеалу людини прагнула поетеса?
4. Як вона визначила своє бачення неоромантизму?

НЕОРОМАНТИЧНА ПОЕЗІЯ «МЕЛОДІЙ»

Ліричний талант Лесі Українки набув розвитку в 90-х роках. А восени 1899 року у Львові вийшла у світ її нова збірка «Думи і мрії». Допомогу в здійсненні видання надав відомий етнограф, член редколегії журналу «Літературно-науковий вісник» В. Гнатюк. Назва збірки (образ мрії, бажаного ідеалу) узгоджується з її загальним неоромантичним характером. Твори поєднано в цикли «Мелодії», «Невільничі пісні», «Відгуки», «З пропащих років», «Кримські відгуки».

Цикл «Мелодії», що відкриває збірку, об'єднав дванадцять творів, написаних у 1893—1894 роках. Він збудований на протистоянні між *«думами смутними»* і *«світлими мріями»*. Один із провідних мотивів циклу — мотив весни, весняної сили, що відіграє особливу роль не лише в циклі, а й у всій творчості поетеси. У цьому циклі він поєднується з мотивами надії, мрії, щастя. Весна символізує емоційний порив ліричної героїні до душевного оновлення та готовність до боротьби зі смутком і зневірою.

«Весняні» поезії «Мелодій» («Знов весна і знов надії…», «Стояла я і слухала весну…», «Хотіла б я піснею стати…», «Перемога», «Давня весна») сприймаються як ліричні варіації на тему перемоги над собою, подолання сумнівів і розчарувань шляхом залучення потужної духовної сили — мрії, що живить і підтримує надію, змушує щоразу, навіть у майже безнадійній ситуації, боротися за життя.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Розкажіть про історію виходу та структуру другої збірки Лесі Українки. Яку назву вона мала?
2. Коли було написано твори циклу «Мелодії»?
3. Поясніть значення мотиву весни в цих поезіях.
4. Поясніть, як ви зрозуміли протиставлення «дум смутних» і «світлих мрій».

МЕЛОДІЯ ВЕСНИ («СТОЯЛА Я І СЛУХАЛА ВЕСНУ…»)

Назва «Мелодії» вказує на особливу роль музичного елемента у творах циклу. Майже цілком на слуховому сприйнятті побудована поезія «Стояла я і слухала весну…».

В осягненні природного довкілля лірична героїня покладається на свою здатність дослухатися до загадкової й чарівної «мови» весни (*«вона мені багато говорила…»*). Надалі звукова образність у вірші конкретизується (*«вона мені співала…»*) і зрештою виявляється в злагодженому поєднанні двох мелодій — радісної мелодії весни й мелодії душі, що додається завдяки спогадам (*«те, що давно мені співали мрії…»*). І хоча це *«давно»* залучає ноту легкого смутку, однак у цілому домінує оптимістична пісня *«про молодощі, радощі, надії»*, що дарує ліричній героїні хвилини щасливого піднесення й світлого забуття.

Звуки весни
(*Франц фон Штук, 1910*)

Авторська здатність олюднювати природу (весна *«багато говорила»*, *«співала»*, *«таємно-тихо шепотіла»*) створює загальне враження довірливого спілкування.

Читацький практикум

* * *

Стояла я і слухала весну.
Весна мені багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну,
То знов таємно-тихо шепотіла.

Вона мені співала про любов,
Про молодощі, радощі, надії,
Вона мені переспівала знов
Те, що давно мені співали мрії.

1895

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія?
2. Якою у творі постає весна? Як сприймає її лірична героїня?
3. Які емоції охоплюють ліричну героїню?
4. Знайдіть у творі звукові образи. Поміркуйте, якого значення набуває в поезії образ пісні. Як цей образ пов'язаний з образами мрії, весни.

ГРОМАДЯНСЬКІ МОТИВИ («СЛОВО, ЧОМУ ТИ НЕ ТВЕРДАЯ КРИЦЯ...»)

У збірці «Думи і мрії» помітне місце посідає цикл «Невільничі пісні». Він з'явився, коли Лесю Українку по-справжньому захопила ідея громадської активності. У 1895 році вона надіслала до журналу «Народ» «Лист до товаришів» (лист не був опублікований через закриття видання). У зверненні поетеса писала: *«Скажіть, мої товариші, чому не чутно вашого голосу, тим часом як усяка «темна сила» не боїться здіймати його прилюдно? Невже для нашої країни ще не настав час, щоб виявила себе сила світліша?»*

Як протистояння «темної» і «світлої» сил трактує поетеса стан громадського життя, вона ж характеризує своє покоління як молодих ідеалістів, на долю яких випала особлива місія в боротьбі народу за свободу. За таких обставин та настроїв і постав цикл «Невільничі пісні». Його основу склала тема лихоліття, що спіткало Україну.

Поезія «Слово, чому ти не твердая криця…» (1896) завершує й ніби підсумовує весь цикл. У ній переважає піднесено-оптимістична настроєва тональність. Мотив боротьби узгоджується з мотивом творчості, а символічний образ слова-зброї висувається на передній план.

Усвідомлюючи обмежені практичні можливості своєї творчості, героїня готова на все, аби підтримати «невідомих братів» у боротьбі з тиранією. За своїм змістом вірш сприймається як пристрасна поетична декларація призначення поета й поезії. Натхненне слово — *«єдиная зброя»* — теж здатне наближати перемогу над поневолювачами: *«Месники дужі приймуть мою зброю, / Кинуться з нею одважно до бою… / Зброє моя, послужи воякам / Краще, ніж служиш ти хворим рукам!»*

Поетеса була глибоко переконана в прийдешній перемозі «світлої» сили (*«Брязне клинок об залізо кайданів, / Піде луна по твердинях тиранів…»*), вона вірила, що сповнене громадянської енергії поетичне слово є ефективною зброєю в справедливій боротьбі людей за свою свободу.

Критик М. Драй-Хмара дуже високо оцінив вплив громадянської поезії Лесі Українки на читачів: *«Це був той огонь, що мав спалити мури великої тюрми народів і разом з тим випекти старі, заіржавлені душі у покірних, затурканих і приголомшених невільників-рабів»*.

Читацький практикум

* * *

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?

Ти, моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця проллєш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш…

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдиная зброє,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою…
Зброє моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

1896

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які образи поезії вразили найбільше?
2. До якого циклу належить поезія «Слово, чому ти не твердая криця…»?
3. Поясніть, як образи поезії пов'язані з назвою циклу.
4. Поміркуйте, чому поетеса порівнює *слово* з *крицею*.
5. Які мотиви поєдналися у творі?
6. Доведіть, що лірична героїня твору вірить у силу слова.

ПІЗНЯ ПОЕЗІЯ

Третя збірка Лесі Українки «Відгуки» вийшла друком у 1902 році в Чернівцях. Вона містила поезії, написані з кінця 1899 до червня 1901 року. Нова книжка була порівняно невеликою: окрім власне ліричних творів, що поєднані в цикли «Із циклу «Невольницькі пісні», «Ритми», «Хвилини», «Легенди», до неї ввійшла також драматична поема «Одержима». У збірці переважають громадянські та психологічно-особистісні мотиви, а доля, муза, пісня, боротьба, смерть і вічність складають основу образної палітри.

Чимало творів Леся Українка не включила до складу збірок. Це досить різні в ідейно-тематичному й образному плані поезії. Серед них і відомі вірші «Як я люблю оці години праці…», «Часто кажуть: «ясні зорі…», «Мріє, не зрадь!..», «І ти колись боролась, мов Ізраїль…». Значну частину своєї інтимної лірики поетеса вирішила не публікувати з особистих міркувань. Ці поезії побачили світ уже після смерті Лесі Українки.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

Дайте короткі відповіді на запитання.

- Коли й де вийшла третя поетична книжка Лесі Українки?
- Які цикли до неї ввійшли?
- До яких мотивів та образів звернулась авторка?
- Які поезії Леся Українка не включила до збірок?

ПОЕТИЧНИЙ ОБРАЗ МРІЇ («МРІЄ, НЕ ЗРАДЬ!..»)

Сприйняття поезії «Мріє, не зрадь!..» потребує залучення громадського контексту. Твір був написаний у серпні 1905 року під час революції в Російській імперії. Тоді відбулися потужні протести, повстання і страйки. Українці рішуче обстоювали свої права. Передчуття близьких змін надихнуло на публічні виступи багатьох митців, серед яких була й Леся Українка. Однак оптимістичне передчуття не обходилося без сумнівів і тривоги за наслідки революційної боротьби. Тоді й постав ліричний монолог «Мріє, не зрадь!..», що поєднав разом неспокій і самозречення.

Лірична героїня твору переживає емоційний злет, що змушує на відверті зізнання. Її служіння прийдешньому ідеалу сягає крайньої межі (*«я вже зрікаюсь життя»*). Зосередження на вищій меті спричиняє внутрішній конфлікт (*«…я душею повстала сама проти себе»*), подолання останніх сумнівів та усвідомлення власного покликання на боротьбу за мрію: *«…хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною, / а як прийдеться згинуть за теє — дарма!»*

У вияві громадянських настроїв Леся Українка свідомо уникала конкретики. Це прикмета її творчої манери. Ми довідуємось про тугу героїні за ідеалом, безрадісні дні й безсонні ночі, появу надії та про серце, сповнене мрією, про самозречення й готовність до смерті в боротьбі. Творчість для поетеси — це перш за все мистецтво, тому навіть у розкритті громадянських тем і настроїв вона зберігала вірність принципам модерністського естетизму.

Читацький практикум

* * *

Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила,
Стільки безрадісних днів, стільки безсонних ночей.
А тепера я в тебе остатню надію вложила.
О, не згасни ти, світло безсонних очей!

Мріє, не зрадь! Ти ж так довго лила свої чари
в серце жадібне моє, сповнилось серце ущерть,
вже ж тепера мене не одіб'ють від тебе примари,
не зляка ні страждання, ні горе, ні смерть.

Я вже давно інших мрій відреклася для тебе.
Се ж я зрікаюсь не мрій, я вже зрікаюсь життя.
Вдарив час, я душею повстала сама проти себе,
і тепер вже немає мені вороття.

Тільки — життя за життя! Мріє, станься живою!
Слово, коли ти живе, статися тілом пора.
Хто моря переплив і спалив кораблі за собою,
той не вмре, не здобувши нового добра.

Мріє, колись ти літала орлом надо мною, —
дай мені крила свої, хочу їх мати сама,
хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною,
а як прийдеться згинуть за теє — дарма!

1905

Виявляємо літературну компетентність

1. Коли була написана поезія «Мріє, не зрадь!..»?
2. Які події позначились на переживаннях авторки?
3. Якими рисами наділена лірична героїня?
4. З якими словами вона звертається до своєї мрії?

Драма-феєрія «Лісова пісня»

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ

У «Лісовій пісні» дитячі враження авторки поєдналися з пізнішими філософськими роздумами. У листі до матері Леся Українка писала: *«Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними. А то ще я й здавна тую Мавку «в умі держала», ще аж із того часу, як ти в Жабокричі мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами. Потім я в Колодяжному в місячну ніч бігала самотою в ліс (ви того ніхто не знали) і там ждала, щоб мені привиділась Мавка. І над Нечімним вона мені мріла, як ми там ночували — пам'ятаєш — у дядька Лева Скулинського. Видно, вже треба було мені її колись написати, а тепер чомусь прийшов «слушний час» — я й сама не збагну чому. Зачарував мене сей образ на весь вік».*

Лісова пісня. Леся Українка
(*Олег Щупляк, 2011*)

Перший варіант «Лісової пісні» Леся Українка завершила влітку 1911 року в грузинському місті Кутаїсі. У листі до сестри Ольги вона зізналася: *«Писала я її дуже недовго, 10—12 днів, і не писати ніяк не могла, бо такий уже був непереможний настрій, але після неї я була хвора і досить довго «приходила до пам'яті». Далі я заходилася її переписувати, ніяк не сподіваючись, що се забере далеко більше часу, ніж саме писання…».*

Драма вийшла в 1912 році в журналі «Літературно-науковий вісник» із численними друкарськими помилками. Пізніше поетеса виправила текст, додала до нього список дійових осіб. Виправлений варіант «Лісової пісні» був виданий окремою книжкою вже після смерті авторки, у січні 1914 року.

Письменниця визначила «Лісову пісню» як драму-феєрію. Основними властивостями цього жанру є фантастичний сюжет, казкова умовність персонажів, поглиблений ліризм, широке залучення фольклорної образності.

Жанр драми-феєрії тісно пов'язаний із таким напрямом, як неоромантизм. «Лісова пісня» зазнала ще й відчутного впливу «нової драми», що виявилось у внутрішньому конфлікті, філософському підтексті та в особливій ролі ремарок.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Як сама Леся Українка прокоментувала задум «Лісової пісні»?
2. Коли вона написала перший варіант твору?
3. Де й коли з'явилась перша публікація «Лісової пісні»?
4. Коли було видано виправлений варіант твору?
5. Як авторка визначила жанр своєї п'єси? Назвіть характерні ознаки цього жанру.
6. Які риси «нової драми» наявні в «Лісовій пісні»?

Читаємо взірці української художньої літератури

7. Прочитайте драму-феєрію «Лісова пісня» Лесі Українки [1]. Звірте власні враження від твору із матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

   Порада. Драма-феєрія «Лісова пісня» складається з «Прологу» і трьох дій. Прочитавши кожну із цих частин твору, робіть у зошиті нотатки: де відбуваються події, хто є їх учасником, які проблеми порушуються в діалогах, монологах. Оберіть таку форму запису, яка допоможе вам якнайшвидше й найточніше відтворити в пам'яті твір.

   Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум» (с. 204—217).

ТЕМА І ПРОБЛЕМИ

На думку М. Драй-Хмари, у «Лісовій пісні» змальовано «трагедію високої душі, що заблудилась серед болота буденного життя». Душевна краса й приземлений практицизм піднесені в драмі до рівня символічних узагальнень, що спонукають до роздумів про справжнє покликання людини.

Основні проблеми твору мають переважно філософський характер. Вони стосуються сенсу життя, духовної свободи, матеріального й духовного чинників особистості. Це також проблеми таланту, людської гідності, впливу справжнього кохання на людську душу.

Особливу роль у творі відіграє питання гармонійного співжиття людини і природи. Яскравим вираженням пориву до гармонії є душа Лукаша, яка озивається *«виразно-щиро голосом сопілки…»*. Усвідомлення, що він не зміг *«…своїм життям до себе дорівнятись»*, виявляє чи не найбільшу драматичну суперечність людської натури.

Виявляємо літературну компетентність

1. Якою є тема «Лісової пісні»?
2. До яких філософських проблем звернулась авторка?

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

ХУДОЖНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ

«Лісова пісня» складається з прологу і трьох дій. У пролозі знайомство з міфічними істотами налаштовує на умовний, символічний характер сприйняття твору. Перша дія розповідає про зародження й розвиток кохання Мавки й Лукаша, увиразнює тему гармонійного співіснування людини і природи. У другій дії загострюється конфлікт між мрією й буденністю. Третя дія розкриває драматизм непоправної втрати та розповідає про запізніле духовне прозріння головного героя.

Важливу роль у драмі відіграють образи природи, особливо при зіставленні душевних змін героїв із природними явищами. Зародження почуттів Лукаша й Мавки припало на час весняного оновлення світу, пробудження довкілля, пізнє літо приносить розчарування й сумніви, а завершальні події твору відбуваються пізньої осені. У фіналі на мить — як мрія про втрачене щастя — немов у казці, поновлюється весняна природа й замість зимового дня настає місячна весняна ніч, квітнуть дерева, а їхній білий цвіт огортає закохану пару та перетворюється зрештою на густий сніг, що накриває нерухому самотню постать Лукаша.

Твір Лесі Українки має розгорнуті ремарки. Вони виконують не лише допоміжну, службову функцію, а й органічно взаємодіють із розвитком діалогів і сценічної дії, сприяють вираженню підтексту. Уся художня організація драми підпорядкована філософському задуму. Етнографічна конкретика й соціальні деталі відсуваються на задній план, а персонажі та образи природи відчутно символізуються й узгоджуються з неоромантичним протистоянням буденності і мрії.

Виявляємо літературну компетентність

У зручній для вас формі запишіть відомості про художню організацію твору.

ФАНТАСТИЧНІ ОБРАЗИ

У казковому світі «Лісової пісні» природу представляють різні фантастичні персонажі. Деякі з них (*«Той, що греблі рве», «Той, що в скалі сидить»*) вигадані, решта постала на основі авторського сприйняття й переосмислення народної демонології.

Мавка у фольклорі — це лісова русалка, яка має вигляд вродливої дівчини. Вважалося, що вона вороже налаштована до світу людей. Зовнішність та деякі інші риси своєї героїні Леся Українка запозичила з фольклору, однак переосмислила її вдачу, наділила розвиненою індивідуальністю.

Лісовик — дух, який оберігає лісові скарби. У драмі він *«малий, бородатий дідок, меткий рухами, поважний обличчям; у брунатному вбранні барви кори, у волохатій шапці з куниці»*. Кожної пори року Лісовик вбирається в інші шати: пізнього літа він уже *«у довгій киреї барви старого золота з темно-червоною габою внизу, навколо шапки обвита гілка достиглого хмелю»*, а в наближенні зими — *«у сірій свиті і в шапці з вовчого хутра»*. Леся Українка зобразила його мудрим і справедливим приятелем дядька Лева. Лісовик виступає за мирне співжиття з людьми. Але водночас саме він застерігає Мавку: *«Не задивляйся ти на хлопців людських. Се лісовим дівчатам небезпечно»*.

Перелесник у народній уяві поставав як злий дух, котрий відвідував людей, прибираючи подобу когось із родичів. Письменниця відійшла від негативної оцінки цього персонажа. Він молодий і привабливий: *«З гущавини лісу вилітає Перелесник — гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима»*. Перелеснику подобається Мавка, він не раз її підтримував і захищав.

Водяник і *Русалка* — ворожі до людей духи озера. Водяник мало не втопив дядька Лева, а Русалка підмовила потерчат завести Лукаша до болота. Ось зовнішність Водяника: *«Він древній сивий дід, довге волосся і довга біла борода всуміш з баговинням звисають аж по пояс. Шати на ньому — барви мулу, на голові корона із скойок»*. Русалка дружить із Мавкою, але вона зовсім іншої вдачі, лиха й підступна. Зовні відповідає народним уявленням: *«Русалка випливає і знадливо всміхається, радісно складаючи долоні. На ній два вінки — один більший, зелений, другий маленький, як коронка, перловий, з-під нього спадає серпанок»*.

«Той, що греблі рве» — вигаданий Лесею Українкою дух води, але не тихої озерної, а поривчастої, стрімкої, як у струмках та річках навесні. Недарма Водяник вважає цього грайливого духа води чужинцем, не дозволяє пустувати у своїх володіннях, залицятися до своєї дочки.

Ілюстрація до драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня»
(*Софія Караффа-Корбут, 1994*)

«Той, що в скалі сидить», або Марище — теж створений уявою поетеси персонаж. Це страшний демон забуття, який забирає зневірену Мавку. У творі з ним асоціюються такі почуття, як страх (*«Раптом з-під землі з'являється темне, широке, страшне Марище»*), відчай і невблаганність.

Потерчата (діти, що померли нехрещеними й обернулися на злих істот), *чортик Куць*, *Злидні* (злі духи, які приносять людям нещастя), *Пропасниця* — образи, які авторка створила цілком у дусі народної демонології.

Виявляємо літературну компетентність

1. Які міфологічні образи авторка запозичила з фольклору? Як вона їх переосмислила?
2. Які образи створені уявою авторки? Що вони позначають?

МАТИ Й КИЛИНА

Мати Лукаша й Килина сповідують переважно практичні цінності. Краса довкілля, якою захоплюється мудрий дядько Лев, не викликає жодного відгуку в душах цих жінок. Обидві свого часу овдовіли, тож необхідність дбати про родинний добробут ще більше обмежила коло їхніх інтересів дрібними щоденними турботами.

Мати не схвалює поетичної жилки в натурі Лукаша, натомість нав'язує йому своє прагматичне, приземлене сприйняття світу. Вважаючи прийнятним шлюб із розрахунку, вирішує, хто саме буде синові кращою парою: *«Там є одна вдовиця — моторненька, — / сама припитувалась через люди, / то я сказала, що аби Лукаш / був не від того…»*. Мавка — лише *«відьма»*, *«нездарисько»* й *«ледащо»*, а от практична Килина дуже приваблює матір Лукаша як майбутня невістка.

Ось вони разом рухаються до хати на лісовій галявині: *«Від озера наближається мати, а з нею молода повновида молодиця, в червоній хустці з торочками, в бурячковій спідниці, дрібно та рівно зафалдованій; так само зафалдований і зелений фартух з нашитими на ньому білими, червоними та жовтими стяжками; сорочка густо натикана червоним та синім, намисто дзвонить дукачами на білій пухкій шиї, міцна крайка тісно перетягає стан, і від того кругла, заживна постать здається ще розкішнішою. Молодиця йде замашистою ходою, аж стара ледве поспіває за нею»*.

Килина випромінює здоров'я та енергію, рішучість і готовність до дій. Видно, що прийшла вона з певним наміром, який давно узгодила з матір'ю Лукаша. Це своєрідні «оглядини», знайомство перед одруженням із розрахунку. Килина намагається представити себе у якомога вигіднішому світлі, тож і розповідає про те, що, на її думку, може привабити майбутню свекруху: *«Та в мене молока, вже ніде й діти! / Коб ярмарок хутчій — куплю начиння. Корова в мене турського заводу…»* Бажаючи справити враження, вона одразу ж хапається жати нивку. Мати *«вириває серпа Мавці з рук і дає Килині, тая кидається на жито і жне, як вогнем палить, аж солома свище під серпом»*. Її недобру натуру одразу ж розпізнає проникли́ва Мавка: *«…нехай ся жінка більше не приходить, — / я не люблю її: вона лукава, / як видра»*. І це передчуття справджується. Після смерті дядька Лева Килина легко руйнує усталену рівновагу в стосунках з лісовими мешканцями, бо заради вигоди готова на все: *«Та я б і цілий ліс продати рада / або протеребити, — був би ґрунт, / як у людей, не ся чортівська пуща»*.

Ось це *«як у людей»* дуже добре характеризує й Килину, і матір Лукаша. Бути як усі, не виділятися, забути духовні цінності, натомість плекати усереднений, спрощений погляд на життя та нав'язувати його іншим як єдино правильний. Авторка не приймає такої обивательської моралі, що нівелює людську індивідуальність у її пориваннях до духовності й краси.

Виявляємо літературну компетентність

1. Які цінності сповідують мати й Килина? Чим споріднені ці образи?
2. Як мати Лукаша ставиться до Мавки?
3. Яким мати й Килина бажають бачити Лукаша?
4. Що символізують образи Килини й матері?

ДЯДЬКО ЛЕВ

В образі дядька Лева авторка втілила ідею злагодженого співіснування людини і природи. Він звичайний селянин, проста й мудра людина. *«Лев уже старий*

чоловік, поважний і дуже добрий з виду; по-поліському довге волосся білими хвилями спускається на плечі…» У лісі поводиться обережно, намагаючись не порушити природного ритму. Навіть Лісовик заспокоює Русалку, коли дізнається, хто саме будуватиме на лісовій галявині хату: *«То ж дядько Лев сидітиме в тій хижі, / а він нам приятель».*

Дядько Лев оберігає від лісорубів окрасу всього лісу — могутній столітній дуб. За це й полюбив його Лісовик: *«Та дядько Лев заклявся на життя, / що дуба він повік не дасть рубати. / Тоді ж і я на бороду заклявся, / що дядько Лев і вся його рідня / повік безпечні будуть в сьому лісі».*

Добре серце старого здатне на глибоке співчуття. Уболівання за рідне довкілля він прагне передати й матері Лукаша: *«Що лісове, то не погане, сестро, — / усякі скарби з ліса йдуть».* Він переконує, що Мавка може стати гарною парою її синові: *«…то й в лісовичку може уступити / душа така саміська, як і наша».*

Про смерть дядька Лева згадано в ремарці на початку третьої, найбільш «дисгармонійної» дії: *«Коли розвидняється, на галяві стає видко великий пеньок, там, де стояв колись столітній дуб, а недалечко від нього недавно насипану, ще не порослу моріжком могилу».*

Без дядька Лева порушується рівновага у взаєминах лісових мешканців і поселенців. Мавка гірко оплакує втрату цієї мудрої людини: *«Ой як же плаче серце по тобі, / єдиний друже мій!»* Образи дядька Лева й Мавки багато в чому споріднені — вони уособлюють духовну й душевну красу, прагнення до гармонії.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яку ідею втілила авторка в образі дядька Лева?
2. За що дядька Лева поважає Лісовик?
3. Як дядько Лев ставиться до Мавки?
4. Що відбулося в лісі після смерті дядька Лева?
5. Що споріднює образи дядька Лева й Мавки?

МАВКА

На початку твору Мавка — лісовичка: *«З-за стовбура старої розщепленої верби, півусохлої, виходить Мавка, в ясно-зеленій одежі, з розпущеними чорними з зеленим полиском косами, розправляє руки і проводить долонею по очах».* Звуки сопілки звільняють її від зимового сну. Вона боронить від ножа березу — кидається до Лукаша й утримує його руку. А ось такою її вперше бачить сам Лукаш: *«Що ж, ти зовсім така, / як дівчина… ба ні, хутчій як панна, / бо й руки білі, і сама тоненька, / і якось так убрана не по-наськи…»*

Мавку захопила весняна мелодія — вона співає, і музика Лукаша та її спів разом одивнюють усе довкола, перетворюють на казку. *«На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розцвітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини, глід соромливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина появляє ніжні квіти. Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга, аж до сліз…»*

Постер до анімаційного фільму «Мавка. Лісова пісня»

Почуття змінило Мавку й змусило знехтувати пораду Лісовика «минати людські стежки». У зв'язку із цим В. Петров писав: «*Мавка покохала Лукаша, і тепер вона прагне не «ніжного кохання берези», не Перелесникового пригортання, а «**ніжності на віки**», людського вічного кохання. Мавка покохала Лукаша, чи, власне, не Лукаша, а Лукашеву пісню, музику людської душі, те в Лукашеві, чого й він сам в собі не розуміє, про що «**душа співає голосом сопілки**»*.

У другій дії Мавка знову змінюється. Це і внутрішні, і зовнішні зміни: «*Мавка виходить з хати перебрана: на їй сорочка з десятки, скупо пошита і латана на плечах, вузька спідничина з набиванки і полинялий фартух з димки, волосся гладко зачесане у дві коси і заложене навколо голови*».

Щоб зберегти кохання, вона змінюється. За це їй і докоряє Лісовик: мовляв, із лісової царівни обернулась на служебку, «*окрайчик щастя хтіла заробить*». Кохання викликало в Мавці докорінну внутрішню метаморфозу: «*У мене мов зродилось друге серце, / як я його пізнала*».

Зневажена коханим, Мавка опиняється під владою Марища, однак сила справжнього почуття зрештою змушує її пробудитись від сну-забуття й повернути Лукашу людську подобу. До її метаморфоз додається наступне перетворення на вербу, а потім її голос промовляє вже в чарівній грі сопілки.

У фіналі Мавка говорить до Лукаша: «*…ти душу дав мені, як гострий ніж / дає вербовій тихій гілці голос*». Це символічний момент, який залучає казкове переживання вічності й безсмертя. Саме про це сказано в останній репліці Мавки, яка передбачає майбутню метаморфозу («*…стане початком тоді мій кінець*»): «*Будуть приходити люди, / вбогі й багаті, веселі й сумні, / радощі й тугу нестимуть мені, / їм промовляти душа моя буде*».

Характеризуючи Мавку, не слід забувати про роль підтексту. Героїня казкового твору, яскравої драми-феєрії не вичерпується якимось чітким й однозначним буквалістським сприйняттям та простим поясненням. У драмі вона виступає ще й складним символом — гармонії й душевної краси, туги за ідеалом, пориву людини до далекої мрії.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яким є образ мавки в народній демонології? Які риси народного образу зберегла авторка?

2. За що Мавка покохала Лукаша?
3. Як змінюється Мавка в другій дії? Як вона ставиться до Килини?
4. Що символізує образ Мавки?

◆ ЛУКАШ

На початку драми Лукаш наївний і *«дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче…»*. Його сопілка оживляє рослинність після зимового сну. Талант музи́ки зачарував Мавку, та вона мало не одразу зауважила його роздвоєну натуру. Лісовичка вдивляється в обличчя Лукаша й здивовано відзначає: *«У тебе голос чистий, як струмок, / а очі — непрозорі»*.

Лукаш дуже залежить від приземлених людських уявлень. *«Не зневажай душі своєї цвіту, / бо з нього виросло кохання наше!»* — промовляє Мавка. А він лише сміється у відповідь.

Внутрішня роздвоєність Лукаша дуже болить Мавці: *«Бач, я тебе за те люблю найбільше, / чого ти сам в собі не розумієш, / хоча душа твоя про те співає / виразно-щиро голосом сопілки…»* Не знаючи ціни коханню, він, хай і під впливом матері, здійснює непоправне: відштовхує Мавку й тим самим зрікається найкращого у своїй особистості. Подальше існування Лукаша в образі вовкулаки можна розглядати ще і як символічну метаморфозу — трагічний наслідок зради самому собі: *«Тепер він вовкулака дикий! / Хай скавучить, нехай голосить, виє…»*

До Лукаша запізно приходить усвідомлення втраченого щастя. Мавка глибоко співчуває коханому, поділяє його біль: *«Він в подобі людській / упав мені до ніг, мов ясень втятий… / І з долу вгору він до мене звів / такий болючий погляд, повний туги / і каяття палкого, без надії…»*

Зустріч Лукаша зі своєю долею розкриває трагедію людини, котра переживає муки прозріння й непоправної втрати. Заспокоєння він знаходить у символічній спробі хоча б у звуках музики й хоч ненадовго відродити ілюзію колишнього щастя: *«Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, запорошив усю постать і падає, падає без кінця…»*

Образ Лукаша у своєму символічному вимірі відсилає до роздумів над сенсом життя й ціною щастя, що часто пізнається лише з його втратою. Цей образ також навіює думки про душевну гармонію й реальний вплив високих духовних цінностей на щоденне людське існування.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яким Лукаш зображений на початку твору?
2. У чому виявилась роздвоєність його натури?
3. На кого Лісовик перетворив Лукаша?
4. Хто повернув Лукашеві людську подобу?
5. Як змінюється Лукаш у фіналі твору?

Читацький практикум

Лісова пісня

Драма-феєрія в 3-х діях
(*Уривки*[1])

ПРОЛОГ

Старезний, густий, предковічний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом. Галява скраю переходить в куп'я та очерети, а в одному місті в яро-зелену драговину — то береги лісового озера, що утворилися з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини лісу, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хащах. Саме озеро — тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині.

Містина вся дика, таємнича, але не понура, — повна ніжної задумливої поліської краси.

Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Дерева ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розривається, одкриваючи блідо-блакитну воду. В лісі щось загомоніло, струмок зашумував, забринів, і вкупі з його водами з лісу вибіг «Той, що греблі рве» — молодий, дуже білявий, синьоокий, з буйними і разом плавкими рухами; одежа на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими золотистими іскрами. Кинувшися з потока в озеро, він починає кружляти по плесі, хвилюючи його сонну воду; туман розбігається.

Виявляємо літературну компетентність

- Ви прочитали першу авторську ремарку драми «Лісова пісня». Яке враження вона справила на вас? Які емоції викликала? Що читачі з неї дізнаються?
- Як відомо, драма — твір для сценічного втілення. Поміркуйте, чи можна відтворити на сцені описаний авторкою пейзаж. Аргументуйте свою думку.
- Порівняйте ремарки у творі І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» і в «Лісовій пісні». Чим вони відрізняються?
- Визначте роль «Прологу» в драмі-феєрії «Лісова пісня».

ДІЯ І

Мавка

Ох, як я довго спала!

[1] Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

Лісовик

Довго, дочко!
Вже й сон-трава перецвітати стала.
От-от зозулька маслечко сколотить,
в червоні черевички убереться
і людям одмірятиме літа.
Вже з вирію поприлітали гості.
Он жовтими пушинками вже плавають
на чистім плесі каченятка дикі.

Мавка

А хто мене збудив?

Лісовик

Либонь, весна.

Мавка

Весна ще так ніколи не співала,
як отепер. Чи то мені так снилось?

Лукаш знов грає [мелодія № 5].

Ні... стій... Ба! Чуєш?.. То весна співає?

Лукаш грає мелодію № 5,
тільки ближче.

Лісовик

Та ні, то хлопець на сопілці грає.

Мавка

Який? Невже се «Той, що греблі рве»?
От я не сподівалася від нього!

Лісовик

Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж,
Лукаш на ймення.

Мавка

Я його не знаю.

Лісовик

Бо він уперше тута. Він здалека,
не з сих лісів, а з тих борів соснових,

де наша баба любить зимувати;
осиротів він з матір'ю-вдовою,
то дядько Лев прийняв обох до себе...

Мавка

Хотіла б я побачити його.

Лісовик

Та нащо він тобі?

Мавка

Він, певне, гарний!

Лісовик

Не задивляйся ти на хлопців людських.
Се лісовим дівчатам небезпечно...

Мавка

Який-бо ти, дідусю, став суворий!
Се ти мене отак держати будеш,
як Водяник Русалку?

Лісовик

Ні, дитинко,
я не держу тебе. То Водяник
в драговині цупкій привик одвіку
усе живе засмоктувати. Я
звик волю шанувати. Грайся з вітром,
жартуй із Перелесником, як хочеш,
всю силу лісову і водяну,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля, — там жура
тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш — і пропала воля!

Мавка

(*сміється*)

Ну, як-таки, щоб воля — та пропала?
Се так колись і вітер пропаде!

Лісовик хоче щось відмовити, але виходить Лукаш із сопілкою.
Лісовик і Мавка ховаються.

Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його руку.

Мавка

Не руш! Не руш! Не ріж! Не убивай!

Лукаш

Та що ти, дівчино? Чи я розбійник?
Я тільки хтів собі вточити соку
з берези.

Мавка

Не точи! Се кров її.
Не пий же крові з сестроньки моєї!

Лукаш

Березу ти сестрою називаєш?
Хто ж ти така?

Мавка

Я — Мавка лісова.

Лукаш

(*не так здивовано, як уважно придивляється до неї*)

А, от ти хто! Я від старих людей
про мавок чув не раз, але ще зроду
не бачив сам.

Мавка

А бачити хотів?

Лукаш

Чому ж би ні?.. Що ж, — ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
і якось так убрана не по-наськи...
А чом же в тебе очі не зелені?

(*Придивляється.*)

Та ні, тепер зелені... а були,
як небо, сині... О! Тепер вже сиві,
як тая хмара... ні, здається, чорні,
чи, може, карі... Ти таки дивна!

Мавка

(*усміхаючись*)

Чи гарна ж я тобі?

Лукаш

(*соромлячись*)

Хіба я знаю?..

Мавка

(*сміючись*)

А хто ж те знає?

Лукаш

(*зовсім засоромлений*)

Ет, таке питаєш!..

Мавка

(*щиро дивуючись*)

Чому ж сього не можна запитати?
Он бачиш, там питає дика рожа:
«Чи я хороша?»
А ясень їй киває в верховітті:
«Найкраща в світі!»

Лукаш

А я й не знав, що в них така розмова.
Я думав — дерево німе, та й годі.

Мавка

Німого в лісі в нас нема нічого. <...>

Лукаш

Як ти тремтиш! Я чую, як береза
стинається і листом шелестить.

Мавка

(*відхиляється від берези*)

Ой лихо! Я боюся притулятись,
а так не встою.

Лукаш

Притулись до мене.
Я дужий, — здержу, ще й обороню.

Мавка прихиляється до нього. Вони стоять у парі. Місячне світло починає ходити по лісі, стелиться по галяві і закрадається під березу. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі. Вітер поривчасто зітхає. З осяйного туману виходить Русалка і нишком підглядає молоду пару.

Лукаш, тулячи до себе Мавку, все ближче нахиляється обличчям до неї і раптом цілує.

Мавка

(*скрикує з болем щастя*)

Ох!.. Зірка в серце впала!

Русалка

Ха-ха-ха!

(*З сміхом і плеском кидається в озеро.*)

Лукаш

(*ужахнувшись*)

Що се таке?

Мавка

Не бійся, то Русалка.
Ми подруги, — вона нас не зачепить.
Вона свавільна, любить глузувати,
але мені дарма... Мені дарма
про все на світі!

Лукаш

То й про мене?

Мавка

Ні,
ти сам для мене світ, миліший, кращий,
ніж той, що досі знала я, а й той
покращав, відколи ми поєднались.

Лукаш

То ми вже поєднались?

Мавка

Ти не чуєш,
як солов'ї весільним співом дзвонять?

Лукаш

Я чую... Се вони вже не щебечуть,
не тьохкають, як завжди, а співають:
«Цілуй! Цілуй! Цілуй!»

(*Цілує її довгим, ніжним, тремтячим поцілунком.*)

Я зацілую
тебе на смерть!

Зривається вихор, білий цвіт метелицею в'ється по галяві.

Мавка

Ні, я не можу вмерти...
а шкода...

Лукаш

Що ти кажеш? Я не хочу!
Навіщо я сказав?!

Мавка

Ні, се так добре —
умерти, як летюча зірка...

Лукаш

Годі!

(*Говорить, пестячи.*)

Не хочу про таке! Не говори!
Не говори нічого!.. Ні, кажи!
Чудна у тебе мова, але якось
так добре слухати... Що ж ти мовчиш?
Розгнівалась?

Мавка

Я слухаю тебе...
твого кохання...

(*Бере в руки голову його, обертає проти місяця
і пильно дивиться в вічі.*)

Лукаш

Нащо так? Аж страшно,
як ти очима в душу зазираєш...
Я так не можу! Говори, жартуй,
питай мене, кажи, що любиш, смійся...

Мавка

У тебе голос чистий, як струмок,
а очі — непрозорі.

Лукаш

Може, місяць
неясно світить.

Мавка

Може...

(*Схиляється головою йому до серця і замирає.*)

Лукаш

Ти зомліла?

Мавка

Цить! Хай говорить серце... Невиразно
воно говорить, як весняна нічка.

Лукаш

Чого там прислухатися? Не треба!

Мавка

Не треба, кажеш? То не треба, милий!
Не треба, любий! Я не буду, щастя,
не буду прислухатися, хороший!
Я буду пестити моє кохання!
Ти звик до пестощів?

Лукаш

Я не любився
ні з ким ще зроду. Я того й не знав,
що любощі такі солодкі!

Мавка пристрасно пестить його, він скрикує з мукою втіхи.

Мавко!
Ти з мене душу виймеш!

Мавка

Вийму, вийму!
Візьму собі твою співочу душу,
а серденько словами зачарую...
Я цілуватиму вустонька гожі,
щоб загорілись,

Ілюстрації до драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» (*Софія Караффа-Корбут, 1994*)

щоб зашарілись,
наче ті квітоньки з дикої рожі!
Я буду вабити очі блакитні,
хай вони грають,
хай вони сяють,
хай розсипають вогні самоцвітні!

Виявляємо літературну компетентність

- Ви перечитали одну з найромантичніших сцен світової літератури. Яке враження вона справила на вас?
- Прочитайте рядки, що розповідають, як Мавка вдивляється в очі юнака, дослухається до його серця. Що вона бачить, що говорить Мавці серце Лукаша? Як це характеризує Лукаша та його кохання?
- Поміркуйте, чому Мавка не зважила на ті прикмети, що вже віщували їй біду.
- Як ви вважаєте, яку сцену — першої чи другої зустрічі Мавки й Лукаша — можна вважати зав'язкою драми? Обґрунтуйте свою думку.
- Про які ще події оповідає авторка в першій дії драми? Яку роль ці події відіграють у конфлікті?
- Пригадайте, як починається друга дія. За що мати докоряє синові? Як Лукаш сприймає ті докори? Захищаючи Мавку, він нагадує матері, як лісовичка допомогла їм у господарстві: носила дерева на хату, садила город і засівала нивку (*«Так, як сей рік, хіба коли родило?»*), тепер пасе з Лукашем худобу (*«Самі ж казали, / що як вона глядить корів, то більше / дають набілу»*), а ще дівчина так *«умаїла квітками»* хату, що любо подивитися. Яку відповідь має на це Лукашева мати?
- Як і чому змінилося ставлення Лукаша до Мавки? Чому йому здається, що Мавка ніколи не зможе збагнути «людські клопоти»?
- У наступному фрагменті відбувається перетворення Мавки на вербу. Прочитайте уважно цей уривок твору. Поміркуйте, чи є вмотивованим перетворення Мавки.

Килина з відром у руках шпарко пробігає до лісового потоку, з гуркотом набирає відром воду і вертається назад уже трохи тихшою ходою. Завважає близько дверей Мавку, що стоїть при стіні знесилена, спустивши сивий серпанок на обличчя.

Килина

(*спиняється і становить відро долі*)

А се ж яка?.. Гей, слухай, чи ти п'яна,
чи, може, змерзла?

(*Термосить Мавку за плече.*)

Мавка

(*насилу, мов борючися з тяжкою зморою*)

Сон мене змагає...
Зимовий сон... <...>

Килина

До кого ти прийшла? Його нема.
Я знаю, ти до нього! Признавайся —
він твій коханок?

Мавка

(*так само*)

Колись був ранок
ясний, веселий, не той, що тепер...
він уже вмер...

Килина

Ти божевільна!

Мавка

(*так само*)

Вільна я, вільна... <...>

Килина

(*сіпає її за руку*)

Геть! не мороч мене! Чого стоїш?

Мавка

(*притомніше, відступаючи од дверей*)

Стою та дивлюся, які ви щасливі.

Килина

А щоб ти стояла у чуді та в диві!

Мавка зміняється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям.

Килина

(*оговтавшись від здуміння, ворожо*)

Чи ба! Я в добрий час тобі сказала!
Ну-ну, тепер недовго настоїшся!..

Виявляємо літературну компетентність

- Килинин хлопчик зрізав гілку з верби і зробив сопілку. Якого символічного значення набуває цей епізод?
- Перекажіть епізод повернення Лукаша додому. Хто і як його зустрічає? Чи почувається Лукаш затишно серед рідних людей, чи відчуває він щастя від того, що знову став людиною? Чому Лукаш зважився зіграти на сопілці?

Лукаш

(*задумливо*)

Заграти?..

(*Починає грати [мелодія № 14] спершу тихенько, далі голосніше; зводить згодом на ту веснянку [мелодія № 8], що колись грав Мавці. Голос сопілки [при повторенні гри на сопілці мелодії № 8] починає промовляти словами.*)

«Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає мені груди, серденько виймає...»

Лукаш

(*випускає з рук сопілку*)

Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари!

Хлопчик, злякавшись крику, втік до хати.

Кажи, чаклунко, що то за верба?

(*Хапає Килину за плече.*)

Килина

Та відчепися, відки маю знати?
Я з кодлом лісовим не накладаю
так, як твій рід! Зрубай її, як хочеш,
хіба я бороню? Ось на й сокиру.

(*Витягає йому з сіней сокиру.*)

Лукаш

(*узявши сокиру, підійшов до верби, ударив раз по стовбуру, вона стенулась і зашелестіла сухим листом. Він замахнувся удруге і спустив руки*)

Ні, руки не здіймаються, не можу...
чогось за серце стисло...

Килина

Дай-но я!

(*Вихоплює від Лукаша сокиру і широко замахується на вербу.*)

В сю мить з неба вогненним змієм-метеором
злітає Перелесник і обіймає вербу.

Перелесник

Я визволю тебе, моя кохана!

Верба раптом спалахує вогнем. Досягнувши верховіття, вогонь перекидається на хату, солом'яна стріха займається, пожежа швидко поймає хату. Мати Лукашева і Килинині діти вибігають з хати з криком: «Горить! Горить! Рятуйте! Ой пожежа!..» Мати з Килиною метушаться, вихоплюючи з вогню, що тільки можна вихопити, і на клунках та мішках виносять скулених Злиднів, що потім ховаються у ті мішки. Діти бігають з коновками до води, заливають вогонь, але він іще дужче розгоряється.

Мати

(*до Лукаша*)

Чого стоїш? Рятуй своє добро!

Лукаш

(*вступивши очі в крокву, що вкрита кучерявим вогнем, як цвітом*)

Добро? А може, там згорить і лихо?.. <...>

Килина

Лукашуню,
ходімо на село!

Лукаш

Я не піду.
Я з лісу не піду. Я в лісі буду.

Килина

Та що ж ти тут робитимеш?

Лукаш

А треба
все щось робити?

Килина

Як же маєм жити?

Лукаш

А треба жити? <...>

Виявляємо літературну компетентність

- Пригадайте, кого бачить Лукаш, коли залишається сам у лісі. Якого символічного значення набуває цей образ?
- Прочитайте уважно останні сторінки драми Лесі Українки.

Лукаш нахиляється до того місця, що показала Доля, знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези. Сідає під посивілим від снігу довгим віттям і крутить в руках сопілочку, часом усміхаючись, як дитина. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем.

Постать Мавки

Заграй, заграй, дай голос мому серцю!
Воно ж одно лишилося від мене.

Лукаш

Се ти?.. Ти упирицею прийшла,
щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!

(*Розкриває груди.*)

Живи моєю кров'ю! Так і треба,
бо я тебе занапастив...

Мавка

Ні, милий,
ти душу дав мені, як гострий ніж
дає вербовій тихій гілці голос.

Лукаш

Я душу дав тобі? А тіло збавив!
Бо що ж тепера з тебе? Тінь! Мара!

(*З невимовною тугою дивиться на неї.*)

Мавка

О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.
Легкий, пухкий попілець
ляже, вернувшися, в рідну землицю,
вкупі з водою там зростить вербицю, —
стане початком тоді мій кінець.
Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.
Я обізвуся до них

шелестом тихим вербової гілки,
голосом ніжним тонкої сопілки,
смутними росами з вітів моїх.
Я їм тоді проспіваю
все, що колись ти для мене співав,
ще як напровесні тут вигравав,
мрії збираючи в гаю...
Грай же, коханий, благаю!

Лукаш починає грати. Спочатку гра його [мелодії №15 і 16] сумна, як зимовий вітер, як жаль про щось загублене і незабутнє, але хутко переможний спів кохання [мелодія №10, тільки звучить голосніше, жагливіше, ніж у першій дії] покриває тугу. Як міниться музика, так міниться зима навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в заквітлім гаю, тьмяний зимовий день зміняється в ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя.

Вітер збиває білий цвіт з дерев. Цвіт лине, лине і закриває закохану пару, далі переходить у густу сніговицю. Коли вона трохи ущухла, видко знов зимовий краєвид, з важким навісом снігу на вітах дерев. Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, запорошив усю постать і падає, падає без кінця...

1911

Виявляємо читацьку, літературну компетентності

1. Яке враження справив на вас фінал драми? Які почуття, думки він викликав?

Досліджуємо самостійно

2. Звернувшись до тексту, простежте, як образи природи допомагають уявити розвиток почуттів Лукаша й Мавки. Підготуйте усне повідомлення.

Готуємо проект

3. Підготуйте мультимедійну презентацію за темою «Міфологічні образи в «Лісовій пісні».

Ділимося думками і враженнями, виявляємо екологічну компетентність

4. Як у творі представлена проблема взаємин людини і природи? Чи актуальне це питання в наш час?

Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності

5. В електронному додатку до підручника знайдіть і перегляньте відео-лекцію про «Лісову пісню» Лесі Українки. Що нового ви дізналися із цієї лекції? Які тези авторки вас найбільше зацікавили?

Микола Вороний

(1871—1938)

Микола Кіндратович Вороний народився 6 грудня 1871 року на Катеринославщині (нині — Дніпропетровська область). Його батько був ремісником і дрібним торгівцем.

Дитинство М. Вороного минуло в Харкові. Навчався він у Харківському й Ростовському реальному училищах, у гімназії в Ростові-на-Дону. У сьомому класі гімназії за участь у революційній організації потрапив під нагляд поліції, через що втратив можливість вступити до університету. Виїхав за кордон, здобував освіту у Віденському та Львівському університетах.

Микола Вороний

У Львові М. Вороний займався журналістською й театральною працею, заприятелював з І. Франком. У 1897 році одержав від відомого драматурга й режисера М. Кропивницького запрошення вступити до його акторської трупи. Кілька років провів у складі різних театральних колективів. А в 1901 році залишив театр, був службовцем у Катеринодарі, Харкові, Одесі, Чернігові.

З 1910 року М. Вороний постійно жив у Києві, поєднував активну літературну працю з театральною. Події Лютневої революції 1917 року та проголошення Української Народної Республіки зустрів із великим піднесенням. Різко негативно поставився до більшовицького перевороту в жовтні 1917 року.

У 1920 році М. Вороний емігрував до Польщі. В Україну повернувся лише в 1926 році, жив і працював у Харкові та в Києві, займався переважно театральною й літературною діяльністю. З початком масових репресій проти української інтелігенції, розгорнутих комуністичною владою, зазнав переслідувань, у 1934 році за вигаданим обвинуваченням був висланий за межі України.

У 1937 році М. Вороний оселився в Одеській області. Уже наступного року його заарештували. За сфабрикованою справою поет М. Вороний був визнаний «ворогом народу» й розстріляний 7 червня 1938 року.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. У зручній для вас формі запишіть відомості про життя М. Вороного.
2. Як М. Вороний поставився до проголошення Української Народної Республіки?
3. Коли письменник був в еміграції?
4. Чим він займався після повернення в Україну?
5. За що письменника переслідувала комуністична влада?

◆ ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

М. Вороний написав перші поезії, коли навчався в Харківському реальному училищі. А від початку 90-х років часто публікував свої твори в українській періодиці. За життя М. Вороного вийшли його збірки «Ліричні поезії» (1911), «В сяйві мрій» (1913), «Євшан-зілля» (1917), «За Україну» (1921).

М. Вороний послідовно виступав як прихильник мистецького оновлення. У 1901 році в журналі «Літературно-науковий вісник» він звернувся з відкритим листом до українських письменників. У зверненні запрошував до участі в збірнику, який би орієнтувався на сучасні тенденції європейського мистецтва. Критик С. Єфремов послання М. Вороного визначив як маніфест українського модернізму. Окрім публікації в «Літературно-науковому віснику», поет надіслав особисті листи відомим українським письменникам. У них наголошував на естетичних пріоритетах літератури.

Микола Вороний
(*Михайло Жук, початок XX ст.*)

У поезії М. Вороного відбилися його погляди на призначення мистецтва. У посланні «Іванові Франкові» автор подав в епіграфі слова французького поета Ш. Бодлера: «*Предметом поезії є тільки вона сама, а не дійсність*». Полемізуючи з І. Франком, М. Вороний заперечив закиди щодо ігнорування суспільних питань. Мовляв, він не відвертається від злободенних проблем, однак і не забуває про роль краси. М. Вороний наголосив на високому призначенні поетичного мистецтва. У кожному людському житті є не лише проза буднів, а й висока поезія, що не сприймає жодних обмежень: «*І чи можливо без утрати / Свобідний творчий дух скувати? / І хто Поезію — царицю / Посміє кинуть у в'язницю? / Хто вкаже шлях їй чи напрямок, / Коли вона не зносить рамок?*»

Завершується віршоване послання М. Вороного рядками, що сприймаються як творче й життєве кредо поета: «*Моя девіза: йти за віком / І бути цілим чоловіком!*» Вірш можна вважати своєрідною декларацією модерніста, який обстоює ідеї естетизму й самодостатності поетичного мистецтва. Заперечуючи утилітарне ставлення до поезії, автор підкреслює, що людина наділена органічною потребою краси — це неодмінна ознака «цілого чоловіка», тобто цілісної сучасної особистості.

Свої естетичні декларації М. Вороний реалізував на практиці. Він орієнтувався на освічених українських читачів, розкривав психологічні нюанси людської особистості. У його ліриці переважають філософські та психологічно-особистісні мотиви.

◆◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆◆◆

1. Розкажіть про творчий шлях М. Вороного та його погляди на мистецтво.
2. Що М. Вороний робив для оновлення української літератури?
3. Які мотиви переважають у ліриці М. Вороного?

М. ВОРОНИЙ І СИМВОЛІЗМ

Талант М. Вороного розвивався під впливом французьких поетів-символістів.

Символізм — це напрям модернізму, який зародився у Франції у творчості С. Малларме, А. Рембо, П. Верлена, Ж. Мореаса та ін. Термін запровадив поет Ж. Мореас у маніфесті «Символізм» (1886). Він писав, що символізм не визнає *«простих значень, заяв, фальшивої сентиментальності та реалістичної описовості»*. Художнє вираження сутності світу мало досягатися за допомогою символів.

Символізм — напрям модернізму, що зародився у Франції в останній чверті XIX ст. Заслугою символістів стали знахідки у сфері художньої форми, що виявились у створенні оригінальних і яскравих образів-символів.

Символізм вийшов поза межі французької літератури. У Бельгії його представляли М. Метерлінк та Е. Верхарн, в Австрії та Німеччині — Г. Гофмансталь, Р. Рільке, Ґ. Гауптман, С. Ґеорґе, у Польщі — С. Пшебишевський, в Англії — О. Уайльд, у Норвегії — Г. Ібсен, К. Гамсун. До кола символістів належали й українські поети М. Вороний, Олександр Олесь, П. Карманський, В. Пачовський, С. Твердохліб та ін.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. У зручній для вас формі запишіть відомості про зародження символізму та його визначальні риси.
2. Хто в українській літературі зазнав впливу символізму?

ВЕСНА — БЛАКИТНА ПАННА

Вірш «Блакитна Панна» відкриває поетичний цикл «Гротески», що був написаний у 1912 році. Природні процеси автор зіставив із душевними змінами ліричного героя.

Перші три строфи висвітлюють різні грані символічного образу Блакитної Панни. У початковій строфі прихід весни перетворюється в поетичній уяві автора на урочисту і яскраву містерію. Велична Блакитна Панна, немов якесь божество, сходить із небес на землю (*«Має крилами», «Сяє усміхом примар / З-поза хмар»*). А друга строфа показує, як радісно й піднесено весь світ зустрічає цю казкову чарівницю: *«Гори, гай, луги, поля / — Вся земля / їй виспівує: «Осанна!»* Нарешті, у третій строфі завершується основна подія: весняна магія поширюється й змінює все довкола: *«Сяє вродою святою, / Неземною чистотою…»* Загалом вибудовується насичений звуковими й зоровими образами-штрихами яскравий «портрет» загадкової й пишної Блакитної Панни.

Уся ця краса й весняний рух поєднуються з хаотичною динамікою душевних станів ліричного героя. Це ще і його особиста зустріч із Блакитною Панною. І його душа в «сяйві мрій» породжує й миготіння уривчастих зорових образів (*«арабески», «камеї, фрески»)*, і звуки пісень — усе сполучається в оригінальному, дещо химерному й «гротесковому» весняному переживанні.

Яскраві епітети («*променистою росою*»), персоніфікація («*Має крилами Весна*»), порівняння («*як мрія сну*»), а особливо алітерації й асонанси ускладнюють і суттєво збагачують асоціаціями центральний символічний образ поезії.

Читацький практикум

Блакитна Панна

Має крилами Весна
запашна,
Лине вся в прозорих шатах,
У серпанках і блаватах[1]...
Сяє усміхом примар
з-поза хмар
Попелястих, пелехатих.

Ось вона вже крізь блакить
майорить,
Довгожданна, нездоланна...
Ось вона — Блакитна Панна!..
Гори, гай, луги, поля, —
вся земля
Їй виспівує: «Осанна!»

А вона, як мрія сна
чарівна,
Сяє вродою святою,
Неземною чистотою,
Сміючись на пелюстках,
на квітках
Променистою росою.

І уже в душі моїй
в сяйві мрій
В'ються хмелем арабески,
Миготять камеї[2], фрески,
Гомонять-бринять пісні
голосні
І сплітаються в гротески[3].

1912

Весна. Чотири сезони
(*П'єр-Огюст Ренуар, 1879*)

[1] *Блават* — шовкова тканина блакитного кольору.
[2] *Камея* — прикраса з каменю або черепашки з рельєфним художнім різьбленням.
[3] *Гротеск* — тип художньої образності з використанням фантастики, гіперболи, сміху; заснований на деформаціях, контрастах фантастичного і реального, трагічного і комічного, правдоподібного і карикатурного, прекрасного і потворного.

Виявляємо літературну компетентність

1. До якого циклу належить вірш «Блакитна Панна»?
2. Як автор зобразив прихід весни?
3. Як світ зустрічає «Блакитну Панну»?
4. Які емоції охоплюють душу ліричного героя?

Досліджуємо самостійно

5. Звернувшись до тексту, знайдіть у ньому звукові та зорові образи. Визначте їхню роль у творі.

СХИЛЯННЯ ПЕРЕД КРАСОЮ

«Інфанта» увійшла до поетичного циклу «Лілеї й рубіни». Датуючи цей вірш, автор уточнив: *«Накидано 1907 р. — викінчено 1922 р.»*.

Твір написаний у дусі символізму — це ліричний роздум, позбавлений життєвої конкретики. Не випадковим є й прийом сну (*«Різьблю свій сон…»*), який дозволяє відтворити в уяві риси ідеального жіночого образу та навіяні ним враження. З окремих деталей вимальовується реальна зустріч: осінній вечір і жіночий силует на *«туманному обрії»*. Жінка постає немов загадкова й велична інфанта (принцеса), а *«дух сполоханий»* і серце ліричного героя відгукуються на жіночу красу почуттям *«побожної хвали»*.

«Яснозоряна» усмішка незвично поєднана з *«холодним полиском очей»*, які вражають душу героя: *«І я схилився упокорено, / Діткнутий лезом двох мечей»*. У жіночому образі поєдналися краса й недоступність ідеалу. Герой відчуває захват і схиляння перед красою (*«Освячений, в солодкій муці я / Був по той бік добра і зла…»*), і навіть революція в момент піднесеного переживання краси здається йому чимось другорядним та несуттєвим.

Авторську позицію допомагає пояснити відомий ще з античних часів крилатий вислів *«Vita brévis, ars lónga»*, що перекладається як *«Життя коротке, мистецтво вічне»*. У поезії символіста М. Вороного революційні перетворення втрачають свій пріоритет і поступаються вічній красі.

Авторські неологізми сприяють підтриманню характерної для символізму загадкової художньої «атмосфери» твору (*«акордами промінноструннними»*, *«килимами вогнелунними»*, *«у завивалі мрійнотканому»*). Поет сміливо експериментує зі словом, витворюючи яскраві й свіжі образи.

Читацький практикум

Інфанта

Різьблю свій сон... От ніби вчора ми
Зійшлись, — і стріча та жива.
На землю тканками прозорими
Лягли осінні дерева.

Акордами промінноструннними
День хвилював і тихо гас.
Над килимами вогнелунними
Венера кинула алмаз.

У завивалі мрійнотканому
Дрімала синя далечінь, —
І от на обрії туманному
Замиготіла ваша тінь.

Дзвінкою чорною сильветою[1]
Вона упала на емаль,
А поза нею вуалетою
Стелився попелястий жаль.

Ви йшли, як сон, як міф укоханий,
Що виринає з тьми століть.
Вітали вас — мій дух сполоханий,
Рум'яне сяйво і блакить.

Бриніли в серці домінантою
Чуття побожної хвали,
Коли величною інфантою
Ви поуз мене перейшли.

Ви усміхнулись яснозоряно
Холодним полиском очей, —
І я схилився упокорено,
Діткнутий лезом двох мечей.

Освячений, в солодкій муці я
Був по той бік добра і зла...
А наді мною Революція
В червоній заграві пливла.

1922

Виявляємо літературну компетентність

1. До якого поетичного циклу належить вірш «Інфанта»?
2. Якими рисами автор наділив жінку?
3. Чому він згадав про революцію?
4. Які почуття переживає ліричний герой?

[1] *Сильвета* — силует.

Олександр Олесь

(1878—1944)

Олександр Іванович Кандиба (Олександр Олесь — літературний псевдонім) народився 5 грудня 1878 року в містечку Білопілля Харківської губернії (нині — Сумська область). Батьків рід був чумацьким, материн — селянський. Батько майбутнього поета працював на рибних промислах на Волзі, де й загинув, коли Олександрові виповнилося 11 років. Мати залишилася *«з трьома дітьми й трьома карбованцями в кишені»*. Попри матеріальні нестатки, багато уваги приділяла вихованню дітей, дбала про їхню освіту.

Олександр Олесь

Здобувши початкову освіту в сільській школі, Олександр у п'ятнадцятирічному віці вступив до хліборобської школи в містечку Деркачі, що під Харковом. Під час навчання заробляв на життя репетиторством. Закінчивши школу, деякий час був вільним слухачем агрономічного відділення Київського політехнічного інституту, а з 1903 року став студентом Харківського ветеринарного інституту, який закінчив у 1908 році.

Одружившись зі студенткою Бестужівських курсів В. Свадковською, Олександр Олесь оселився в Петербурзі, де навчалася дружина. Згодом разом із дружиною переїхав до Києва, працював ветеринарним лікарем.

Олександр Олесь привітав Лютневу революцію та утвердження Української Народної Республіки. На хвилі революційного піднесення прагнув реалізувати себе в журналістиці. Однак жовтневий переворот 1917 року та пізніша більшовицька інтервенція в Україну змусили поета змінити плани.

У 1919 році він виїхав спочатку до Будапешта, а потім до Відня. Від 1923 року письменник жив у Празі.

В еміграції займався літературною й журналістською працею. Помер Олександр Олесь 22 липня 1944 року в Празі.

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. У зручній для вас формі запишіть відомості про життя О. Олеся.
2. Поміркуйте, як умови, у яких зростав майбутній письменник, могли вплинути на становлення його особистості.
3. Як вплинули на долю письменника суспільні події та його ставлення до них?

ЛІТЕРАТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ще навчаючись у хліборобській школі, поет брав активну участь у випуску рукописних журналів, до яких подавав власні твори. У 1903 році побував на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, де зібралися відомі письменники. Познайомився з багатьма українськими митцями, почав планувати й власну літературну кар'єру. А в 1906 році вже підготував до друку поетичну збірку «З журбою радість обнялась». Книжка побачила світ на початку 1907 року. Вона викликала прихильні відгуки критиків та читачів, що заохотило поета до подальшої праці. У 1918 році Олександр Олесь уже був автором п'яти поетичних збірок. Перебуваючи після 1919 року в еміграції, письменник не полишив літературної праці. У цей період видав збірки «Чужиною» (1919), «Кому повім печаль мою» (1931), книжку сатиричних віршів «Перезва» (1921).

Окрім поезії, Олександр Олесь писав прозу та драматургію. Його перу належать драматичні твори «По дорозі в Казку», «Золота нитка», «Танець життя», «Над Дніпром», «Ніч на полонині».

Поетичні твори Олександра Олеся зацікавили українських читачів майстерним відтворенням настроїв та емоцій, музикальністю, звуковою виразністю. Дослідник П. Филипович у зв'язку із цим відзначив: *«Безпосередність і щирість відчуття, внутрішня правдивість образів, не складних, не надуманих, хоч і запозичених часто чи з попередньої поетичної традиції української (та російської) чи з народної поезії, бо поети раз у раз використовують здобутки минулого, — це все надає Олесевій поезії привабливих рис і спричинилося до його широкої популярності свого часу».*

Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність

1. Розкажіть про початок літературної діяльності Олександра Олеся.
2. Які поетичні книжки поет видав в еміграції?
3. Які драматичні твори належать Олександрові Олесю?

ЖУРБА І РАДІСТЬ

Невеликий за обсягом вірш на дві строфи й два місткі символи. В уяві ліричного героя «журба» й «радість» обертаються на універсальні рушії самого життя, протиставляються й парадоксальним чином поєднуються в складному переживанні.

Здається, самого героя раптово охоплює емоційне осяяння-прозріння. Піднесена тональність, дивна суміш здивування й захоплення характеризують його почуття. *Журба* і *радість*, *сльози* і *сміх*, *ніч* і *ранок* — усі ці образи позначають загадкову траєкторію індивідуального сприйняття життєвого руху. Світ постає в потужному змаганні різноспрямованих сил, а людська свідомість в інтуїтивному творчому осягненні добирає для них більш-менш прийнятні образи.

Героєві властива філософська, споглядальна позиція. Він — зачарований спостерігач, якому відкрилася вища динаміка нестримних світових сил. І тому він лише констатує власний статус пасивного учасника й одночасно споглядальника боротьби й поєднання протилежностей, що поширюються й на нього самого як маленьку частку життєвих процесів (*«І йде між ними боротьба, / І дужчий хто — не знаю я…»*).

Це символістська поезія, у якій змагання двох чинників буття в осмисленні автора набуває оригінального філософського потрактування.

Читацький практикум

* * *

З журбою радість обнялась...
В сльозах, як в жемчугах, мій сміх.
І з дивним ранком ніч злилась,
І як мені розняти їх?!

В обіймах з радістю журба.
Одна летить, друга спиня...
І йде між ними боротьба,
І дужчий хто — не знаю я...

1906

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія?
2. Що символізують *журба* і *радість* у вірші поета?
3. Чому вони поєднуються?
4. Як ліричний герой ставиться до такого поєднання?

ПОЕЗІЯ «ЧАРИ НОЧІ»

«Чари ночі» представляють інтимну лірику Олександра Олеся. У творі поєдналися традиційні для інтимної поезії мотиви кохання, молодості, щастя. Образність не надто складна й теж традиційна: весна, солов'ї, пісні, верби й квітки… Настрій піднесений, тон урочистий, а емоції переливаються через край. Автор чи не навмисно вдається до спрощення, щоб відтворити оптимізм і безапеляційність молодості, щиро переконаної у своїй правоті. Та й сама природа в солов'їному співі промовляє: *«Цілуй, цілуй, цілуй її — / Знов молодість не буде»*.

Паралелізм відіграє важливу роль у художній організації твору. Він допомагає підтримувати загальне відчуття гармонії й рівноваги між людиною

та довкіллям. Весняний солов'їний спів викликає в уяві читачів усталену асоціацію: весна — пора кохання. Одухотворена природа представлена відповідними образами: *«Поглянь, уся земля тремтить / В палких обіймах ночі…»*. Та й весь твір організовано так, що немов сама природа «промовляє» до читача: у солов'їному співі «оприявнюється» монолог-звернення до уявного адресата. Це звернення передусім до молодої людини, і містить воно хай, на перший погляд, і не надто складну, але й незаперечну життєву філософію: цінуй молодість — весну свого життя, не марнуй її можливостей і потенційно щасливих днів, *«лови летючу мить життя»*.

Поцілунок
(*Ґустав Клімт, 1908*)

Загальне перше враження від простоти вірша зникає у двох передостанніх строфах, що накреслюють образ старості та згасання (*«Загине все без вороття…»*), а до майже фольклорної образності попередніх строф додається згадка про Фауста і *«скупих богів»*, що налаштовує на значно глибше філософське переживання. Ось це авторське *«знов молодість не буде»*, представлене в художньому обрамленні тексту, відчутно додає неоромантичній поезії «Чари ночі» тієї емоційної контрастності, що не раз сприймалася критиками як одна з визначальних ознак індивідуального стилю Олександра Олеся.

Звукова виразність поезії забезпечила їй популярність. Покладений на музику, вірш «Чари ночі» став відомим романсом.

Читацький практикум

Чари ночі

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її, —
Знов молодість не буде!

Ти не дивись, що буде там,
Чи забуття, чи зрада:
Весна іде назустріч вам,
Весна в сей час вам рада.

На мент єдиний залиши
Свій сум, думки і горе —
І струмінь власної душі
Улий в шумляче море.

Лови летючу мить життя!
Чаруйсь, хмілій, впивайся
І серед мрій і забуття
В розкошах закохайся.

Поглянь, уся земля тремтить
В палких обіймах ночі,
Лист квітці рвійно шелестить,
Траві струмок воркоче.

Відбились зорі у воді,
Летять до хмар тумани...
Тут ллються пахощі густі,
Там гнуться верби п'яні.

Як іскра ще в тобі горить
І згаснути не вспіла, —
Гори! Життя — єдина мить,
Для смерті ж — вічність ціла.

Чому ж стоїш без руху ти,
Коли ввесь світ співає?
Налагодь струни золоті:
Бенкет весна справляє.

І сміло йди під дзвін чарок
З вогнем, з піснями в гості
На свято радісне квіток,
Кохання, спів і млості.

Загине все без вороття:
Що візьме час, що люде,
Погасне в серці багаття,
І захолонуть груди.

І схочеш ти вернуть собі,
Як Фауст, дні минулі...
Та знай: над нас — боги скупі,
Над нас — глухі й нечулі...»

. . . . . .

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її:
Знов молодість не буде!»

1904

Виявляємо літературну компетентність

1. Які мотиви поєднались у вірші «Чари ночі»?
2. Яким є панівний настрій твору?
3. До кого звертається ліричний герой?
4. У чому полягає суть цього звернення?
5. Яку роль у розкритті провідного мотиву відіграють образи весняної природи?

Ділимося думками і враженнями

6. Чому поезія, покладена на музику, стала відомим романсом? Що, на вашу думку, сприяло її популярності?

ПОЕЗІЯ «О СЛОВО РІДНЕ! ОРЛЕ СКУТИЙ!..»

Твір «О слово рідне! Орле скутий!..» належить до громадянської лірики. Автор у ньому осмислив тему рідного слова в народному житті.

Для повнішого розуміння поезії слід урахувати історико-культурний контекст. Твір був написаний у 1907 році, після кількох десятиліть переслідування українського слова. Валуєвський циркуляр та Емський акт забороняли повноцінне використання української мови, і лише після революції 1905 року заборони поступово відходили в минуле.

Зрозуміло, чому саме поет використав на позначення рідного слова образ «скутого орла». Він символізує волелюбність і великі, ще не задіяні повною мірою потенційні можливості мови в розбудові національного життя. У часи випробувань саме мова допомагала українцям опиратися поневоленню. Вона й досі залишається ефективною духовною зброєю в боротьбі за свободу й незалежність.

Тарас Шевченко
(*Алла Горська, 1960*)

У першій строфі автор указав не лише на загрозу з боку чужинців-поневолювачів. Він порушив важливе питання внутрішньої несвободи та пов'язав його з проблемою батьків і дітей. Слово — це ще й *«співочий грім батьків»*, *«дітьми безпам'ятно забутий»*. Не в останню чергу байдужість і забуття самих українців спричинилися до обмеження можливостей рідного слова.

Друга строфа встановлює стійкі асоціації між мовою й батьківщиною. А деякі рядки взагалі сприймаються як алюзії до відомих образів Шевченкового «Заповіту» (*«Шовковий спів степів широких, / Дніпра між ними левій рев…»*).

У третій строфі символ слова-меча перегукується з образністю поезії Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця…». Однак в Олександра Олеся слово не лише *«меч»*, а й *«сонце»*, здатне осяяти й очистити *«дощами судними»* рідну землю.

Ця спроможність слова змінювати й оновлювати життя розкривається в майстерному поєднанні яскравої символіки й піднесеної ораторської інтонації.

Читацький практикум

* * *

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

О слово! будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

1907

Виявляємо літературну компетентність

1. Коли був написаний твір?
2. Чому в той час він був по-особливому актуальним?
3. Чи зберігається нині його актуальність?
4. Що символізує образ скутого орла?
5. Якими властивостями автор наділив рідне слово?
6. З якими творами відомих українських поетів перегукується вірш «О слово рідне! Орле скутий!..»?

Читаємо взірці української художньої літератури

7. Прочитайте або поновіть у пам'яті драматичний етюд Олександра Олеся «По дорозі в Казку»[1]. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

НАРОД НА ШЛЯХУ ДО КАЗКИ

Олександру Олесю належить авторство низки драматичних творів неоромантичного й символістського характеру. Драматичний етюд «По дорозі в Казку» поєднав риси обох цих напрямів. Від неоромантизму у творі — конфлікт між мрією та дійсністю, героєм і юрбою, а від символізму — уникнення життєвої конкретики й символічний підтекст. Та й сам жанр драматичного етюду здебільшого використовувався в символізмі, адже він представляє, як правило, лише якийсь один епізод з одноплановими персонажами, котрі сприймаються як образи-символи.

Казка
(*Алла Горська, 1970*)

У драматичному етюді Олександра Олеся знаходимо саме такі образи: Він і юрба, Дівчина, Хлопчик із Казки. А сюжет твору по-справжньому розкривається лише завдяки підтексту: Він веде юрбу з темного лісу до далекої Казки, де завжди світить сонце. Дорогою люди втомлюються і зневірюються, а їхнє ставлення до провідника змінюється — від захоплення й сліпого обожнення до неприхованої зневаги. Він і сам починає сумніватися, чи не помилився у виборі шляху.

Висміявши й закидавши свого лідера камінням, розчарована юрба повертає до лісу. І тоді до смертельно пораненого провідника виходить Хлопчик, який відхиляє гілки дерев і показує сонячне проміння й таку близьку браму омріяної

[1] В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Казки. Символічним є й фінал твору: переконавшись у правильності свого шляху, Він кличе людей, але його вже ніхто не чує.

Темрява і світло, темний ліс і Казка — ці символи чітко окреслюють неоромантичний порив людини до мрії. У розгортанні конфлікту між героєм і юрбою автор звертає увагу на непослідовність провідника, якому бракує відданості своїй мрії.

Окремі деталі споріднюють «По дорозі в Казку» з п'єсою бельгійського драматурга-символіста М. Метерлінка «Сліпі». Можна також провести паралель між драматичним етюдом Олександра Олеся й поемою І. Франка «Мойсей».

Сучасники автора сприйняли твір як своєрідний відгук на поразку революції 1905—1907 років, що викликала глибоке розчарування й зневіру в суспільстві. Хай там як, але символістський твір не передбачає якогось одного конкретного тлумачення. Він зберігає свої художні можливості, оскільки порушує важливі загальнолюдські проблеми, актуальні й для нашого сьогодення.

Виявляємо літературну компетентність

1. Що таке драматичний етюд?
2. Чи відповідає «По дорозі в Казку» вимогам цього жанрового різновиду?
3. Які літературні напрями визначили своєрідність твору Олександра Олеся?
4. На основі якого художнього конфлікту побудовано твір?
5. Яку роль у творі відіграє підтекст?
6. Якими є персонажі твору?
7. Які символічні образи використав автор?
8. Що споріднює драматичний етюд Олександра Олеся з поемою І. Франка «Мойсей»?

Запрошуємо до бібліотеки

Щоб більше дізнатися про українську модерністську прозу та її творців, ви можете завітати до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника й ознайомитися з такими виданнями й творами:

- Леся Українка. Поезії, «Кассандра», «Одержима», «Бояриня»;
- М. Вороний. Поезії;
- Олександр Олесь. Поезії;
- Я. Щоголев. Поезії;
- В. Самійленко. Поезії;
- П. Карманський. Поезії;
- В. Пачовський. Поезії.

Готуємося до ЗНО

У зручній для вас формі (тексту, плану, схеми, таблиці) запишіть у зошит для підготовки до ЗНО відомості про життєві та творчі шляхи українських поетів-модерністів, зазначте особливості поетики їхніх творів.

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

Щоб перевірити свої знання теми «ОБРАЗНЕ СЛОВО ПОЕТИЧНОГО МОДЕРНІЗМУ», виконайте завдання в підручнику та пройдіть тест в електронному додатку до нього.

1. У поезії «Contra spem spero!» звучить

А скорбота за втраченим

Б життєствердний настрій

В заклик до повалення самодержавства

Г туга за рідним краєм

2. У драмі-феєрії «Лісова пісня» оспівано красу

А Галичини

Б Буковини

В Поділля

Г Волині

3. Композиційно твір «Лісова пісня» складається з

А прологу і трьох дій

Б прологу, двох дій і епілогу

В п'яти дій

Г прологу і чотирьох дій

4. Міфологічним персонажем твору «Лісова пісня» НЕ є

А Перелесник

Б Килина

В Куць

Г Водяник

5. Події в драмі-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки розгортаються в такій послідовності:

А Перелесник обіймає вогнем вербу — Мавка повертає людську подобу Лукашеві — Мавка пробуджується від зимового сну — до лісу приходить Килина

Б Мавка пробуджується від зимового сну — до лісу приходить Килина — Мавка повертає людську подобу Лукашеві — Перелесник обіймає вогнем вербу

В Мавка повертає людську подобу Лукашеві — Перелесник обіймає вогнем вербу — до лісу приходить Килина — Мавка пробуджується від зимового сну

Г Мавка пробуджується від зимового сну — Мавка повертає людську подобу Лукашеві — Перелесник обіймає вогнем вербу — до лісу приходить Килина

6. Яка подія драми-феєрії «Лісова пісня» відбувається навесні?

А Польова Русалка просить Мавку не жати жита

Б Лукаш одружується з Килиною

В Мавка перетворюється на вербу

Г Мавка прокидається від зимового сну

7. Уривок *«на їй сорочка з десятки, скупо пошита і латана на плечах, вузька спідничина з набиванки і полинялий фартух з димки, волосся гладко зачесане у дві коси і заложене навколо голови»* є портретною характеристикою

А Килини

Б Лукашевої матері

В водяної Русалки

Г Мавки

Дайте розгорнуті відповіді на запитання.

8. Які художні принципи сповідували модерністи?
9. Якими напрямами представлений модернізм?
10. Як відбувалося тематичне оновлення української літератури?
11. Хто належав до перших українських модерністів?
12. У чому своєрідність «нової драми»?
13. На яких українських авторів вона вплинула?
14. До якої збірки входить поезія Лесі Українки «Contra spem spero!»?
15. У чому полягає життєве кредо ліричної героїні цього твору?
16. Якими настроями перейнятий вірш Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця…»?
17. Які риси неоромантизму наявні в «Лісовій пісні» Лесі Українки?
18. У чому жанрова своєрідність цього твору?
19. У чому виявився вплив «нової драми» на «Лісову пісню»?
20. Які життєві цінності протиставляються в «Лісовій пісні»?
21. До якого літературного напряму належить творчість М. Вороного?
22. До яких роздумів спрямовує читачів згадка про Фауста у вірші Олександра Олеся «Чари ночі»?

Ви опрацювали тему «ОБРАЗНЕ СЛОВО ПОЕТИЧНОГО МОДЕРНІЗМУ». Яких успіхів у навчанні ви досягли? Як розширилася ваша літературна компетентність? Які літературні твори допомогли вам побачити переваги високої духовності над буденністю?

Словник термінів і понять

Автор — творець книжки, неповторного художнього світу.
Алегорія (інакомовлення) — утілення певної абстрактної ідеї в конкретному образі тварини, рослини або предмета.
Алюзія — натяк, що відсилає до певного сюжету чи образу, культурного явища, історичної події в розрахунку на проникливість читача, який може цей натяк зрозуміти.
Афоризм — лаконічний влучний вислів.
Байка — віршове або прозове алегоричне оповідання повчального змісту.
Балада — ліро-епічний поетичний твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з драматичним напруженим сюжетом.
Бароко — література й мистецтво епохи, у якій панували ідеї мінливості світу, декоративна пишність.
Бурлеск — стиль, в основі якого контраст між серйозною темою та комічним характером її трактування.
Вічні образи — літературні образи, до яких у різні часи зверталися представники різних національних літератур. Наприклад, Прометей, Ісус Христос, Богородиця.
Вічні теми — літературні теми загальнолюдського значення (життя і смерть, добро і зло, любов і ненависть, людина і природа).
Гімн — піднесена, урочиста пісня програмового характеру.
Гіпербола — перебільшення якостей людини, явища, предмета.
Громадянська поезія — поетичні твори, у яких розкриваються соціальні й національні мотиви.
Гротеск — літературний прийом, який будується на поєднанні несумісних явищ: фантастичного і реального, прекрасного і потворного, правдоподібності і карикатури.
Гумор — відображення смішного в людині й житті. Гумор частіше висловлює добродушне ставлення, не заперечує об’єкт висміювання.
Діалог — розмова двох осіб у літературному творі.
Домисел (вимисел) — народжена уявою письменника дійсність, додавання з художньою метою того, чого насправді не існувало.
Драма — один із літературних родів, що змальовує дійсність у дії. Драма тісно пов’язана з театром, вона призначена для сценічного втілення.
Драматизм — загострена напруженість дії в художньому творі.
Драматичний етюд — невеликий драматичний твір, що частіше представляє один епізод з одноплановими персонажами, які нерідко сприймаються як образи-символи.
Драма-феєрія (драма-казка) — драматичний твір, якому властиві фантастичний сюжет, казкова умовність персонажів, поглиблений ліризм, широке залучення фольклорної образності.
Дума — ліро-епічний твір, що виконується речитативом народними співцями — бандуристами, кобзарями, лірниками.

Езопівська мова — мова, яка передає думки в замаскованій формі, за допомогою натяків, алегоризму.
Експресіонізм — мистецький напрям перших десятиліть XX століття (назва походить від латинського *expressio* — вираження). Поширені мотиви — страх, безнадія, біль, страждання, смерть. Експресіонізму властиві загострена емоційність автора й персонажів, фрагментарність оповіді, використання символіки і гротеску.
Елегія — сумна лірична поезія.
Епіграф — цитата, уміщена перед текстом твору або його розділами, яка визначає основну ідею чи тему твору, указує на авторську позицію.
Епізод — відносно самостійний фрагмент сюжету твору.
Епітет — художнє означення.
Епос — рід літератури, організуючою рисою якого виступає оповідь.
Естетика — наука про прекрасне, про загальні закони краси й художньої творчості.
Запозичення — використання автором уже відомих мотивів, образів, ідей, художніх засобів і прийомів.
Ідея — основна думка художнього твору.
Імпресіонізм (від французького *impression* — враження) — мистецький напрям, що зародився в малярстві й поширився на інші види мистецтва. Розкриваючи внутрішній світ людини, імпресіоністи фіксували психічні стани, почуття й переживання своїх героїв.
Інтер'єр — змалювання з художньою метою внутрішніх приміщень.
Іронія — вид зображення, що виражає глузливо-критичне ставлення до предмета зображення.
Історичний роман — великий епічний твір про минуле, який поєднує історичну правду з художнім вимислом.
Історичні пісні — ліро-епічні фольклорні твори про конкретні історичні події та історичних осіб.
Комедія — драматичний твір, у якому за допомогою гумору та сатири висміюються негативні явища дійсності.
Композиція — побудова твору.
Контраст — різка протилежність, протиставлення.
Конфлікт — зіткнення протилежних інтересів і поглядів у художньому творі.
Кульмінація — момент найвищого емоційного напруження, загострення дії.
Куплет — назва строфи в пісні.
Ліризм — піднесено-емоційне переживання події чи явища.
Лірика — рід літератури, в основу якого покладено емоції, переживання людини.
Ліричний відступ — прийом у літературному творі, коли автор безпосередньо висловлює свої думки й почуття про події чи героїв твору.
Ліричний герой — носій думок, переживань у ліричному творі.
Ліро-епічний твір — літературний твір, у якому поєдналися зображально-виражальні засоби лірики й епосу.
Літопис — літературно-історична пам'ятка часів Київської Русі та козацької доби.
Медитація — жанр ліричної поезії, герой якої розмірковує над складними питаннями сенсу життя, власної долі.

Метафора — образний вислів, що розкриває ознаки одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого предмета чи явища.

Модернізм — комплекс мистецьких напрямів кінця XIX — перших десятиліть XX ст. із загальною орієнтацією на оновлення, або модернізацію.

Монолог — розгорнуте висловлювання, що належить одній людині й виражає її думки та переживання. Від діалогу монолог відрізняється тим, що є самодостатнім висловлюванням, не вимагає відповіді.

Мотив (у ліриці) — це мисленнєва та емоційна спрямованість твору.

Натуралізм — літературна течія реалізму, для якої характерна настанова на фотографічно точне зображення дійсності.

Неореалізм — літературна течія, що виникла завдяки оновленню класичного реалізму. Їй властиві пошук людської сутності у внутрішньому світі, а не в соціальному житті, поглиблений психологізм, ліризм і філософічність.

Неоромантизм — напрям модернізму, якому властиві увага до незвичайних особистостей, сильних пристрастей, до всього загадкового й фантастичного.

Новела — невеликий епічний твір про незвичайну подію з несподіваним фіналом.

Оповідання — невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя небагатьох персонажів.

Паралелізм — художній прийом, що передбачає зіставлення людського життя з описами природи з метою повнішого розкриття психологічного стану героїв.

Пародія — комічне наслідування в художньому творі іншого художнього твору.

Пейзаж — опис природи в літературному творі.

Персонаж — дійова особа літературного твору. Виділяють головних, другорядних, епізодичних персонажів.

Персоніфікація — наділення неживих предметів чи явищ природи людськими якостями.

Підтекст — прихований зміст твору.

Повість — епічний твір частіше з однолінійним сюжетом, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом.

Поезія в прозі — невеликий прозовий твір, близький до вірша за емоційністю й ліризмом.

Поема — ліро-епічний чи епічний твір, у якому зображено значні події та яскраві характери.

Порівняння — пояснення одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою сполучників *як, мов, немов, наче, ніби* та ін.

Портрет — зображення зовнішності людини в літературному творі.

Послання — ліричний твір, написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб.

Притча — філософсько-алегоричний повчальний твір.

Прототип — реальна особа, життя й діяльність якої покладено в основу створеного письменником образу персонажа.

Псалми — духовна лірика, пісні релігійного змісту.

Псевдонім — вигадане ім'я та прізвище письменника.

Публіцистика — твори, що висвітлюють актуальні суспільні проблеми.

Реалізм — літературний напрям, який прийшов на зміну романтизму. Письменники-реалісти вважали своїм основним завданням правдиве й точне відтворення дійсності.

Ремарка — авторське пояснення в драматичному творі, яке стосується умов дії, вигляду чи поведінки дійових осіб.

Ренесанс — епоха у європейській культурі, що настала після Середньовіччя. Орієнтувалась на гуманістичні ідеали, відроджувала античний ідеал гармонійної краси.

Рима — співзвучне закінчення рядків у поетичному творі.

Роман — великий складний епічний твір, у якому широко зображено життя багатьох персонажів.

Романс — ліричний твір із наспівною інтонацією, який виконується під музичний акомпанемент.

Романтизм — літературний напрям, у світоглядній основі якого лежить розбіжність між дійсністю та мрією. Він віддзеркалює розчарування людини в щоденних проявах життя й розбудовує сферу фантазії та мрії.

Сатира — гостре викриття негативних явищ.

Сентименталізм — літературна течія, представники якої в осмисленні людини і світу на перше місце ставили почуття.

Символізм — напрям модернізму, що зародився у Франції в останній чверті XIX ст. Особливу роль у пізнанні світу символісти відводили творчій інтуїції. Заслугою символістів стали знахідки у сфері художньої форми, що виявились у створенні оригінальних і яскравих образів-символів.

Синоніми — слова, відмінні за звучанням, але однакові чи близькі за змістом.

Сонет — лірична поезія, що має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба та чітку строфічну організацію: зазвичай складається з двох катренів (чотирирядкова строфа) та двох терцетів (строфа на три рядки).

Строфа — повторювана сполука рядків у поетичному творі.

Сюжет — подія чи система подій у літературному творі.

Тема — коло подій, явищ, зображених у творі.

Травестія — жартівлива поетична переробка, яка «перелицьовує» оригінал, надає йому іншого історичного, культурного, національного забарвлення.

Трагедія — драматичний твір із гострим непримиренним конфліктом, який завершується загибеллю героя.

Умовність — порушення правдоподібності зображення з художньою метою.

Усна народна творчість — словесна частина мистецьких явищ народної культури.

Характер — образ людини з властивими їй індивідуальними рисами, що зумовлюють її поведінку, ставлення до інших людей.

Хроніка — твір, у якому виклад подій ведеться в хронологічному порядку.

Художні засоби — сукупність прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких постає художній світ твору.

Цикл — сукупність творів, об'єднаних автором у художню цілість.

Шкільна драма — п'єси навчального призначення, що складали репертуар давніх українських шкільних театрів.

Зміст

БУТИ ЧИТАЧАМИ 3

ЛІТЕРАТУРА Й НАЦІОНАЛЬНЕ ЖИТТЯ 5

РЕАЛІСТИЧНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА 11

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ 15

Повість «Кайдашева сім'я» 16

Кайдашева сім'я 24

ПАНАС МИРНИЙ 32

Українське народне життя в реалістичному освітленні («Хіба ревуть воли, як ясла повні?») 34

Хіба ревуть воли, як ясла повні? 42

ТЕАТР КОРИФЕЇВ 53

ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ 57

«Мартин Боруля» 60

Мартин Боруля 64

ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ 71

ІВАН ФРАНКО 72

Поезія Івана Франка 74

Збірка «З вершин і низин» 74

Гімн 76

Сікстинська Мадонна 78

«Ой ти, дівчино, з горіха зерня...» 81

«Чого являєшся мені...» 82

Легенда про вічне життя 85

Філософська поема «Мойсей» 89

Мойсей 93

Новела «Сойчине крило» 102

Сойчине крило 106

МОДЕРНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА 123

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ 126

Новела «Intermezzo» 128

Intermezzo 132

Повість «Тіні забутих предків» 139

Тіні забутих предків 143

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА 153

Impromptu phantasie 157

Новела «Valse mélancolique» 161

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК 165

Новела «Камінний хрест» 168

Камінний хрест 170

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО 177

Новела «Момент» 180

ОБРАЗНЕ СЛОВО ПОЕТИЧНОГО МОДЕРНІЗМУ 183

ЛЕСЯ УКРАЇНКА 186

Contra spem spero! 189

«Стояла я і слухала весну...» 192

«Слово, чому ти не твердая криця...» 193

«Мріє, не зрадь!..» 195

Драма-феєрія «Лісова пісня» 196

Лісова пісня 204

МИКОЛА ВОРОНИЙ 218

Блакитна Панна 221

Інфанта 222

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ 224

«З журбою радість обнялась...» 226

Чари ночі 227

«О слово рідне! Орле скутий!..» 229

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ 234

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

БОРЗЕНКО Олександр Іванович
ЛОБУСОВА Олена Вікторівна

«УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА (РІВЕНЬ СТАНДАРТУ)»
підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Головний редактор *І. Л. Столій.* Редактор *О. О. Якименко.*
Технічний редактор *А. В. Пліско.*
Комп'ютерна верстка *О. В. Сідельникової.*
Художнє оформлення *В. І. Труфена.*
Коректори *Н. В. Красна, І. В. Ткаченко.*

Ілюстрації та обкладинка *О. С. Юхтмана.*

В оформленні підручника використані зображення,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 18.07.2018. Формат 70×90/16.
Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 17,55. Обл.-вид. арк. 16,8. Тираж 31370 прим. Зам. №1707-2018.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5215 від 22.09.2016.
Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057)719-48-65, тел./факс (057)719-58-67.

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРІАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5340 від 15.05.2017.
Тел. +38(057)703-12-21. E-mail: sale@triada.kharkov.ua